

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

*Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису*

КАРИЙ ВОЛОДИМИР ВІКТОРОВИЧ

УДК – 34.037:347.921.8:342.922(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ФУНКЦІОНУВАННЯ
СИСТЕМИ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ:
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ**

Спеціальність 081 Право
Галузь знань 08 Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ В. В. Карий

Науковий керівник: Гречанюк Роксолана Володимирівна, доктор юридичних наук

Тернопіль – 2022

АНОТАЦІЯ

Карий В. В. Теорія та практика функціонування системи безоплатної правової допомоги: адміністративно-правові аспекти. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії в галузі права за спеціальністю 081 Право. – Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, 2022.

Дисертація є сучасним комплексним дослідженням системи безоплатної правової допомоги в Україні, що сформувалася як окремий адміністративно-правовий інститут, однак потребує глибокого дослідження з використанням теоретико-методологічного інструментарію у питаннях організації внутрішніх процесів адміністрування системи та реалізації її основних повноважень. У вітчизняній юриспруденції розглядалися окремі сторони діяльності системи БПД: види та способи надання правової допомоги, надання правової допомоги з позиції адвокатури, реалізація просвітницьких функцій іншими установами тощо. Це свідчить про актуальність теми дисертаційного дослідження, яка підтверджується не лише її значенням для вдосконалення теорії адміністративного права, але й очевидною можливістю збагачення юридичної практики теоретико-методологічним матеріалом.

У ході дослідження використано різні за науковою значущістю джерела, але опрацювання їх сукупності уможливило широке охоплення фактичного матеріалу і належну аргументацію та вагомість сформульованих висновків та пропозицій.

У науковій праці підтверджене положення про те, що право на правову допомогу є складовим елементом права на справедливий суд у контексті концепції доступності правосуддя, найважливішим елементом справедливої та ефективною правовою системи, яка опирається на принцип верховенства права, а також є важливою гарантією забезпечення суспільної довіри до процесу судочинства. Окреслено основні етапи

формування системи безоплатної правової допомоги в Україні: короткий історичний екскурс та сучасний етап від закріплення норми у Конституції та прийняття профільного законодавства до сучасного етапу активного розвитку та формування розгалуженої системи точок доступу до безоплатної правової допомоги по всій території держави.

Набув подальшого розвитку висновок про те, що формами безоплатної правової допомоги є повне або часткове звільнення від сплати судових витрат і сприяння професіонала-правника, який здійснює консультування чи представництво інтересів особи повністю або частково безоплатно, як правило за рахунок субсидювання від держави; типовими моделями БПД є система «призначення захисника», «офіси державного (громадського) захисника», контрактна модель та система «чергового адвоката», кожна з яких має як позитиви, так і недоліки.

Комплексне дослідження сучасної структури системи безоплатної правової допомоги дозволило сформулювати висновок про те, що в Україні на сьогоднішній день система БПД, у порівнянні з іншими державами, є централізованою (з елементами партнерства та підпорядкування у повноваженнях), розгалуженою і чітко структурованою, відповідає міжнародним та європейським підходам і принципам у питанні надання безоплатної правової допомоги, узгоджується з змістом правових позицій ЄСПЛ, що має велике значення для правової системи України загалом. У плані удосконалення системи БПД запропоновано доповнити законодавчий перелік надавачів первинної правової допомоги шляхом включення у список правозахисних громадських об'єднань як повноцінних надавачів правової допомоги, при тому як первинної, так і вторинної правової допомоги. Також сформульовано висновок про актуальність (з огляду на динаміку реформування підрозділів системи безоплатної правової допомоги) і зручність використання з точки зору роботи з клієнтами принципу бек- та фронт-офісу.

У дисертації обґрунтовано авторське бачення щодо впровадження інституту соціальної експертизи як механізму, що дозволить зробити суб'єктний склад осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, більш гнучким. Реалізація пропозиції на практиці сприятиме збереженню базових принципів доступу до правосуддя та справедливості, зокрема принципу дотримання балансу суспільних, приватних і державних інтересів; принципу захисту основоположних прав і свобод людини і громадянина; принципу беззастережного дотримання усіх складників верховенства права, й зокрема вимог чинного національного законодавства та міжнародно-правових актів. Окремо звернуто увагу на відсутність гарантій забезпечення професійною правничою допомогою потерпілих та свідків у кримінальному провадженні, адже такі особи, хоч і потребують правової допомоги, правом на таку, як окрема категорія, не наділені, а можуть бути забезпечені нею лише на загальних засадах, якщо належать до інших категорій. Відповідно до цього запропоновано внесення необхідних змін до чинного законодавства.

У ході детального аналізу нещодавнього закріплення адвокатської монополії щодо надання правових послуг, аргументовано необхідність збереження функції представництва інтересів працівниками системи БПД як такої з огляду на наступне: 1) економія бюджетних видатків (оскільки працівники здійснюють представництво інтересів в межах посадових обов'язків і фіксованої заробітної плати, тоді як надання правової допомоги адвокатом оплачується відповідно до вимог контракту); 2) збереження якості надання правової допомоги, так як працівники системи проходять постійне навчання та підвищення кваліфікації.

Також в роботі удосконалено положення про необхідність відновлення функціонування відділів моніторингу діяльності місцевих центрів у структурі Регіональних центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги.

У дисертації вперше окрім основної (надання безпосередньо безоплатної правової допомоги) досліджено спеціальні функції системи, які мають важливе значення для розвитку правової держави:

- правоосвітні: підвищує рівень правової культури, свідомості населення;

- інформаційні: розширює обізнаність громадян з правових питань та підвищує можливість доступу громадян до правової інформації про можливість захисту прав і свобод, гарантованих державою;

- комунікаційні: наявність підрозділів системи, що функціонують як платформа для підвищення рівня кваліфікації та майданчик для обміну досвідом юристів-працівників, адвокатів, що співпрацюють з системою та інших членів правничої спільноти.

Узагальнення результатів діяльності системи БПД за час її функціонування, дозволило виокремити наступні тенденції її розвитку: 1) інституціоналізацію та підвищення рівня роботи системи БПД, яка найактивніше спостерігалась у 2015-2017 рр; 2) завершення формування вертикальної структури системи; 3) створення розгалуженої системи пунктів доступу до правової допомоги; 4) тенденції до розвитку дистанційних способів доступу до отримання безоплатної правової допомоги; 5) відкриття правових клубів «Pravokator»; 6) тенденції до розширення кола як суб'єктів надання, так і отримувачів безоплатної правової допомоги.

Ключові слова: право на захист, право на правову допомогу, безоплатна правова допомога, безоплатна первинна правова допомога, безоплатна вторинна правова допомога, Координаційний центр, регіональний центр, місцевий центр, бюро правової допомоги, адміністрування безоплатної правової допомоги, бек- та фронт-офіси, доступ до правосуддя, адвокат, правопросвітництво.

ANNOTATION

Karyy V. V. Theory and practice of functioning of the free legal aid system: administrative and legal aspects. – Qualification work on the rights of the manuscript.

The dissertation is written for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy (Ph.D.) in the field of law on speciality 081 Law. – Western Ukrainian National University, Ternopil, 2022.

The dissertation is a modern comprehensive study of the system of free legal aid in Ukraine, which was formed as a separate administrative and legal institution, but requires a deep study using theoretical and methodological tools in matters of organization of internal processes of system administration and implementation of its main powers. In domestic jurisprudence, separate aspects of the activity of the BPD system were considered: types and methods of providing legal assistance, providing legal assistance from the position of the bar, implementation of educational functions by other institutions, etc. This testifies to the relevance of the topic of the dissertation research, which is confirmed not only by its importance for improving the theory of administrative law, but also by the obvious possibility of enriching legal practice with theoretical and methodological material.

In the course of the research, sources of different scientific significance were used, but the processing of their totality made possible a wide coverage of factual material and proper argumentation and weight of formulated conclusions and proposals.

The scientific work confirms the proposition that the right to legal aid is a constituent element of the right to a fair trial in the context of the concept of access to justice, the most important element of a fair and effective legal system based on the principle of the rule of law, and is also an important guarantee of ensuring public trust in judicial process. The main stages of the formation of the system of free legal aid in Ukraine are outlined: a short historical tour and the modern stage from the establishment of the norm in the Constitution and the

adoption of relevant legislation to the modern stage of active development and the formation of an extensive system of access points to free legal aid throughout the state.

The conclusion that the forms of free legal aid are full or partial exemption from payment of court costs and the assistance of a legal professional who consults or represents the interests of a person completely or partially free of charge, usually at the expense of subsidizing from the state, has gained further development; typical models of the BPD are the system of "appointment of a defender", "offices of the public (public) defender", the contract model and the system of "on-call lawyer", each of which has both positives and disadvantages.

A comprehensive study of the modern structure of the free legal aid system made it possible to formulate the conclusion that in Ukraine today, in comparison with other states, the BPD system is centralized (with elements of partnership and subordination in powers), branched and clearly structured, corresponds to international and European approaches and principles in the issue of providing free legal aid, is consistent with the content of the legal positions of the ECtHR, which is of great importance for the legal system of Ukraine in general. In the plan to improve the BPD system, it is proposed to supplement the legislative list of primary legal aid providers by including in the list of human rights public associations as full-fledged legal aid providers, both primary and secondary legal aid. A conclusion on the relevance (taking into account the dynamics of reforming the units of the system of free legal aid) and ease of use from the point of view of working with clients of the principle of back and front office is also formulated.

The dissertation substantiates the author's vision regarding the introduction of the institute of social expertise as a mechanism that will make the subject composition of persons entitled to free secondary legal assistance more flexible. Implementation of the proposal in practice will contribute to preserving the basic principles of access to justice and fairness, in particular the

principle of maintaining a balance of public, private and state interests; the principle of protection of fundamental rights and freedoms of man and citizen; the principle of unconditional observance of all components of the rule of law, and in particular the requirements of current national legislation and international legal acts. Particular attention was paid to the lack of guarantees of providing professional legal assistance to victims and witnesses in criminal proceedings, because such persons, although they need legal assistance, are not entitled to such assistance as a separate category, but can be provided with it only on a general basis, if they belong to other categories. In accordance with this, it is proposed to make the necessary changes to the current legislation.

In the course of a detailed analysis of the recent consolidation of the lawyer's monopoly on the provision of legal services, the need to preserve the function of representation of interests by employees of the BPD system as such is argued in view of the following: 1) savings in budget expenditures (since employees perform representation of interests within the limits of their job duties and fixed salary, while the provision of legal assistance by a lawyer is paid in accordance with the requirements of the contract); 2) preservation of the quality of the provision of legal aid, as the employees of the system undergo constant training and professional development.

The work also improved the provision on the need to restore the functioning of the monitoring departments of the local centers within the structure of the Regional Centers for the provision of free secondary legal assistance.

In addition to the main (direct provision of free legal aid), special functions of the system, which are important for the development of the rule of law, were investigated in the dissertation for the first time:

- legal education: increases the level of legal culture, awareness of the population;

- informative: expands citizens' awareness of legal issues and increases the possibility of citizens' access to legal information about the possibility of protecting the rights and freedoms guaranteed by the state;

- communication: the presence of units of the system that function as a platform for improving the level of qualifications and a platform for sharing the experience of working lawyers, lawyers cooperating with the system and other members of the legal community.

Summarizing the results of the BPD system during its operation, it was possible to single out the following trends in its development: 1) institutionalization and improvement of the level of work of the BPD system, which was most actively observed in 2015-2017; 2) completion of the formation of the vertical structure of the system; 3) creation of an extensive system of access points to legal aid; 4) trends in the development of remote methods of access to obtaining free legal aid; 5) opening of legal clubs "Pravokator"; 6) tendencies to expand the scope of both the subjects of provision and the recipients of free legal aid.

Key words: right to protection, right to legal aid, defender, free legal aid, free primary legal aid, free secondary legal aid, Coordination center, regional center, local center, legal aid bureau, administration of free legal aid, back and front offices, access to justice, lawyer, legal education.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у вітчизняних фахових виданнях, зарубіжних періодичних наукових виданнях, а також вітчизняних фахових журналах, що індексуються у міжнародних наукометричних базах:

1. Карий В., Гречанюк С. Безоплатна правова допомога – від ідей до становлення адміністративно-правового інституту. *Актуальні проблеми правознавства*. Випуск 4 (20). 2019. С. 86-90. DOI: 10.35774/app2019.04.086

2. Карий В. В. Правосвітництво як складова частина функціональних обов'язків фахівців системи безоплатної правової допомоги – практичні аспекти реалізації. *Krakowskie studia malopolskie*. Nr. 4 (32). 2021. С. 41-53. DOI: 10.15804/ksm20210403

3. Карий В. В. Система надавачів первинної правової допомоги та центри правової допомоги як її основний провайдер. *Юридичний науковий електронний журнал*. 30 грудня 2021 року. № 11. 2021. С. 426-428. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/108>

4. Карий В. В. Робота системи безоплатної правової допомоги в умовах воєнного стану: особливості адміністрування системи, забезпечення доступу до правосуддя та відбору адвокатів. *Наше право*. №3. 2022. С.109-114. DOI: 10.32782/NP.2022.3.18

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Карий В. В. «Фронт» та «бек» офіси центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги як структурний елемент системи безоплатної правової допомоги. Збірник тез доповідей XVI Міжнародної науково практичної конференції молодих вчених «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації», м. Тернопіль, 9-10 квітня 2019 року. Тернопіль, 2019. С. 264-266.

6. Карий В. В. Управлінська структура вітчизняної системи безоплатної правової допомоги: взаємодія підпорядкування взаємодії і партнерства. Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції «Юриспруденція в сучасному інформаційному просторі», м. Київ, 1 березня 2019 року. Тези наукових доповідей. Київ, 2019. С. 181-183.

7. Карий В. В. Управлінська структура вітчизняної системи безоплатної правової допомоги: взаємодія підпорядкування і партнерства - від заснування до функціонування ефективної моделі. Матеріали II Всеукраїнського правничого форуму «Права людини та публічне

врядування», м. Чернівці, 15 травня 2019 року. Тези наукових доповідей. Чернівці, 2019. С. 107-111.

8. Карий В. В. Система надавачів безоплатної первинної правової допомоги в Україні – робота безпосередньо з клієнтом та дистанційно. Збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції «Стратегія розвитку держави в умовах новітніх викликів міжнародному порядку: політичний, правовий, економічний, гуманітарний, екологічний виміри», м. Тернопіль, 05 травня 2020 року. Тези наукових доповідей. Тернопіль, 2020. С. 50-54.

9. Карий В. В. Робота системи безоплатної правової допомоги у 2019 році: досягнення, виклики та перспективи розвитку. Збірник тез доповідей XVII Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації», м. Тернопіль, 14-15 травня 2020 року. Тези наукових доповідей. Тернопіль, 2020. С. 149-151.

10. Карий В. В. Моніторинг діяльності місцевих центрів як елемент управління людським ресурсом в системі БПД. Збірник тез доповідей V Всеукраїнської за міжнародною участю науково-практичної конференції «Адаптація правової системи України до права Європейського союзу: теоретичні та практичні аспекти», м. Полтава, 22 жовтня 2020 року. Тези наукових доповідей. Полтава, 2020. С. 191-193.

11. Карий В. В. Проект «Волонтер безоплатної правової допомоги» як інструмент реалізації правопросвітницької функції системи БПД. Збірник тез доповідей XVIII Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації», м. Тернопіль, 2021. С. 106-107.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ14

ВСТУП15

РОЗДІЛ 1. СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ ЯК АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ

1.1. Національний та міжнародний досвід організації роботи органів, уповноважених на надання безоплатної правової допомоги26

1.2. Управлінська структура вітчизняної системи безоплатної правової допомоги: взаємодія підпорядкування і партнерства.....43

1.3. «Фронт» та «бек» офіси центрів з надання правової допомоги як структурний елемент системи БПД.....63

Висновки до першого розділу78

РОЗДІЛ 2. АДМІНІСТРУВАННЯ НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В КОНТЕКСТІ ЇЇ ДВОРІВНЕВОСТІ. БЕЗОПЛАТНА ПЕРВИННА І ВТОРИННА ПРАВОВА ДОПОМОГА ЯК ФУНКЦІОНАЛЬНА СКЛАДОВА ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

2.1. Система надавачів первинної правової допомоги та центри правової допомоги як її основний провайдер.....81

2.2. Повноваження працівників системи БПД в частині доступу до безоплатної вторинної правової допомоги. Інститут соціальної експертизи як ефективний інструмент «гнучкості» суб'єктного складу клієнтів.....95

2.3. Організація роботи відділів безоплатної правової допомоги місцевих центрів та співвідношення їх повноважень з адвокатською монополією.....105

Висновки до другого розділу120

РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ, НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ З БЕЗПОСЕРЕДНІМ НАДАННЯМ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ: ПРОСВІТНИЦЬКІ, КОМУНІКАТИВНІ, МОНІТОРИНГОВІ ТА ІНШІ ФУНКЦІЇ СИСТЕМИ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

3.1. Правопросвітництво як складова частина функціональних обов'язків фахівців системи безоплатної правової допомоги – практичні аспекти реалізації.....	123
3.2. Зовнішній та внутрішній аудит, моніторинг діяльності та інші способи контролю за функціонуванням системи безоплатної правової допомоги	138
3.3. Підвищення рівня професійних навичок фахівців як невід'ємний елемент управління системою безоплатної правової допомоги. Діяльність правових клубів «Pravokator» і їх роль як інноваційної платформи для комунікації юристів.....	147
Висновки до третього розділу	162
ВИСНОВКИ	166
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	175
ДОДАТКИ	201

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

БВПД – безоплатна вторинна правова допомога

БПД – безоплатна правова допомога

БППД – безоплатна первинна правова допомога

ВС – Верховний Суд

ГЦП – Громадський центр правосуддя

ЄКПЛ (Європейська Конвенція) – Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

КІАС – Комплексна інформаційно-аналітична система

КМРЕ – Комітет міністрів Ради Європи

КСУ – Конституційний Суд України

КЦ – Координаційний центр з надання правової допомоги

МЦ (місцевий центр) – місцевий центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги

МЮ України (Мін'юст) – Міністерство юстиції України

ОМС – органи місцевого самоврядування

ООН – Організація Об'єднаних Націй

РЦ (регіональний центр) – регіональний центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Повноцінна реалізація права людини на правову допомогу, що закріплене в Основному законі України, неможлива без функціонування спеціалізованої, профільної інституції. Її створення в Україні є вагомим кроком як у перспективі євроінтеграції держави, так і в забезпеченні доступу до правосуддя. У світовій практиці задіяно багато моделей систем безоплатної правової допомоги, а отже, є чимало версій щодо того, як має функціонувати ця система у вітчизняних реаліях.

Актуальність дослідження проблем теорії і практики функціонування системи безоплатної правової допомоги обґрунтовується динамікою, складністю теми, що пояснюється загальною широтою проблематики надання безоплатної правової допомоги, яка часто розглядається як складова іншої, ще більш широкої – утвердження і забезпечення прав та свобод людини, адвокатура, соціальна допомога, децентралізація, розвиток правової спроможності територіальних громад тощо. Як правовий інститут система безоплатної правової допомоги ще не отримала в Україні належної загальнотеоретичної розробки. У вітчизняній юриспруденції розглядаються окремі сторони діяльності інституції: види та способи надання правової допомоги, надання правової допомоги з позиції адвокатури, реалізація просвітницьких функцій іншими установами тощо. Зазначене свідчить про актуальність теми дисертаційного дослідження, яка визначається не лише її значенням для вдосконалення теорії адміністративного права, але й очевидною можливістю збагачення юридичної практики методичним матеріалом.

Підтверджує актуальність обраної тематики і недостатній стан її наукової розробки. Дослідження такої важливої проблеми із застосуванням належної методології допоможе виробленню концептуального уявлення

про адміністративні засади в сфері діяльності системи безоплатної правової допомоги.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційна робота здійснювалася в межах одного із напрямів руху, передбаченого Стратегією розвитку України 2020. Тема дослідження узгоджується також з Указом Президента України № 722 від 30 вересня 2019 року «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року»; Стратегією реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, «Пріоритетними напрямками розвитку правової науки на 2016-2020 роки», затвердженими 3 березня 2016 року загальними зборами Національної академії правових наук України, продовження чинності яких відбулось у січні 2021 року.

Дослідження виконувалося на кафедрі конституційного, адміністративного та фінансового права Західноукраїнського національного університету у рамках науково-дослідної теми «Правове забезпечення публічного адміністрування в сфері економіки» (державний реєстраційний номер 0118U003173).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є теоретичне обґрунтування діяльності системи безоплатної правової допомоги як адміністративно-правового інституту та формування на цій основі належних пропозицій і рекомендацій щодо її вдосконалення з урахуванням вітчизняного і зарубіжного досвіду.

Для успішного досягнення цієї мети слід, на наш погляд, вирішити наступні завдання:

- 1) дослідити національний та міжнародний досвід організації роботи органів, уповноважених на надання безоплатної правової допомоги;
- 2) в контексті характеристики системи БПД як адміністративно-правового інституту визначити її управлінську структуру (взаємодію підпорядкування і партнерства);

- 3) схарактеризувати «фронт» та «бек» офіси центрів з надання правової допомоги як структурний елемент системи БПД;
- 4) розкрити систему суб'єктів (надавачів) первинної правової допомоги та роль центрів правової допомоги;
- 5) охарактеризувати повноваження працівників системи БПД в частині доступу до безоплатної вторинної правової допомоги, розглянути можливості соціальної експертизи як інструменту «гнучкості» суб'єктного складу клієнтів;
- 6) розглянути особливості організації роботи відділів представництва місцевих центрів та співвідношення їх повноважень з адвокатською монополією;
- 7) дослідити практичні аспекти реалізації правопросвітництва як складової частина функціональних обов'язків фахівців системи безоплатної правової допомоги;
- 8) розкрити способи контролю за функціонуванням системи безоплатної правової допомоги (в тому числі зовнішній та внутрішній аудит, моніторинг діяльності та інші способи);
- 9) розглянути підвищення рівня професійних навичок фахівців системи безоплатної правової допомоги як невід'ємний елемент управління нею; дослідити роль правових клубів «Pravokator» у комунікації юристів та підвищенні їх професійності та компетентності;
- 10) визначити перспективи законодавчої регламентації діяльності системи безоплатної правової допомоги в Україні; виявити проблемні аспекти та розробити конкретні пропозиції, рекомендації, спрямовані на удосконалення адміністративно-правового регулювання діяльності системи безоплатної правової допомоги в Україні.

Об'єктом є суспільні відносини в системі функціонування безоплатної правової допомоги щодо охорони та захисту прав і свобод людини та громадянина.

Предметом дослідження є адміністративно-правові засади діяльності системи безоплатної правової допомоги в Україні.

Методологічну основу становить комплекс філософських, загальнонаукових та спеціально-наукових методів, принципів та підходів, що відповідають визначеним меті та завданням наукового пошуку. У процесі роботи дотримано принципів системності, діалектики, обґрунтованості, об'єктивності. Система використаних методів пізнання охоплює системний, семантичний, формально-догматичний, аксіологічний та гносеологічний, системно-структурний, соціологічний, статистичний, порівняльно-правовий, прогнозування, логічні методи, зокрема, аналізу й синтезу, а також низку інших методів та засобів.

Поняття адміністративно-правових засад діяльності, управлінської структури системи безоплатної правової допомоги, дослідження їх особливостей здійснювалося за допомогою аксіологічного, гносеологічного, формально-догматичного та системного методів (п. 1.2., п. 1.3.).

Порівняльно-правовий метод використаний для проведення порівняльного аналізу національного та міжнародного досвіду організації роботи органів, уповноважених на надання безоплатної правової допомоги, правової регламентації функціонування системи безоплатної правової допомоги (п. 1.1., п. 2.1.).

Роль системи безоплатної правової допомоги у формуванні високого рівня правосвідомості і правової культури населення (п. 3.1.) розглянуто в роботі з використанням методів системно-структурного аналізу.

Семантичний метод було застосовано для з'ясування змісту нормативних та наукових термінів і концептів, що стали основою для

правильного розуміння поняття «система безоплатної правової допомоги», як у законодавстві, так і в науці (п. 2.1.).

Метод прогнозування використано для формування вірогідних уявлень про зміни, що прогножуються в результаті сформованих та розроблених у роботі пропозицій до діючого законодавства (розділ 2).

Підхід до правових явищ та процесів здійснювався з урахуванням нормативної бази та реальних умов правозастосування.

Теоретичну основу дисертаційної роботи складають наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених з адміністративного права, актуальних проблем виникнення та діяльності систем безоплатної правової допомоги, з їх адміністрування як інституції, а також інших напрямків юриспруденції.

Незважаючи на актуальність та підвищений інтерес до проблематики безоплатної правової допомоги, значна кількість питань щодо функціонування цієї системи залишається поза межами ґрунтовних правових досліджень, як і відсутнє комплексне дослідження адміністративно-правових засад системи безоплатної правової допомоги. Разом з тим, деякі аспекти і ракурси цієї широкої теми вже були предметом наукових пошуків, зокрема, дослідження діяльності систем безоплатної правової допомоги в Україні та закордоном здійснювали вітчизняні та зарубіжні науковці, зокрема: С.В. Банах, Є.Ю. Бова, І.Й. Бойко, І.О. Бут, Т.Б. Вільчик, А.О. Галай, О. Гець, С.В. Гончаренко, Д.В. Гончар, І.Ю. Головацький, О.М. Дуфенюк, А.В. Коршенко, А.І. Кунтій, С.В. Оверчук, П.В. Павліш, М.І. Рішко, Н.З. Рогатинська, В.В. Сахнюк, О.Д. Святоцький, М.В. Стаматіна, К.О. Струкова, Н.О. Чудик, С.Д. Шаталюк, В.К. Шкарупа, О.Г. Яновська та інші.

Втім, деякі напрацювання науковців у цій сфері не применшують актуальності теми і не вичерпують можливостей комплексного дослідження великого кола питань, що стосуються адміністративно-правових засад діяльності системи безоплатної правової допомоги.

Емпіричну базу дослідження становить практика діяльності системи безоплатної правової допомоги в Україні.

Ця кваліфікаційна робота є спробою ґрунтовного, систематизованого дослідження адміністративно-правових засад теорії і практики функціонування системи безоплатної правової допомоги.

Наукова новизна одержаних результатів. Суттєвими результатами дослідження, що характеризуються науковою новизною і виносяться на захист, є такі висновки та положення.

Уперше:

- окреслено основні етапи формування системи безоплатної правової допомоги в Україні: короткий історичний екскурс та сучасний етап від закріплення норми у Конституції та прийняття профільного законодавства до сучасного етапу активного розвитку та формування розгалуженої системи точок доступу до безоплатної правової допомоги по всій території держави;
- комплексно досліджено систему безоплатної правової допомоги, запропоновано доповнити законодавчий перелік надавачів первинної правової допомоги шляхом включення у список правозахисних громадських об'єднань як повноцінних надавачів правової допомоги, при тому як первинної, так і вторинної правової допомоги;
- обґрунтовано авторське бачення щодо впровадження інституту соціальної експертизи як механізму, що дозволить зробити суб'єктний склад осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу більш гнучким. Реалізація пропозиції на практиці сприятиме збереженню базових принципів доступу до правосуддя та справедливості, зокрема принципу дотримання балансу суспільних, приватних і державних інтересів; принципу захисту основоположних прав і свобод людини і громадянина; принципу беззастережного дотримання усіх складників верховенства права, й зокрема вимог чинного національного законодавства та міжнародно-правових актів;

- обґрунтовано необхідність збереження функції представництва інтересів працівниками системи БПД як такої з огляду на необхідність: 1) економії бюджетних видатків (оскільки працівники здійснюють представництво інтересів в межах посадових обов'язків і фіксованої заробітної плати, тоді як надання правової допомоги адвокатом оплачується відповідно до вимог контракту); 2) збереження якості надання правової допомоги, так як працівники системи проходять постійне навчання та підвищення кваліфікації.

Удосконалено:

- положення про те, що окрім надання безпосередньо безоплатної правової допомоги, важливе значення для розвитку правової держави мають додаткові функції системи БПД, до яких належать: правова освіта громадськості; підвищення рівня правової освіти та правосвідомості населення; комунікація членів юридичної спільноти, які вперше детально досліджені;

- висновок про актуальність (з огляду на динаміку реформування підрозділів системи безоплатної правової допомоги) і зручність використання з точки зору роботи з клієнтами принципу бек- та фронт-офісу;

- положення про необхідність відновлення функціонування відділів моніторингу діяльності місцевих центрів у структурі Регіональних центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Набуло подальшого розвитку:

- висновок про те, що формами безоплатної правової допомоги є повне або часткове звільнення від сплати судових витрат і сприяння професіонала-правника, який здійснює консультування чи представництво інтересів особи повністю або частково безоплатно, як правило за рахунок субсидіювання від держави; типовими моделями БПД є система «призначення захисника», «офіси державного (громадського) захисника»,

контрактна модель та система «чергового адвоката», кожна з яких має як позитиви, так і недоліки;

- положення про те, що право на правову допомогу є складовим елементом права на справедливий суд у контексті концепції доступності правосуддя, найважливішим елементом справедливої та ефективної правової системи, яка опирається на принцип верховенства права, а також і важливою гарантією забезпечення суспільної довіри до процесу судочинства;

- розуміння, що в Україні на сьогоднішній день система БПД, у порівнянні з іншими державами, є централізованою (з елементами партнерства та підпорядкування у повноваженнях), розгалуженою і чітко структурованою, відповідає міжнародним та європейським підходам і принципам у питанні надання безоплатної правової допомоги, узгоджується з змістом правових позицій ЄСПЛ, що має велике значення для правової системи України загалом.

Практичне значення роботи полягає в тому, що ті висновки та положення, які у ній обґрунтовані, можуть сприяти подальшому розвитку юриспруденції, й зокрема науки адміністративного права. Проведене дослідження дало можливість діагностувати стан функціонування системи безоплатної правової допомоги, чіткіше визначити напрямки його забезпечення і удосконалення, тож є важливим для покращення правового регулювання у цій сфері.

Сформульовані висновки і положення будуть корисні при виборі оптимальних шляхів вдосконалення напрямків становлення і діяльності системи БПД, дадуть можливість запобігти виникненню негативних явищ та тенденцій.

Результати дослідження є корисними у практичній діяльності органів державної влади. Так, довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження у діяльність Тернопільської районної ради (додаток Є) засвідчує, що матеріали дисертаційного дослідження

застосовано в частині здійснення організації надання первинної правової допомоги фахівцями органів місцевого самоврядування, а також в процесі реалізації ними правопросвітницької функції; при взаємодії з іншими надавачами БППД. Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження у діяльність Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Тернопільській області (додаток Ж) підтверджує, що матеріали дисертаційного дослідження застосовано в частині здійснення моніторингу діяльності підрозділів системи БПД на території Тернопільської області. Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження Тернопільського місцевого центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги (додаток З) засвідчує, що матеріали дисертаційного дослідження застосовано в частині організації надання первинної і вторинної правової допомоги, а також в ході реалізації правопросвітницької та комунікаційної функцій системи БПД.

Положення і висновки дисертаційного дослідження корисні у навчальному процесі, що підтверджується актом про впровадження результатів кваліфікаційної роботи у навчальний процес юридичного факультету Західноукраїнського національного університету №126-29/1696 від 2 листопада 2022 року (додаток І). Вони можуть використовуватися при підготовці підручників та навчальних посібників, навчально-методичних видань, лекцій та презентацій з дисциплін «Адміністративне право», «Адміністративний процес», «Адміністративно-деліктне право», «Актуальні питання адміністративного права і процесу», «Конституційне право», «Судові та правоохоронні органи», «Правові інституції України» тощо.

Особистий внесок здобувача. Сформульовані у роботі положення, узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції обґрунтовано на основі власних досліджень в ході аналізу і опрацювання нормативних актів, наукових джерел та статистичних даних, навчальної та довідкової

літератури, практики функціонування системи безоплатної правової допомоги.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення й висновки, які сформульовано в кваліфікаційній науковій праці, обговорювалися на кафедрі конституційного, адміністративного та фінансового права Західноукраїнського національного університету, дискутувалися на наукових конференціях та форумах (XVI Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації», м. Тернопіль, 9-10 квітня 2019 року; IX Міжнародна науково-практична конференція «Юриспруденція в сучасному інформаційному просторі», м. Київ, 1 березня 2019 року; II Всеукраїнський правничий форум «Права людини та публічне врядування», м. Чернівці, 15 травня 2019 року; Міжнародна науково-практична конференція «Стратегія розвитку держави в умовах новітніх викликів міжнародному порядку: політичний, правовий, економічний, гуманітарний, екологічний виміри», м. Тернопіль, 05 травня 2020 року; XVII Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації», м. Тернопіль, 14-15 травня 2020 року; V Всеукраїнська за міжнародною участю науково-практична конференція «Адаптація правової системи України до права Європейського союзу: теоретичні та практичні аспекти», м. Полтава, 22 жовтня 2020 року; XVIII Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації», м. Тернопіль, 2021).

Публікації. Результати дослідження викладені в десяти одноосібних та одній у співавторстві публікаціях, 3 з них вміщено у фахових виданнях, затверджених наказами МОН України, 1 – в міжнародному періодичному фаховому науково-практичному правовому виданні, 7 праць апробаційного

характеру – тези доповідей на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях.

Структура та обсяг роботи. Зважаючи на поставлену мету, завдання, враховуючи вимоги до обсягу та змісту кваліфікаційної наукової праці, а також логічність викладу матеріалу, вона за структурою складається з: вступу, основної частини, що складається з трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів, висновків до розділів та загальних висновків, списку використаних джерел (210 найменувань), додатків. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 216 сторінок.

РОЗДІЛ 1

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ ЯК АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ

1.1. Національний та міжнародний досвід організації роботи органів, уповноважених на надання безоплатної правової допомоги

«Правова допомога – основне право людини і необхідний елемент справедливої, гуманної і ефективної системи правосуддя, яка заснована на верховенстві права. Це є основою для реалізації інших прав, включаючи право на справедливий суд, і важливою гарантією забезпечення фундаментальної справедливості та суспільної довіри до процесу судочинства» [55], - проголошує Загальна декларація прав людини. Неможливо не погодитись з твердженням основоположного документа для будь-якого фахівця сфери права, адже забезпечення реалізації права людини можливе лише за умови функціонування ефективного механізму його захисту та відновлення у разі порушення, в протилежному ж випадку право існуватиме до першого посягання на нього.

Якщо у ситуації захисту права в «добровільному» порядку, тобто через переговори, економічні стимули чи в інший спосіб людина без профільної правової освіти може захиститись самостійно, то для застосування правових механізмів необхідні спеціальні знання. Загалом, «для надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура, хоча не виключається можливість отримання особою такої допомоги від інших суб'єктів, якщо законами України щодо цього не встановлено обмежень» [76]. Втім, в економічній ситуації нашої держави не кожен має можливість скористатись платною професійною правовою допомогою, саме тому виникла необхідність державного сприяння, способом впровадження якого

стало створення системи безоплатної правової допомоги. Це цілком відповідає утвердженню «людиноцентристської» концепції демократичної правової держави, наступному розвитку положень Конституції України, стрижневим з яких є закріплене у ст. 3 Конституції України, відповідно до якого: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [85]. Також запровадження системи БПД спрямоване на реалізацію ст. 59 Конституції України, яка гарантує кожному право на правову допомогу та можливість одержання її безоплатно у випадках, що передбачені законом.

Правова допомога є найважливішим елементом справедливої та ефективної правової системи, яка опирається на принцип верховенства права. Правова допомога є одним з важливих засобів та невід'ємним елементом механізму забезпечення прав людини. Конституційне право кожної людини на правову допомогу за своєю суттю є гарантією реалізації, захисту та охорони всіх інших прав та свобод людини і громадянина, і в цьому, власне, полягає його соціальна значимість. Поміж функцій цього права у суспільстві Конституційний Суд України у своєму рішенні окремо виділяє «превентивну, яка не тільки сприяє правомірному здійсненню особою своїх прав і свобод, а й, насамперед, спрямована на попередження можливих порушень чи незаконних обмежень прав і свобод людини і громадянина з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб» [76].

Правова допомога, як акцентують судді КСУ, є багатоаспектною, різною за змістом, формами та обсягом і може включати роз'яснення, консультації, складення позовів, заяв, скарг, довідок і звернень, захист від обвинувачення, здійснення представництва, й зокрема в судах та інших органах держави тощо. Вибір форми та того суб'єкта, що надаватиме таку допомогу, залежить від волі особи, яка прагне її отримати. При цьому у випадках, передбачених законом, наприклад для захисту прав і свобод дітей, неповнолітніх батьків та для захисту від обвинувачення, відповідні

органи держави, їх посадові та службові особи повинні забезпечити надання вказаним особам необхідної правової допомоги під час здійснення своїх повноважень. Отже, на державу покладаються «відповідні обов'язки щодо забезпечення особи правовою допомогою належного рівня» [76] (Рішення КСУ від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009 у справі щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України за конституційним зверненням громадянина Голованя І. В. (справа про право на правову допомогу)).

Цілком логічно підтримати позицію Е.В. Магаррамлі про те, що під безоплатною правовою допомогою слід розуміти «надання правових послуг, спрямованих на забезпечення додержання юридичних обов'язків та реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення, що гарантуються державою та повністю або частково надаються за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел» [103, с. 32].

У дослідженні, присвяченому аналізу проблем доступності правосуддя на території Європейського союзу, проведеному European Union Agency for Fundamental Rights, вказано на те, що можна виділяти дві взаємодоповнюючі форми безоплатної правової допомоги: звільнення від сплати судових витрат (повністю або частково) і сприяння професіонала – юриста, який забезпечує досудове консультування та представництво інтересів особи у суді безоплатно або за рахунок субсидіювання від держави [202, р.49].

У деяких державах до юридичної допомоги, що надається заявникові безкоштовно і фінансується державою, зараховано медіацію (зокрема, в Англії у Уельсі – медіація у сімейних справах; Нідерландах, Німеччині та ін.) [62, с.203-204].

Існує практика надання правової допомоги з субсидіарним розподілом витрат на надання такої, при цьому частину оплати здійснює сама особа, котра користується такими послугами, а частину субсидіює

держава. Одночасно з цим пропорційність поділу оплати витрат на правову допомогу встановлюється державною як сталим показником, так і може варіюватись в залежності від матеріальної спроможності клієнта.

У багатьох країнах прийняті спеціальні закони, які детально описують систему юридичної допомоги. Такі закони діють в Австралії, Албанії, Бельгії, Болгарії, Німеччині, Нідерландах, Словаччині, Словенії, Франції, ПАР та інших країнах. У таких законах встановлюються основні характеристика програм з надання безкоштовних (або частково безкоштовних) правових послуг населенню: коло осіб, які мають право на отримання допомоги та умови її надання; обсяг і види наданих юридичних послуг; порядок формування та повноваження органу, що відповідає за управління програмою юридичної допомоги; повноваження інших органів влади в межах програми юридичної допомоги; принципи фінансування програм юридичної допомоги; порядок роботи приватних практикуючих юристів [125, с.11].

Держави гарантують реалізацію права на правову допомогу перш за все на рівні нормотворчості – одні закріплюють це прямо в Конституції, інші – приймають профільні закони та підзаконні нормативно-правові акти і лише згодом через практичну реалізацію норми права шляхом запровадження певного механізму можлива реалізація такого права. Отже, без запровадження спеціальної інституції та застосування комплексного підходу повноцінне впровадження у практику права на правову допомогу є неможливим. Проте, держави самостійно визначають механізми реалізації, обсяги фінансування, пропорційність розподілу витрат, коло суб'єктів та критерії визначення необхідності отримання безоплатної правової допомоги, виходячи з внутрішніх потреб та можливостей фінансування.

На сьогодні, зважаючи на фінансово-економічну ситуацію, культурні особливості територій, ринкову ситуацію у сфері юридичних послуг, політичну обстановку та ряд інших факторів, важко натрапити на якусь усталену модель безоплатної правової допомоги. Кожна країна враховує

власні особливості, потреби та можливості при створенні чи реформуванні свого інструменту забезпечення доступу до правової допомоги вразливим категоріям населення, можна говорити, що найкращої, універсальної системи не існує, а є лише та, яка максимально підходить для конкретної країни. Проте, якщо навести декілька типових, то, серед інших, це будуть системи «призначення захисника», «офіси державного (громадського) захисника», контрактна модель та система «чергового адвоката». Кожна з національних моделей безоплатної правової допомоги містить спільні ознаки хоча б з однією з вищенаведених, звісно, з трансформаціями відповідно до локальних потреб. Кожна зі згаданих моделей має як низку позитивів, так і недоліки.

Говорячи про модель «призначення захисника» слід зазначити основну особливість – результативність та якість надання правової допомоги в рамках такої моделі перш за все залежить від суб'єкта призначення. Якщо говорити про модель, яка поряд з іншими функціонує у США, то там список адвокатів складає муніципальна влада, а вибір захисника в конкретну справу здійснює суд. За умови задекларованості і практичної реалізації принципу незалежності судової гілки влади можна твердити про ефективність такого виду системи безоплатної правової допомоги.

Існують підвиди системи «призначення захисника», які трансформовані під потреби слідчо-розшукових органів, коли призначення захисника у кримінальному провадженні здійснюють органи слідства. Звісно, про ефективність і якість надання правової допомоги за використання такої системи навіть мови йти не може.

Щодо моделі «офісу державного (громадського) захисника», то вона функціонує як державна чи комунальна інституція, коли юристи є штатними працівниками такої установи, при цьому можуть навіть вважатись державними чи муніципальними службовцями. Основною відмінністю від інших моделей є те, що юрист не отримує гонорару за

конкретну справу, а має сталу оплату праці і, як правило, не може працювати ще десь (в тому числі не може мати приватні справи). Звісно, ця модель має право на існування, однак, як правило, користується низьким рівнем довіри серед населення.

Ще одним різновидом моделі безоплатної правової допомоги є модель «черговий адвокат», щодо якої існує ряд позицій. Дана модель представляє собою механізм залучення членів органу адвокатського самоврядування до надання правової допомоги по чергово, відповідно до графіків чи навантаження. Позитивний досвід, коли ведення таких справ вважається іміджевою складовою і впливає на репутацію адвоката, що буде відповідально ставитися до справи, яку веде, проте, часто це сприймається як додаткове навантаження, що не тягне за собою матеріальної винагороди. В окремих підвидах даної моделі передбачена оплата праці адвоката, що веде таку справу, проте, цей гонорар з ринковою ціною на такий вид послуг зовсім не порівнюваний. Такою моделлю користувалась і Україна аж до 2013 року, коли їй на зміну створена система безоплатної правової допомоги.

Ще однією з моделей надання БПД є так звана «страхова схема» – для застрахованої людини юридична допомога надається безоплатно у разі настання страхового випадку, тобто за настання умов, коли вона відповідно до закону отримує право на юридичну допомогу. Послуги адвоката при цьому оплачуються із фонду юридичного страхування за середніми тарифами оплати діяльності адвокатів за згодою. Подібною є система JUDICARE, яка працює за аналогією із системою страхової медицини MEDICARE: держава оплачує послуги будь-якого адвоката, якого обирає клієнт, виходячи із середнього розміру гонорару за ведення певної справи або середньої погодинної ставки. Адвокат теж має право приймати рішення про свою участь або неучасті у справі.

Хоча гонорари в системі JUDICARE значно нижчі, ніж звичайні гонорари при веденні приватної юридичної практики, але адвокати можуть

бути зацікавлені у наданні юридичної допомоги з інших причин. Наприклад, стимулом може бути надання податкових пільг за участь у програмі юридичної допомоги. Орган з управління системою юридичної допомоги видає приватнопрактикуючим адвокатам, які відповідають встановленим критеріям (освіта, досвід, кількість років практики у конкретній галузі права тощо) спеціальні посвідчення (сертифікати), які засвідчують їх право надавати послуги рамках програм субсидованої юридичної допомоги та отримувати компенсацію з державних фондів [112].

Детальніше розглянемо практику організації роботи інституцій з надання безоплатної правової допомоги у різних країнах світу.

Відповідно до юридичної доктрини Нідерландів держава має абсолютний обов'язок надати необхідний мінімум юридичної допомоги. Система БПД Нідерландів має змішану модель, що складається з державної та приватної допомоги. Центральний орган управління системою, що уповноважений на управління та координацію діяльності, а також фінансування системи в Нідерландах – Рада з юридичної допомоги (Raad voor Rechtsbijstand) (можна проводити паралель до українського Координаційного центру з надання правової допомоги). Юридична допомога надається на двох рівнях: первинному (існують бюро з надання правової допомоги або «фронт-офіси») та вторинному – допомога практикуючих приватно адвокатів, а тому числі супровід справи у суді. Справи потрапляють в роботу до адвокатів шляхом їх розподілу за допомогою спеціально розробленого програмного забезпечення, операторами якого є працівники бюро. Клієнт також має можливість безпосередньо звернутись до адвоката, що внесений у відповідний реєстр. В цьому випадку адвокат зобов'язаний звернутись до Ради з юридичної допомоги з метою отримання так званого сертифікату, яким цей орган підтверджує права клієнта на безоплатну правову допомогу. Рада з правової допомоги сама, без звернення до клієнта перевіряє склад сім'ї та

майновий стан особи з використанням електронних баз даних органів влади.

У Нідерландах центри правової допомоги називаються (Bureaus Rechtshulp). Приватно практикуючому юристові виплачують фіксований гонорар, а працівники консультацій отримують субсидії від Ради з юридичної допомоги. Голландська система надання безкоштовної допомоги призначення для надання допомоги і у кримінальних, і в цивільних справах. Захист у кримінальних справах не є домінантною сферою діяльності нідерландських адвокатів. Велика частина бюджету витрачається на надання юридичної допомоги у справах соціального забезпечення (зайнятість, житло, імміграція, соціальні виплати) [26, с.205].

У Німеччині право на безоплатну правову допомогу законодавчо встановлено лише у 2014 році. На сьогодні в цій країні БПД надається за принципом «Pro bono» приватними юридичними фірмами та приватно практикуючими адвокатами. При цьому використовується градуїований підхід до визначення суб'єктів права на безоплатну правову допомогу з позиції їхнього майнового стану. При оцінці матеріального показника в Німеччині не враховують податкові платежі, внески соціального страхування, витрати на житло, а також існують встановлені нормативи мінімальних витрат на кожного члена сім'ї, які теж віднімаються від загального доходу. Оцінці підлягають лише ті кошти, які залишаються. Одночасно з цим аналізу підлягає майно суб'єкта, що звертається за правової допомогою та активи, які можна конвертувати у гроші.

У Словенії інститут безоплатної правової допомоги є частиною судової системи держави і така має надаватись, якщо звернення громадянина не є завідомо необґрунтованим, якщо питання, для вирішення якого потрібна допомога, має значення для особистого і соціально-економічного статусу заявника або є життєво важливим для його сім'ї, а також якщо справа має перспективи успіху. У кримінальному судочинстві Словенії особливістю надання БПД є те, що після визнання особи винною

у вчиненні злочину на неї можуть покласти обов'язок відшкодувати витрати, пов'язані з наданням правової допомоги.

У Польщі мережа офісів БПД налічує більше 1,5 тис. одиниць, але при цьому відсутній єдиний координаційний центр системи безоплатної правової допомоги. Крім того, офіси БПД спільно утримуються державою та органами місцевого самоврядування і надають лише первинну правову допомогу – юридичні роз'яснення та консультації. Вторинну правову допомогу надають не пов'язані між собою державні та недержавні організації та інституції. Таким чином, через відсутність єдиної ефективної системи БПД існує проблема в площині стандартизації та забезпечення високої якості правових послуг, тому надзвичайно поширеним є інститут незалежного провайдера.

Бельгійська система БПД діє здебільшого за контрактною моделлю. Бельгійським законодавством обов'язки з надання безоплатної правової допомоги покладаються на професійних юристів-адвокатів. Саме їм доручено забезпечувати правове консультування представляти громадян, які звернулись до суду за захистом своїх прав. Їх праця оплачується державою. Рішення про надання БПД приймається місцевим бюро правової допомоги, яке контролюється у кожному з 27 районів регіональними асоціаціями адвокатів. Кожне бюро самостійно організовує свою роботу і визначає власну політику. Бюро правової допомоги призначає адвокатів з переліку, який складається з юристів-стажистів та кваліфікованих юристів, які виявили бажання, щоб їх імена включили до цього переліку. Рішення про надання безоплатної правової допомоги ухвалює суд. Існує три способи звернення за БПД: консультація юриста, що підготує заяву до бюро; допомога організації, що займається первинною правовою допомогою; самостійне складення заяви.

Фінляндія має «подвійну» систему БПД, це означає, що правова допомога може бути надана як приватними, так і громадськими адвокатами, які працюють у бюро правової допомоги. Правова допомога

організована через систему юридичних консультацій. Міністерство юстиції Фінляндії призначає на посади та звільняє з посад громадських адвокатів, здійснює планування бюджету та визначення обсягу роботи бюро на кожен рік, підвищення кваліфікації працівників бюро, адміністративний та господарський контроль за їх діяльністю, забезпечує організаційно-технічні умови роботи бюро, розглядає скарги, пов'язані з організацією їх роботи. Якість роботи, як правило, контролює Фінська асоціація юристів, яка може накладати дисциплінарні санкції на адвокатів [35, с. 277].

Право на БПД залежить від обсягу майна особи, яка звертається по допомогу. Якщо його вартість перевищує ту, яка дає право на отримання БПД, можливим є надання БПД на умовах часткової компенсації. Приблизно 90% населення Фінляндії мають страховки юридичних витрат, що є стандартизованим елементом страхових пакетів для домогосподарств [50]. Однак, предмет страхування зазвичай не покриває досудові стадії розгляду спорів та їх позасудове врегулювання, а також трудові спори та захист у тих кримінальних провадженнях, де обвинувачення вимагає покарання у виді позбавлення волі, не охоплює також низку інших сфер. Тому навіть з урахуванням поширеності страхування, БПД у цій державі не втрачає актуальності.

У кожній країні системи допомоги малозабезпеченим відрізняються своєрідністю, з огляду на місцеві, культурні та історичні особливості, навіть в межах однієї системи права. Американська система набагато ширше, ніж британська, використовує адвокатів, що працюють у штаті служби юридичної допомоги, державних захисників. В англійській системі домінують приватні юристи. У США підхід до служб юридичної допомоги у цивільних справах, принаймні частково, був дуже політизований, чого не було у Великобританії [51, с. 455].

Моделі правової допомоги відрізняються не тільки на рівні держав, вони можуть бути різними і в межах однієї країни. Наприклад, як слушно відзначає Д.В. Гончар, кожен штат США має свою модель, оскільки спосіб

надання такої допомоги визначається на розсуд самих штатів. Крім того, в одних державах системи допомоги у кримінальних і цивільних справах різняться (США, Україна), а в інших – це єдина програма (Нідерланди, Франція) [42, с. 134].

Якщо говорити про витрати держави на утримання системи безоплатної правової допомоги, то цікавим видається досвід Німеччини, де в поняття «безоплатність» включаються не лише оплата праці юриста, але і супутні правові витрати: судовий збір, витрати на експертизи, послуги перекладачів і т.д., проте, одночасно законодавчо передбачено відшкодування таких витрат стороною, яка програє спір.

Європейський підхід у сфері надання безоплатної правової допомоги є сталим і полягає у нерозривності та взаємозв'язку реального права на правову допомогу і реального права на доступ до суду. Такий підхід втілюється в низці конкретних принципів, серед яких, мабуть, найважливішими є принципи, вміщені в Резолюції 78(8) КМРС про юридичну допомогу та консультації, прийнятій 2 березня 1978 року [152].

Ніхто не може бути позбавлений через економічні перешкоди можливості реалізації або захисту у будь-яких судах, уповноважених ухвалювати рішення у цивільних, господарських, адміністративних, податкових чи соціальних справах, своїх прав. Саме тому кожна особа повинна мати право на необхідну безоплатну правову допомогу у судовому провадженні. Безоплатну правову допомогу повинна завжди надавати особа, яка має право практикувати як адвокат, відповідно до правових норм держави.

Особа, якій надається правова допомога, наскільки це можливо, має бути вільною у виборі кваліфікованого захисника. Надання ефективної правової допомоги вимагає довірливих відносин захисника і клієнта, а однією з умов виникнення довіри є свобода вибору захисника. Проте, доречно зауважити, що ця свобода не є абсолютною і може бути обмежена, якщо мова йде про надання правової допомоги силами держави чи за

державний кошт. В такому разі обмеження свободи вибору захисника за його призначення чи надання безоплатної правової допомоги дозволяє уникнути надмірного організаційного навантаження при здійсненні правосуддя. Так, ЄСПЛ у рішеннях в справах №5953/02 від 26 квітня 2007 року «Vozhigov v. Russia» та №13611/88 від 25 вересня 1992 року «Croissant v. Germany» відзначав, що «незважаючи на значимість довірливих відносин між юристом і клієнтом, право обирати представника не може вважатися абсолютним. У тому випадку, коли мовиться про безоплатну правову допомогу, воно може бути предметом необхідних обмежень. Призначаючи адвоката, національні суди, безсумнівно, повинні враховувати побажання обвинуваченого. Однак вони можуть відхилити ці побажання, якщо є вагомі причини вважати, що це необхідно в інтересах правосуддя» [176, с. 489-490]. Наприклад, це можуть бути такі випадки: зайнятість обраного обвинуваченим адвоката, необхідність дотриматись розумних строків розгляду кримінальної справи, недостатня кваліфікація обраного представника тощо. Разом з тим, державам рекомендовано так організувати програми правової допомоги, щоб надати особі можливість самостійно обирати правника, наскільки це є можливим.

Особа, призначена захисником, має право «одержати належну винагороду за виконану роботу в інтересах особи, яка отримує безоплатну правову допомогу. Відповідальність за фінансування безоплатної правової допомоги має бути покладена на державу» [42, с. 166].

Задля найбільшої результативності особлива увага приділяється виробленню кваліфікаційних вимог до адвокатів, які бажають надавати послуги за контрактами. Так, наприклад, в Англії контракт на надання послуг з надання безкоштовної юридичної допомоги містить різноманітні вимоги щодо гарантій якості. Фірми піддаються аудиторським перевіркам з такими критеріями, як якість процесуальних документів та бізнес-планів, механізми фінансового контролю, кадрова політика (зокрема наявність посадових інструкцій, процедур оцінки персоналу, політики рівних

можливостей, контролю роботи співробітників тощо, якість діловодства, якість ведення справ, вміння і навички особи, що контролює роботу персоналу). Враховуються і такі фактори, як «задоволення потреб клієнтів» – наявність спеціальних процедур протоколювання і підтвердження інформації, затверджених списків «постачальників» (наприклад, експертів, до яких звертаються за консультаціями з певних правових питань), та «орієнтація на якість» – наявність у фірмі процедури подання і розгляду скарг та процедур визначення задоволеності клієнта. Усі ці вимоги не лише обтяжливі, але і зв'язані часом і чималою бюрократичною тяганиною. Однак адвокатські фірми йдуть на це – сама висота планки робить участь у програмі досить престижною і корисною для репутації фірми. Комісія контролює якість ведення конкретних справ. Для цього були розроблені особливі «критерії ведення справи» – спеціальні контрольні питання, ґрунтуючись на яких навчений спостерігач, навіть якщо він не є кваліфікованим адвокатом, може за матеріалами справи оцінити роботу адвоката [51, с.49].

Більшість міжнародно-правових документів, в яких згадується безоплатна правова допомога, обмежуються констатацією необхідності надання такої допомоги у певних випадках. Зокрема, стаття 2 «Конвенції СНД про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах» [83] свідчить про те, що громадяни кожної з договірних сторін та інші особи, які проживають на її території, користуються безоплатною правовою допомогою на територіях інших договірних сторін на тих самих умовах, що й громадяни.

Конвенція з питань цивільного процесу, укладена в Гаазі в 1954 році, також містить положення про надання безоплатної правової допомоги громадянам країн-учасниць на тих умовах, що й громадянам, а також конкретизує процедуру перевірки потреби особи в безоплатній правовій допомозі [81]. Основні принципи, прийняті восьмим Конгресом ООН, що стосуються ролі юристів, акцентують увагу на необхідності забезпечити

наявність достатніх грошових коштів та будь-яких інших засобів для надання правничих послуг бідним і, в разі потреби, іншим особам, які перебувають у скрутному матеріальному становищі. У рамках Ради Європи діють рекомендаційні документи, які регламентують окремі аспекти правової допомоги. Наприклад, Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи №R (93) 1 «Про ефективний доступ до права і правосуддя малозабезпечених верств населення» [200] закликає сприяти ефективному доступу найбідніших верств населення до судів, особливо шляхом ... надання юридичної або будь-яких інших форм допомоги у всіх судових інстанціях (цивільних, кримінальних).

Найповніше розкриття природи права на безоплатну правову допомогу, на наш погляд, міститься в рішеннях Європейського суду з прав людини. І хоча право на отримання безоплатної правової допомоги текстуально не закріплене у Європейській конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, однак це право висновується зі змісту права на справедливий судовий розгляд (ст. 6 Конвенції) у контексті концепції доступності правосуддя. Вперше право на доступ до суду як складник справедливого судового розгляду було сформульоване у справі «Golder v. the United Kingdom» (ухвала від 21 лютого 1975 року) Європейською комісією з прав людини. Це право, як підкреслюють автори монографії «Стандарти справедливого правосуддя: міжнародні і національні практики», має складну структуру саме по собі та охоплює як, власне, право на звернення до суду (тобто ініціювання судового розгляду), так і право на вирішення справи суті (тобто отримання такого результату судового розгляду, що адекватний фактичним обставинам справи), а також право на отримання правової допомоги та права, пов'язані з оскарженням судових рішень [176, с. 44].

Стосовно випадків, коли держава зобов'язана надати безоплатну правову допомогу, ЄСПЛ виводить кілька критеріїв, які повинні враховуватися у цих ситуаціях:

- 1) потенційні наслідки вирішення правового питання, з яким зіткнувся заявник;
- 2) складність цього правового питання або процедурного розгляду, особливо в тих випадках, коли відповідно до закону представництво в суді є обов'язковим;
- 3) можливість заявника ефективно представити в суді свою справу;
- 4) перспективи виграшу справи в судовому порядку.

При цьому пріоритетною є ідея рівності засобів і можливостей між сторонами. З цих підстав Європейський суд з прав людини зазначив, що надання безоплатної правової допомоги, виходячи з фінансової ситуації заявника та перспектив «виграшу» справи, не порушує права людини на справедливий судовий розгляд. Більш того, було зауважено, що не є обов'язком держави використовувати певні засоби на забезпечення абсолютної рівності між суб'єктом, який отримує допомогу, і протилежною стороною. Навпаки, потрібно, щоб розумною можливістю представляти свою справу була наділена кожна сторона за умови, що це не призведе до її не вигідного становища щодо протилежної сторони. Разом з тим, рішення про надання безоплатної правової допомоги не повинно бути упередженим або довільним. Відмова в наданні допомоги не є довільною, якщо існуюча схема надання такої допомоги встановлює реальні гарантії цього права (справа «DelSol v. France») [157].

У цілому, відносно надання правової допомоги Європейський суд з прав людини вказує, що у всіх інстанціях у межах національної системи право на безоплатну правову допомогу застосовується залежно від її специфічних особливостей та ролі апеляційного і касаційного судів. У справі «Delcourt v. Belgium» Європейський суд з прав людини встановив, що хоч Європейська Конвенція не примушує держави створювати апеляційні чи касаційні суди, але держава має забезпечити особі, яка звернулася до суду, можливість користуватись всіма юридичними гарантіями, що закріплені у ст. 6 Конвенції [161].

Узагальнюючи правові позиції Європейського суду з прав людини, можна констатувати наступне:

- у практиці вироблено критерії визначення категорій справ, де вимагається надання безоплатної правової допомоги;
- коло отримувачів правової допомоги може бути обмежене, виходячи з фінансової ситуації заявника;
- рішення про надання правової допомоги не повинно бути упередженим або довільним. Для цього схема надання допомоги має містити реальні гарантії проти свавілля (ясність і прозорість застосовуваних критеріїв оцінки, відсутність надлишкових вимог, вмотивованість рішення по заяві на надання правової допомоги, можливість оскаржити рішення про відмову в наданні безоплатної правової допомоги тощо);
- рішення про надання / відмову в наданні безоплатної правової допомоги має бути доведене до заявника своєчасно, з метою не позбавити його можливих засобів захисту;
- при розгляді справи у вищих інстанціях, якщо такі є у національній судовій системі, особа повинна користуватися всіма фундаментальними гарантіями, що закріплені у ст. 6 Європейської Конвенції (з урахуванням особливостей розгляду справи в суді вищої інстанції);
- надана правова допомога повинна бути ефективною (якісною).

Цілком погоджуємося з Д.В. Гончаром у безумовній значущості для правової системи України вироблених Європейським судом з прав людини міжнародних стандартів. По-перше, у зв'язку з тим, що зважаючи на тлумачення правової допомоги Європейською конвенцією, а саме, зважаючи на зміст права на доступ до суду, держава повинна забезпечити механізм реалізації права на отримання кваліфікованої (у тому числі безоплатної) правової допомоги. По-друге, цей механізм повинен сприяти досягненню цілей його імплементації в національну правову систему, що

передбачає визначення суб'єктів, які надаватимуть безоплатну правову допомогу, забезпечення їх належного фінансування та моніторингу діяльності. По-третє, обмеження на отримання безоплатної правової допомоги (за суб'єктами, за стадіями розгляду справи, за предметом тощо) повинні співвідноситися з тими стандартами, які вироблені на міжнародному рівні [43, с.38].

Аналізуючи моделі систем безоплатної правової допомоги різних країн світу доходимо висновку про те, що переважна більшість систем містить в собі інтегровані елементи різних моделей організації роботи органів БПД: від моделі «призначення захисника» та «офісу державного (громадського) захисника» до контрактної моделі та системи «чергового адвоката». В Україні порядок та принципи надання безоплатної правової допомоги потребують постійного удосконалення та гармонізації з правом Європейського Союзу.

1.2. Управлінська структура вітчизняної системи безоплатної правової допомоги: взаємодія підпорядкування і партнерства

Як вже зазначалося у попередньому підрозділі, доступна та якісна правова допомога – зобов'язання, що наша держава взяла на себе ще приймаючи Конституцію України, проте, воно надзвичайно актуалізувалося в євроінтеграційній перспективі України. Саме з метою реалізації статті 59 Конституції України, яка проголошує, що «кожен має право на професійну правничу допомогу, а у випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно», і була розроблена система безоплатної правової допомоги.

Забезпечення реалізації права на правову допомогу є не лише конституційним обов'язком держави, але й міжнародним зобов'язанням. Це зобов'язання випливає з змісту актів, до яких приєдналась Україна, серед них: Загальна декларація прав людини [55], Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [82], Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [107] та ряд інших міжнародних нормативно-правових актів.

Якщо зробити невеликий історичний екскурс, то корені безоплатної правничої допомоги знайдемо на території сучасної України у 18 столітті. Так, згідно з Кодексом українського народу «Права, по котрым судится малороссийский народ» 1743 року, «адвокатами могли бути повнолітні, християнської віри, розумово й фізично повноцінні, світського стану чоловіки» [40, с. 23]. Хоча робота оплачувалася їх, були передбачені й такі випадки, коли адвокат повинен був здійснювати захист безкоштовно.

Після того, як була проведена судова реформа у 1864 році, тим особам, хто з адвокатом угоду не уклав, суд «за правом бідності» призначав його. Для ведення цивільних справ тих осіб, що користувалися правом бідності, Радою присяжних повірених призначався присяжний

повірений. Обов'язок ведення таких справ, у тому числі й кримінальних, був однією із найважливіших функцій присяжної адвокатури. Справи присяжними повіреними мали вестися з особливою увагою і найбільш ретельно [45, с. 12].

Розвиток юридичної допомоги після 1917 року пов'язаний з виданням 22 листопада 1917 р. Декрету №1 «Про суд», відповідно до якого у всіх кримінальних справах до участі в попередньому слідстві допускався захисник. Декретом № 5 від 7 березня 1918 р. «при Радах робітничих, селянських і козачих депутатів були утворені колегії правозахисників, члени яких обирались і відзивались радами, на місцях їм встановлювали щомісячні оклади заробітної плати. Подальший свій розвиток в РСР юридична допомога одержала у Положенні про народний суд від 30 листопада 1918 р., яке передбачало створення колегій захисників, обвинувачів і представників сторін у цивільному процесі. Захисників позиціонували як посадових осіб із певним встановленим розміром заробітної плати. Закон ставив перед захисником завдання сприяти суду в найповнішому висвітленні обставин справи» [25, с.749].

Звичайно, в умовах тоталітарного режиму говорити про якість такої правової допомоги важко, однак ознака безоплатності прослідковується досить чітко. Наявність заробітної плати у захисників, які працювали на підставі вищевказаних актів свідчить про фінансування правової допомоги зі сторони громади чи держави, залежно від бюджету, з якого виділялась така плата. Тобто оплата праці захисника безпосередньо від тієї особи, якій така допомога надавалась, не вимагалась.

Якщо повернутись до сьогодення, то генеза системи безоплатної правової допомоги розпочалась в Україні ще задовго до прийняття профільного Закону. Втім навіть ще до розгляду законопроекту існувало багато версій щодо формату та й взагалі доцільності створення окремого органу.

Доречно згадати, як акцентують О. Говоруха та І. Козьяков, що «в недалекому минулому традиційним явищем правової системи України була правозахисна діяльність прокуратури, в процесі якої прокурори забезпечували представництво в суді інтересів недостатньо захищених верств громадян» [41, с. 108]. Втім, у результаті судово-правової реформи Закон України від 14 жовтня 2014 року «Про прокуратуру» значно звужив повноваження прокурора в частині представництва інтересів громадянина в суді. А в контексті судової реформи, в ході якої 2 червня 2016 року прийнято Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», взагалі позбавив прокуратуру повноважень щодо здійснення представництва інтересів громадян. Забігаючи наперед у хронології подій, відзначимо, що представницька функція органів прокуратури в механізмі захисту прав людини та громадянина відійшла місцевим центрам з надання БВПД.

Враховуючи той факт, що у відповідності до Конституції України «для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура» [85], С. Бреус робить цілком слушний висновок, що законодавець обрав «концепцію монополізації надання професійної правничої допомоги саме адвокатами» [28].

Звісно, існували окремі законодавчі акти, що передбачали свого роду «пільги» для окремих категорій осіб в частині доступу до правосуддя та правничої допомоги. Це, зокрема, і положення Закону «Про судовий збір», що передбачає можливість звільнення від сплати судового збору або зменшення його розміру, розстрочення та відстрочення сплати судового збору, і положення внутрішніх актів адвокатської спільноти, які визначали надання допомоги «PRO BONO». І у Кримінально-процесуальному кодексі України було закріплено положення про можливість отримання безоплатної правової допомоги. Проте, процедурно це здійснювалося через так звані «чергування» адвокатів в межах відповідного органу адвокатського самоврядування і не передбачалось оплати послуг

призначеного за чергуванням адвоката. Проте, жоден з них, як ми зазначали у своїх публікаціях раніше, як і всі вони в комплексі належним чином не могли забезпечити право особи на отримання безоплатної правової допомоги [65, с.87-88].

На той момент в українській державі існувала реальна перепона у доступі людей до правосуддя. Неможливість отримання професійної правничої допомоги – це безсумнівне порушення принципу процесуальної рівності сторін.

Вступ України до Ради Європи в листопаді 1995 року, прийняття зобов'язань побудувати демократичну правову державу, розробити нове законодавство, провести низку реформ, направлених на зміцнення демократичних інститутів та захист прав людини, підписання та ратифікація низки міжнародно-правових актів – усе це сприяло тому, щоб Міністерство юстиції України стало головним державним органом у забезпеченні реалізації державної правової політики у сфері надання безоплатної правової допомоги. І цей крок був цілком логічним, адже ще з давніх давен органи юстиції сприймалися саме як правозахисні органи [90, с.23].

2 червня 2011 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про безоплатну правову допомогу», який 9 липня цього ж року набув чинності. Цей закон визначив: «зміст права на безоплатну первинну та вторинну правову допомогу; порядок реалізації права на безоплатну правову допомогу, підстави та порядок надання безоплатної правової допомоги; державні гарантії надання безоплатної правової допомоги» [130].

Із прийняттям вказаного Закону в Україні почалось формування доволі ґрунтовної системи реалізації конституційного права кожного на правову допомогу, яка має відповідати європейським стандартам з надання правової допомоги і доступу до правосуддя [42, с.37].

Законодавець закріпив два види безоплатної правової допомоги – первинної та вторинної, диференціювавши таким чином поняття «доступ до права» та «доступ до правосуддя», адже вони як за своїм змістом і формою, так і за способом реалізації, є різними. Так, відповідно до зазначеного Закону, «безоплатна первинна правова допомога – вид державної гарантії, що полягає в інформуванні особи про її права і свободи, порядок їх реалізації, відновлення у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб» [130]. Що ж до безоплатної вторинної правової допомоги, то вона визначається, як «вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя» [130].

Систему безоплатної правової допомоги в Україні становить сукупність державних установ, що належать до сфери управління Міністерства юстиції. Як вказав тоді П. Петренко: «Мін'юст почав виконувати свої основні функції: просвітницьку роботу, захист прав громадян і забезпечення справедливості. Мені приємно констатувати, що система безоплатної правової допомоги в Україні відбулася, і це одна з найбільш ефективних систем на теренах Європи, яка повністю відповідає стандартам доступу до правової допомоги закладеним в Європейській конвенції з прав людини» [163, с.96].

На першому етапі виникнення системи Урядом було створено Координаційний центр з надання правової допомоги. Цим кроком фактично у 2012 році засновано виникнення розгалуженої станом на тепер системи безоплатної правової допомоги.

Головними завданнями Координаційного центру стало: «організаційне, експертно-аналітичне, інформаційне та матеріально-технічне забезпечення здійснення повноважень Мін'юсту у сфері надання безоплатної правової допомоги, проведення аналізу практики правозастосування з питань надання безоплатної правової допомоги,

розроблення та подання на затвердження Мін'юсту стандартів якості надання безоплатної правової допомоги, управління системою безоплатної вторинної правової допомоги, координація діяльності спеціалізованих установ з надання безоплатної первинної правової допомоги, формування і ведення у встановленому порядку Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, забезпечення функціонування та розвитку комплексної інформаційно-аналітичної системи забезпечення надання безоплатної правової допомоги, організація підвищення кваліфікації адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу» [146; 29, с.180].

З вищенаведеного можна зробити висновок, що Координаційний центр не містить серед своїх завдань (а відповідно і посадові особи центру серед своїх посадових обов'язків) безпосереднього надання правової допомоги, чи то первинної, чи то вторинної, а відповідно не є провайдером правової допомоги і здійснює адміністративні функції управління системою. У зв'язку з цим, а також виходячи з територіальної розгалуженості правових потреб населення, виникла необхідність створення подібних органів на місцях.

За результатами аналізу комплексу повноважень Координаційного центру можемо сформулювати порівняльну таблицю власних повноважень (елемент партнерства) та повноважень, що здійснюються за погодженням або безпосередньо Міністерством юстиції в частині управління системою безоплатної правової допомоги (підпорядкування):

Повноваження, що здійснюються самостійно КЦ	Повноваження, що здійснюються за погодженням або безпосередньо МЮ України
Збір, узагальнення, аналіз і поширення інформації з питань надання правової	Розроблення проектів актів законодавства у сфері надання

допомоги	БПД
Організація і проведення семінарів, конференцій, тренінгів, виставок, інших заходів,	Забезпечення підготовки і виконання державних цільових та інших програм, у тому числі проектів та програм міжнародної технічної допомоги
Здійснення методичного забезпечення і консультаційної підтримки з питань надання безоплатної правової допомоги органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування	Утворення регіональних та місцевих центрів з надання вторинної безоплатної правової допомоги, у тому числі міжрегіональних ресурсно-комунікаційних (правових) платформ
Сприяння удосконаленню чинних та впровадженню нових стандартів і процедур у сфері надання безоплатної правової допомоги	Проведення перевірки діяльності центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги (порядок затверджується Міністерством юстиції)
Забезпечення впровадження сучасних інформаційних технологій у сфері надання безоплатної правової допомоги;	Призначення на посаду директора Координаційного центру і його звільнення здійснюється державним секретарем Мін'юсту
Забезпечення проведення наукових досліджень і прикладних розробок, з питань надання правової допомоги	Проекти штатного розпису та кошторису Координаційного центру затверджуються державним секретарем Мін'юсту
Забезпечення заснування друкованих	

засобів масової інформації, видання та розповсюдження книг, іншої друкованої продукції	
Взаємодія з Наглядовою радою Координаційного центру	
Взаємодія з іноземними та міжнародними організаціями, а також їх представництвами	
Взаємодія з громадськими організаціями	
Затвердження Регламенту центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги	
Проведення моніторингу якості надання адвокатами безоплатної вторинної правової допомоги	
Проведення моніторингу доступності безоплатної вторинної правової допомоги	
Прийняття рішення про виключення адвокатів з Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу	
Контроль діяльності центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги	
Отримання грантів та іншої міжнародної технічної допомоги від країн-донорів та міжнародних організацій	

У співпраці з проектом «Доступна та якісна правова допомога в Україні», посольством Сполучених Штатів Америки в Україні та міжнародним фондом «Відродження» у структурі Координаційного центру з надання правової допомоги було створено п'ять міжрегіональних ресурсно-комунікаційних платформ, які є управліннями Координаційного центру. У своїй діяльності МРКП відомі як правові клуби

«PRAVOKATOR», до більш детальнішого аналізу діяльності яких ми звернемося в одному з наступних підрозділів роботи.

Подальшим етапом становлення управлінської структури системи безоплатної правової допомоги стало створення регіональних центрів з надання БВПД в областях. При цьому саме регіональними центрами вони стали називатись лише у 2015 році, а до цього моменту носили назву обласний центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Нагальним завданням регіональних центрів стало: «підвищення правової свідомості, культури та освіченості населення (правопросвітництво), надання безоплатної первинної правової допомоги і безоплатної вторинної правової допомоги та забезпечення доступу до електронних сервісів. Регіональні центри надають доступ до вторинної правової допомоги особам, до яких застосовується адміністративне затримання чи арешт, кримінальне затримання, особам, що обвинувачуються чи підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення, а також засудженим особам» [130]. Цей перелік не є вичерпним, повний перелік суб'єктів права на безоплатну вторинну правову допомогу передбачено у ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [130].

На момент створення регіональні центри діяли у кожному обласному центрі держави, в Автономній Республіці Крим та містах Києві та Севастополі. Загалом до 2014 року працювало 27 регіональних центрів. У зв'язку з анексією Криму Російською Федерацією та збройною агресією на Сході України, дещо змінилась інституційна структура системи безоплатної правової допомоги в регіонах. Не функціонують Регіональні центри в Автономній республіці Крим та місті Севастополі. Структура регіональних центрів у східних областях держави з 2019 виглядає наступним чином: у Запоріжжі працює об'єднаний Регіональний центр з надання БВПД у Запорізькій та Донецькій областях, у Харкові - Регіональний центр з надання БВПД у Харківській та Луганській

областях. На сьогоднішній день функціонує 23 регіональних центри з надання БВПД.

За результатами аналізу комплексу повноважень регіональних центрів можемо сформувати порівняльну таблицю власних повноважень (елемент партнерства) та повноважень, що здійснюються за погодженням (елемент підпорядкування) або безпосередньо Координаційним центром в частині управління регіональними центрами:

Власні повноваження	Повноваження, що здійснюються за погодженням або безпосередньо КЦ
Правопросвітництво	Положення про Регіональний центр затверджуються Координаційним центром
Забезпечення організації і здійснення інформаційно-роз'яснювальної роботи з питань надання безоплатної правової допомоги	Директор РЦ та його заступники призначаються директором КЦ
Забезпечення доступу до електронних сервісів Міністерства юстиції України	Керівники структурних підрозділів РЦ та їх заступники призначаються за погодженням з КЦ
Забезпечення участі захисника під час здійснення досудового розслідування та судового провадження	Штатний розпис РЦ затверджує КЦ
Забезпечення захисту особи, засудженої до покарання у виді позбавлення волі	Річний кошторис РЦ затверджує КЦ

Укладення контрактів/договорів з адвокатами	Положення про структурні підрозділи РЦ затверджуються відповідно до типових положень, затверджених Координаційним центром
Отримання інформації про надання безоплатної вторинної правової допомоги від адвокатів, які надають таку допомогу	Кваліфікаційні вимоги до працівників РЦ визначаються Координаційним центром
Прийом і реєстрація повідомлення про затримання осіб, постанови/ухвали про залучення захисника	Погодження графіку та порядку моніторингу місцевих центрів здійснюється КЦ
Прийняття рішення про надання або про відмову в наданні безоплатної вторинної правової допомоги	Подання до Координаційного центру клопотання про виключення адвоката з Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу
Видача доручення адвокатам для надання безоплатної вторинної правової допомоги	Подання щоквартальних та річних звітів про свою діяльність та діяльність місцевих центрів Координаційному центру
Прийняття рішення про заміну адвоката, припинення надання безоплатної вторинної правової допомоги	За погодженням з Координаційним центром призначення на посади та звільнення з посад керівників та заступників керівників самостійних структурних підрозділів директором РЦ
Залучення перекладача	Погодження заохочення

<p>(сурдоперекладача) для забезпечення надання безоплатної вторинної правової допомоги</p>	<p>(преміювання) директора РЦ здійснює Координаційний центр</p>
<p>Прийом поданих адвокатами актів надання безоплатної вторинної правової допомоги, перевірка їх комплектності, правильності розрахунку адвокатами розміру винагороди та відшкодування витрат</p>	<p>Заступник директора регіонального центру, директори місцевих центрів та їх заступники притягуються до дисциплінарної відповідальності директором КЦ</p>
<p>Забезпечення оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу</p>	<p>Регламент роботи керівної ради затверджується Координаційним центром</p>
<p>Збір, узагальнення та аналіз статистичних даних про надання безоплатної вторинної правової допомоги</p>	<p>Структура регіонального центру погоджується відповідно до типової структури, що затверджується Координаційним центром</p>
<p>Організація підвищення кваліфікації адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, працівників регіональних та місцевих центрів</p>	<p>Організація та подання до Координаційного центру проектів планів діяльності регіонального центру та місцевих центрів</p>
<p>Узагальнення, аналіз та поширення практики надання безоплатної вторинної правової допомоги</p>	<p>Директор регіонального центру підзвітний і підконтрольний директору Координаційного центру</p>
<p>Забезпечення вивчення потреб та рівня задоволеності осіб, що звертаються за безоплатною</p>	

вторинною правовою допомогою та/або отримали таку допомогу	
--	--

Розвиток системи безоплатної правової допомоги в Україні продовжило створення місцевих центрів з надання БПД. Центри, що надають вторинну правову допомогу в цивільних та адміністративних справах функціонують з 2015 року. Нині функціонує 84 місцевих центри з надання БВПД. Центри правової допомоги є територіальними відділеннями Координаційного центру, разом з тим є окремими юридичними особами з власними повноваженнями. З цього і можна робити висновок про відносини партнерства, як зовнішнього (Координаційний центр – Міністерство юстиції), так і внутрішнього (Координаційний центр – регіональні центри – місцеві центри).

Проаналізувавши комплекс повноважень місцевих центрів можемо сформулювати порівняльну таблицю власних повноважень (елемент партнерства) та повноважень, що здійснюються за погодженням (підпорядкування) або Регіональним центром в частині управління місцевими центрами:

Власні повноваження (партнерство)	Повноваження, що здійснюються за погодженням або безпосередньо РЦ (підпорядкування)
Розповсюдження інформації щодо захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, надання безоплатної правової допомоги	Подання до Координаційного центру клопотання про виключення адвоката з Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу
Проведення правопросвітницьких заходів	Збір даних про надання безоплатної правової допомоги,

	зокрема стосовно кількості та категорій осіб, які по таку допомогу звернулись, а також стосовно осіб, які скористались електронними сервісами Міністерства юстиції України та подання їх до регіонального центру
Здійснення особистого прийому та обліку осіб, які звертаються до місцевого центру правової допомоги та роз'яснення положення законодавства	Підготовка пропозицій до проектів регіональних планів надання безоплатної правової допомоги
Надання правової інформації, консультації і роз'яснення з правових питань	Подання щоквартальних та річних звітів про свою діяльність регіональному центру
Забезпечення складення заяв, скарг та інших документів правового характеру	Директор місцевого центру та його заступник призначаються на посаду і звільняються з посади директором Координаційного центру.
Забезпечення роботи бюро правової допомоги	Підзвітність директора місцевого центру відповідному регіональному центру;
Забезпечення роботи мобільних консультаційних пунктів	Керівники та заступники керівників структурних підрозділів (окрім бюро правової допомоги) призначаються за погодженням з РЦ
Забезпечення надання адресної	Керівники та заступники

правової допомоги	керівників бюро правової допомоги призначаються за погодженням з КЦ
Забезпечення розвитку та функціонування на постійній основі мережі дистанційних пунктів доступу до безоплатної правової допомоги	Кваліфікаційні вимоги до працівників місцевих центрів визначаються Координаційним центром
Укладення контрактів/договорів з адвокатами, що включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу	Заступник директора та директор місцевого центру притягається до дисциплінарної відповідальності директором Координаційного центру
Забезпечення надання доступу до електронних сервісів Міністерства юстиції України	Положення про самостійні структурні підрозділи місцевого центру приймаються відповідно до типових положень, затверджених Координаційним центром
Розгляд звернень суб'єктів права на безоплатну вторинну правову допомогу та перевірка належності особи до категорій осіб, що мають право на отримання безоплатної вторинної правової допомоги	Типова структура місцевого центру затверджується Координаційним центром
Прийняття рішень про надання або про відмову в наданні безоплатної вторинної правової допомоги	Подання в установленому порядку регіональному центру пропозицій до бюджетного запиту, помісячного плану асигнувань, кошторису, штатного розпису місцевого центру та щодо

	внесення до них змін
Прийняття рішень про припинення надання безоплатної вторинної правової допомоги	Директор місцевого центру безпосередньо підпорядкований директору відповідного регіонального центру, підзвітний і підконтрольний директору Координаційного центру
Уповноваження працівників місцевих центрів для здійснення представництва інтересів осіб	
Прийом поданих адвокатами актів про надання безоплатної вторинної правової допомоги з належними додатками, здійснення перевірки їх комплектності, правильності розрахунку адвокатами розміру винагороди та відшкодування витрат	
Забезпечення оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів,	
Отримання від адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, інформації про надання такої допомоги	
Взаємодія з іншими суб'єктами надання безоплатної первинної правової допомоги	
Організація підвищення кваліфікації працівників місцевих центрів та адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу	

<p>Вивчення потреб та рівня задоволеності осіб, які звертаються до місцевого центру щодо надання правової допомоги, у тому числі розгляд питань, з якими особи звертаються та підготовка відповідних консультаційних матеріалів</p>	
---	--

Про відносини підпорядкування свідчить багато фактів, серед них першим, безумовно, є пряма вказівка в Законі України «Про безоплатну правову допомогу» на те, «що центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги є територіальними відділеннями Координаційного центру з надання правової допомоги» [130]. Одночасно з цим, положення про структурні підрозділи як регіональних, так і місцевих центрів є типовими та затверджуються наказом Координаційного центру, що є ще одним підтвердженням тези про підпорядкування. Станом на сьогодні такі положення затверджені двома наказами Координаційного центру, зокрема:

1) наказом Координаційного центру від 02.12.2021 №151 «Про затвердження Типових положень про структурні підрозділи місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги» [138],

2) наказом Координаційного центру від 02.12.2021 №150 «Про затвердження Типових положень про структурні підрозділи регіональних центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги» [139].

Також Координаційний центр затверджує і кваліфікаційні вимоги до працівників структурних підрозділів центрів, погоджує штатний розпис центрів та призначення осіб на окремі посади. Щодо призначень, то директори регіональних і місцевих центрів та їх заступники призначаються директором Координаційного центру, начальники та заступники

начальників відділів регіональних центрів призначаються за погодженням з Координаційним центром, начальники та заступники начальників відділів місцевих центрів призначаються за погодженням з регіональним центром, а головні спеціалісти відділів призначаються директорами відповідних центрів. Останнє свідчить про наявність власної «свободи» дій центрів з надання правової допомоги та про відсутність лінії прямого підпорядкування.

Кроком, що завершив формування вертикальної структури системи безоплатної правової допомоги, стало створення бюро правової допомоги. Пункти доступу до правової допомоги, що створені в 2016 році у кожному районному центрі України (на сьогодні 428 бюро) є відділами місцевих центрів. На рівні бюро говорити про автономію чи партнерство не можна. У даному випадку присутнє чітке підпорядкування бюро правової допомоги місцевому центру, скільки жодної віддаленості, окрім територіальної, бюро не має і окремою юридичною особою не є. Це підтверджується також і спектром повноважень, які ми структурували вище – якщо для регіонального центру характерно надання вторинної правової допомоги чіткому переліку категорій, а місцеві центри сприяють реалізації права на правову допомогу зовсім інших категорій осіб, в той час як Координаційний центр виконує виключно адміністративні функції, то бюро правової допомоги забезпечує в цій частині лише доступ до вторинної правової допомоги (приймає, опрацьовує звернення про надання БВПД та передає до місцевого центру пакет документів для прийняття рішення).

Таким чином, сьогодні вже можна стверджувати, що формування вертикальної структури системи безоплатної правової допомоги в Україні завершене і час зміщувати акценти на так звану «горизонтальну» площину, а саме перспективи оптимізації функціонування системи БПД вбачаються у децентралізації управлінських та фінансово-господарських повноважень, а також розширенні категорій осіб, які мають право на БВПД.

Говорячи про інституційну структуру системи безоплатної правової допомоги в Україні її можливо зобразити наступною схемою (Додаток А). Дана схема відображає структурні елементи, що задіяні у наданні вторинної правової допомоги, оскільки коло надавачів первинної правової допомоги не обмежується системою БПД. Це питання детальніше розглянемо у наступному розділі дослідження.

Підводячи підсумки, підкреслимо, що інститут безоплатної правової допомоги наразі є дуже важливим для реалізації соціальної функції держави, оскільки держава, здійснюючи зазначену функцію, дбає про соціальне благополуччя своїх громадян і забезпечує їм можливість захисту своїх права, свобод і законних інтересів.

Україна як соціальна держава вживає заходи для забезпечення громадян доступу до безоплатної правової допомоги, створюючи для цього центри з надання безоплатної правової допомоги. У сучасних умовах та з огляду на фінансове становище українських громадян безоплатна правова допомога є для людей чи не єдиним засобом, щоб захистити свої порушені права чи запобігти їх порушенню. Адже не кожна особа має можливість забезпечити захист своїх прав за власний рахунок, оскільки в сучасних українських реаліях юридичні послуги коштують недешево. Також надання такої допомоги безоплатно адвокатами та центрами з надання БПД є необхідними для людей, які не можуть самотійно оплатити послуги адвоката [42, с. 165].

Безоплатна правова допомога є видом правової допомоги та важливим міжнародним стандартом захисту прав та свобод людини. Реформування інституту безоплатної правової допомоги, як слушно сформулював Бова Є.Ю., має здійснюватися у напрямку: «спрощення доступу громадян до безоплатної правової допомоги через удосконалення стандартів якості її надання та їх дотримання; розширення можливості надання первинної та вторинної безоплатної правової допомоги у цивільних та адміністративних справах, у тому числі у регіонах, на більш

високому рівні; забезпечення належного фінансування системи надання безоплатної правової допомоги як з державного бюджету, так і з приватних джерел. Система безоплатної правової допомоги має бути такою, аби, попри її управління і фінансування державою, вона залишалася незалежною від держави» [24]; за інших обставин у випадку конфлікту між інтересами громадянина і інтересами держави, захист інтересів громадянина може опинитись під загрозою.

1.3. «Фронт» та «бек» офіси центрів з надання правової допомоги як структурний елемент системи БПД

Структурними елементами системи безоплатної правової допомоги, що безпосередньо займаються її наданням, є місцеві та регіональні центри з надання БПД. Центри правової допомоги є окремими юридичними особами, ознаки які їм притаманні: окремі фінансові рахунки, наявність власної печатки та ряд інших, а в першу чергу, наявність та державна реєстрація власних установчих документів. Проте, одночасно з цим, центри правової допомоги, як ми вже вказували вище, «є територіальними відділеннями Координаційного центру з надання правової допомоги» [130].

Як окрема юридична особа центри правової допомоги мають комплекс повноважень, для здійснення яких необхідна внутрішня організація. З метою ефективного виконання всіх покладених на установу завдань створено ряд внутрішніх підрозділів, серед працівників яких і розподілено обов'язки по виконанню завдань центру. Говорячи про внутрішню організаційну структуру центрів, слід зазначити, що штатний розпис та посадові інструкції погоджуються Координаційним центром з надання правової допомоги.

Регіональний центр з надання БВПД може мати у своєму складі наступні підрозділи: «відділ організації надання безоплатної вторинної правової допомоги; відділ організаційної роботи, юридичного забезпечення та розвитку інфраструктури; відділ забезпечення якості правової допомоги та підвищення кваліфікації її надавачів; відділ фінансів, бухгалтерського обліку та звітності; відділ комунікацій та правопросвітництва; відділ забезпечення роботи контактного центру» [139]. До структури керівництва регіонального центру входять директор центру, заступники директора центру та головний бухгалтер регіонального центру [141].

Місцеві центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги мають дещо іншу типову структуру, що зумовлено специфікою виконуваних завдань. До внутрішньої структури місцевого центру після реорганізації в березні 2019 року, входили: відділ правопросвітництва та надання безоплатної правової допомоги (був відсутній поділ на первинну та вторинну правову допомогу, оскільки за своїми посадовими обов'язками фахівці місцевих центрів надають як правову інформацію та консультацію, так і складають документи процесуального характеру і здійснюють представництво); відділ організації надання БВПД та роботи з її надавачами; бюро правової допомоги (територіально віддалений структурний підрозділ, як правило, знаходиться в районних центрах області); відділ фінансів, бухгалтерського обліку та звітності. Керівництво центром здійснював директор місцевого центру та його заступник (-ки) [136]. Після реорганізації і структурних змін в грудні 2021 року типова структура місцевого центру зменшилася до двох відділів: відділу безоплатної правової допомоги (в склад якого входять бюро правової допомоги) і відділу фінансів, бухгалтерського обліку та звітності [138].

Практика поділу на фронт та бек-офіси є досить умовною та не має законодавчого обґрунтування, проте, така класифікація є актуальною з точки зору роботи з клієнтом та використовується при застосуванні комплексної інформаційно-аналітичної системи (КІАС) безоплатної правової допомоги, яка являє собою автоматизований реєстр звернень клієнтів, в якому відображається процедура організації надання правової допомоги.

Фронт-офісами регіонального центру вважаються відділ організації надання БВПД та відділ комунікацій та правопросвітництва, проте, фактично функції може виконувати і керівництво центру на особистих прийомах чи в рамках роботи мобільних пунктів консультування. Щодо місцевих центрів, то фронт-офісами є бюро правової допомоги та відділ безоплатної правової допомоги (до 2021 року – відділ правопросвітництва

та надання безоплатної правової допомоги). Аналогічна ситуація в даному випадку і в повноваженнях керівництва центру. Всі інші структурні підрозділи центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги вважаються бек-офісами.

Для організації роботи за принципом фронт та бек-офіс в системі безоплатної правової допомоги характерні ті ж алгоритми, що і для будь-якої іншої структури – працівник фронт-офісу консультує клієнта, приймає звернення, вносить інформацію до КІАС, підписує необхідні документи. Далі все необхідне передається відповідному фахівцеві бек-офісу, який і працює зі зверненням, а клієнт лише отримує готовий результат розгляду. Основною метою запровадження цього принципу керівники системи декларують клієнтоорієнтованість.

Досліджуючи адміністративну структуру регіональних та місцевих центрів слід враховувати етапи їхнього реформування у 2019 та 2021 роках. Формування структури регіональних центрів з надання правової допомоги розпочалось із створення відділу організації надання безоплатної вторинної правової допомоги; відділу комунікацій та забезпечення доступу до публічної інформації; відділу організаційної роботи, юридичного забезпечення діяльності та персоналу; відділу забезпечення якості правової допомоги та підвищення кваліфікації її надавачів; відділу контрактно-договірної роботи та бухгалтерського обліку. Згодом були створені відділи підтримки та розвитку інфраструктури та моніторингу діяльності місцевих центрів.

Щодо місцевих центрів, то вони створювались системно, цілісною структурою у 2015 році. Зокрема, в структурі місцевого центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги запрацювали відділи: відділ організації надання БВПД та роботи з адвокатами, відділ правової інформації та консультації, відділ організаційної роботи, юридичного забезпечення діяльності та персоналу, відділ правопросвітництва та взаємодії з суб'єктами надання БППД, відділ фінансів, контрактно-

договірної роботи та бухгалтерського обліку, відділ підтримки та розвитку інфраструктури. Згодом утворили відділи представництва та відділи бюро правової допомоги.

Повертаючись до структурних змін 2019 року, слід акцентувати, що Координаційний центр з надання правової допомоги проаналізував розподіл функцій між центрами з надання БВПД та відповідними структурними підрозділами, координацію їх діяльності, відповідність структури, обсягу людських ресурсів функціям, що вони виконують, а також розподіл адміністративних та сервісних напрямків діяльності. За результатами функціонального аналізу прийнято рішення щодо удосконалення територіальної мережі системи надання БПД. Центральною метою вказаних структурних змін було визначено підвищення ефективності управління системою БПД та оптимізація відповідних видатків з державного бюджету, однак, не можливо повністю погодитись, що це були доцільні зміни, оскільки ліквідація окремих відділів призвела до послаблення ефективності управління, зокрема, мова іде про відділ моніторингу місцевих центрів, який ліквідовано. Детальніше зміна структури згідно наказів Координаційного центру з надання правової допомоги № 36 від 26 березня 2019 року «Про затвердження Типових положень про структурні підрозділи Регіональних центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги (крім регіональних центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Донецькій та Запорізькій, Луганській та Харківських областях)» [140] та № 34 від 26 березня 2019 року «Про затвердження Типових положень про структурні підрозділи місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги» [136] проілюстрована у Додатку Б «Схема реорганізації місцевих центрів» та Додатку В «Схема реорганізації Регіональних центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги».

У схемах, розміщених в додатках Б і В, показано зміни в організаційній структурі регіональних та місцевих центрів з надання

БВПД, які відбулися у 2019 році. Як видно зі схем, кількість відділів та керівного складу скоротилась. У регіональних центрах суттєвих змін зазнали відділи організаційної роботи, юридичного забезпечення діяльності та персоналу; відділ підтримки та розвитку інфраструктури та відділ моніторингу діяльності місцевих центрів, перших два з яких об'єднані в один структурний підрозділ – відділ організаційної роботи, юридичного забезпечення та розвитку інфраструктури, а третій – ліквідовано, проте не ліквідовано саму функцію моніторингу діяльності місцевих центрів, особливості якої детальніше розглянемо у третьому розділі дисертаційного дослідження.

Щодо змін в організаційній структурі місцевих центрів з надання БВПД, то тут перш за все слід зазначити зміни в керівництві центру, зокрема відсутність виділення структурної одиниці «головний бухгалтер», функції якого поклалися на начальника відділу фінансів, бухгалтерського обліку та звітності. Значного укрупнення зазнав новостворений відділ правопросвітництва та надання правової допомоги, функції якого до реформування виконували три відділи, зокрема: відділ правової інформації та консультації, відділ право просвітництва та взаємодії з суб'єктами надання БППД та відділ представництва.

Ключовим відділом, що забезпечував роботу фронт-офісу системи безоплатної правової допомоги на рівні регіонального центру був і є (зміни 2021 року цього відділу не торкнулися) відділ організації надання БВПД. Відповідно до Типового Положення про відділ організації надання БВПД регіонального центру, «відділ у своїй роботі підпорядковується, є підзвітним та підконтрольним директору або першому заступнику/заступнику директора регіонального центру відповідно до розподілу обов'язків» [139]. Діяльність Відділу спрямовується і координується управлінням правового аналізу та експертизи, управлінням забезпечення доступу до правової допомоги, управлінням впровадження

альтернативних способів врегулювання спорів Координаційного центру з надання правової допомоги.

Основними завданнями Відділу є такі: «1) організація надання безоплатної вторинної правової допомоги суб'єктам права на неї, що визначені у пунктах 3 – 7 частини першої та частиною другою статті 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу»; 2) аналіз потреб у безоплатній вторинній правовій допомозі та рівня її доступності» [139].

Відділ, відповідно до завдань, покладених на нього, відповідно до названого Положення, здійснює таку діяльність:

1) забезпечує прийняття та реєстрацію повідомлень про затримання осіб, постанов/ухвал про залучення захисника відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням або проведення окремої процесуальної дії;

2) забезпечує розгляд звернень осіб, засуджених до покарання у вигляді позбавлення волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або обмеження волі, про надання безоплатної вторинної правової допомоги;

3) забезпечує видання доручень адвокатам для надання БВПД суб'єктам відповідного права, /.../, та у разі необхідності – скасування таких доручень в установленому порядку;

4) формує та подає на затвердження графіки цілодобового чергування: працівників центру /.../ та адвокатів, з якими укладено контракт /.../;

5) забезпечує спрямування, координацію та контроль діяльності відділу організації надання БВПД та роботи з її надавачами місцевих центрів – з питань організації надання БПД;

б) забезпечує спільно з відповідними місцевими центрами роботу консультаційних пунктів доступу до БПД в місцях несвободи, зокрема в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах, геріатричних пансіонатах тощо;

7) залучає у встановленому порядку перекладача (сурдоперекладача) для забезпечення надання БВПД у разі, коли зазначені суб'єкти не володіють державною мовою та/або є глухими, німими або глухонімими;

8) залучає посередника з числа адвокатів, включених до Реєстру адвокатів, які надають БВПД, що пройшли навчання з реалізації Програми відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення, для врегулювання конфлікту між такими неповнолітніми та потерпілими шляхом укладення угоди про застосування цієї Програми та видає їх доручення для проведення медіації;

9) за результатами аналізу рівня доступності БВПД, скарг на адвокатів та даних щодо відмов адвокатів від прийняття доручень для надання БВПД подає відділу забезпечення якості правової допомоги та підвищення кваліфікації її надавачів регіонального центру пропозиції щодо укладення, припинення дії контрактів/договорів з адвокатами, які надають БВПД;

10) забезпечує підготовку проєктів наказів про припинення надання БВПД, скасування виданих доручень, заміну адвокатів, які надають БВПД на підставі доручень, виданих регіональним центром;

11) в межах компетенції вносить в установленому порядку необхідну інформацію щодо організації надання БВПД до спеціального програмного забезпечення Комплексної інформаційно-аналітичної системи;

12) забезпечує реєстрацію відмов адвокатів від надання безоплатної вторинної правової допомоги за дорученням, виданим регіональним центром, (прийняття доручення);

13) аналізує та узагальнює інформацію щодо випадків порушення суб'єктами подання інформації, визначеними Порядком інформування центрів з надання БВПД про випадки затримання, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 р. № 1363, вимог Порядку та Кримінального процесуального кодексу

України; забезпечує інформування відповідних прокурорів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, відповідних регіональних або міжрегіональних органів, визначених Порядком, а також КЦ у разі виявлення порушення суб'єктами подання інформації вимог Порядку;

14) забезпечує проведення щоквартальних звірок відомостей із суб'єктами подання інформації, визначеними Порядком, щодо кількості переданих та зареєстрованих повідомлень про випадки затримання осіб;

15) розглядає звернення громадян (юридичних осіб), запити на інформацію з питань, що належать до компетенції відділу;

16) здійснює наповнення правовими консультаціями довідково-інформаційної платформи правових консультацій «WikiLegalAid», удосконалює та підтримує їх в актуальному стані;

17) бере участь у підготовці звітів регіонального центру з питань, що віднесені до компетенції відділу;

18) бере участь у підготовці довідкових, аналітичних, інформаційних, статистичних, звітних та інших матеріалів з питань, що належать до компетенції відділу;

19) готує пропозиції до проєктів планів роботи регіонального центру, регіонального плану надання безоплатної правової допомоги, а також щодо їх виконання з питань, що належать до компетенції відділу;

20) залучає в установленому порядку працівників відповідних місцевих центрів для виконання спільних завдань та здійснення заходів з питань, що належать до компетенції відділу;

21) подає пропозиції щодо залучення представників відповідних місцевих центрів до участі в організації та проведенні конференцій, семінарів, нарад, робочих груп та інших заходів;

22) бере участь в опрацюванні проєктів нормативно-правових актів з питань БПД в межах компетенції відділу; виконує інші функції [139].

До грудня 2021 року функції фронт-офісів у місцевих центрах з надання безоплатної вторинної правової допомоги виконували відділи правопросвітництва та надання безоплатної правової допомоги. Після реформи структури центрів у грудні 2021 ці відділи називаються відділами надання безоплатної правової допомоги. Вказаний структурний підрозділ місцевих центрів до 2021 року виконував такі завдання: «забезпечував правопросвітництво у територіальних громадах; надавав безоплатну первинну правову допомогу; забезпечував доступ до безоплатної вторинної правової допомоги; надавав безоплатну вторинну правову допомогу; сприяв формуванню та розвитку на відповідній території мережі суб'єктів надання безоплатної первинної правової допомоги; забезпечував доступ до електронних сервісів Міністерства юстиції України» [137]. З 2021 року до цього переліку додалися такі завдання: «здійснення системної інформаційно-роз'яснювальної роботи щодо прав громадян та механізму їх захисту через ЗМІ; забезпечення укладання, припинення дії контрактів/договорів з адвокатами, які надають БВПД, внесення змін до них; здійснення моніторингу виконання адвокатами, які залучаються до надання БВПД, зобов'язань, визначених у контракті/договорі про надання такої допомоги» [138].

Цей підрозділ, відповідно до своїх завдань, здійснює таку діяльність:

1) розповсюджує важливу інформацію щодо захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, надання БПД, у тому числі в установах виконання покарань;

2) проводить лекції, тематичні семінари, зокрема у закладах освіти, в тому числі позашкільної та післядипломної освіти, навчально-виховних закладах для дітей, позбавлених батьківського піклування та дітей-сиріт; для визначених категорій громадян, зокрема пенсіонерів, осіб з інвалідністю, молоді, громадських активістів, учасників антитерористичної операції, медичних працівників, вчителів та педагогічних працівників, а

також інших суспільних груп з метою підвищення правосвідомості, правової культури та освіченості населення, запобігання злочинності;

3) здійснює прийом громадян, які до місцевого центру звертаються для одержання БППД та БВПД, роз'яснює положення законодавства у сфері надання безоплатної правової допомоги та порядок її отримання;

4) реєструє звернення осіб про надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги, вносить необхідну інформацію у встановленому порядку до спеціального програмного забезпечення комплексної інформаційно-аналітичної системи забезпечення надання БПД;

5) розглядає звернення осіб про надання БППД впродовж 10 днів з дня надходження такого звернення; звернення осіб про надання БВПД у той же строк, у разі необхідності надає допомогу у складанні таких звернень; рішення суду щодо надання безоплатної вторинної правової допомоги; звернення громадян (юридичних осіб), запити на інформацію;

б) ухвалює всі документи, що необхідні для підтвердження належності особи до однієї з вразливих категорій осіб, закріплених ст.14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», та осіб, які засуджені до покарання у виді позбавлення волі, обмеження волі або тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, перевіряє їх належність до категорій осіб, які мають право на отримання такої допомоги, готує проект рішення про надання або відмову у наданні БВПД та після підписання керівником місцевого центру передає до відділу організації надання БВПД та роботи з її надавачами;

7) ознайомлює суб'єктів права на БВПД з рішенням щодо надання або відмови в наданні безоплатної вторинної правової допомоги, прийняте місцевим центром;

8) надає правову інформацію, консультацію і роз'яснення з правових питань, в тому числі роз'яснює порядок звернення до

відповідних міжнародних судових установ чи відповідних міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна;

9) готує заяви, скарги чи інші документи правового характеру;

10) забезпечує роботу мобільних консультаційних пунктів;

11) забезпечує розвиток та функціонування на постійній основі мережі дистанційних пунктів доступу до безоплатної правової допомоги, у тому числі в установах виконання покарань;

12) вивчає потреби та рівень задоволеності осіб, які звертаються до місцевого центру щодо надання безоплатної первинної і вторинної правової допомоги та/або отримали таку допомогу, а також аналізує питання, з якими особи звертаються, та готує відповідні консультаційні матеріали;

13) забезпечує відвідування осіб, зокрема самотніх, похилого віку, з інвалідністю, за місцем їх перебування, а також осіб, які постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі, на базі загальних та спеціальних служб підтримки постраждалих осіб з метою надання зазначеним особам безоплатної правової допомоги;

14) здійснює: представництво інтересів осіб, визначених у статті 14 Закону, та осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення волі, обмеження волі або тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, в судах у спорах, що виникають з трудових відносин, щодо захисту соціальних прав, у малозначних спорах, щодо виборів та референдумів, а також щодо представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, в інших державних органах чи органах місцевого самоврядування, перед іншими особами на підставі довіреності, виданої особою, яка звернулася за наданням БВПД, у тому числі: збір інформації про факти, які можуть бути використані у якості доказів, а також інші відомості з метою використання їх під час представництва інтересів суб'єктів права на БВПД, у тому числі шляхом надсилання відповідних

запитів, відвідування установ виконання покарань; складення документів процесуального характеру та інших документів, необхідних для здійснення представництва інтересів суб'єктів права на БВПД в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; підготовку матеріалів для розгляду справ суб'єктів права на БВПД у судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування;

15) складає за зверненням суб'єктів права на безоплатну вторинну правову допомогу документи процесуального характеру, але після прийняття рішення про надання такого виду правової послуги;

16) забезпечує налагодження і підтримку ефективної співпраці місцевого центру із суб'єктами надання безоплатної первинної правової допомоги та їх координацію на відповідній території;

17) надає консультаційно-методичну допомогу органам місцевого самоврядування з питань утворення спеціалізованих установ, що є надавачами безоплатної первинної правової допомоги, залучення юридичних осіб приватного права та фізичних осіб до її надання;

18) взаємодіє з відділами правопросвітництва та надання безоплатної правової допомоги інших місцевих центрів, зокрема шляхом узагальнення та поширення кращих практик і досвіду роботи;

19) забезпечує можливість доступу з відповідним програмним забезпеченням до електронних сервісів Міністерства юстиції України; надає консультації, роз'яснює правила пошуку та порядок отримання відомостей із цих сервісів;

20) забезпечує представництво інтересів місцевого центру в судах, інших органах державної влади, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;

21) взаємодіє з іншими суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, з урахуванням статті 15 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»;

22) регулярно аналізує ситуації щодо забезпечення права осіб на БППД та готує відповідні консультаційні матеріали;

23) забезпечує інформаційний супровід діяльності місцевого центру та інформування щодо права на БПД шляхом організації співпраці із ЗМІ на місцевому рівні (встановлення контактів; планування та реалізація комунікативних заходів для представників ЗМІ; реагування на інформаційні виклики та запити; моніторинг інформаційної присутності місцевого центру/системи надання БПД у ЗМІ на місцевому рівні); організація виступів, інтерв'ю у ЗМІ на місцевому рівні, інформування/розповсюдження інформаційно-аналітичних матеріалів щодо функціонування системи БПД серед цільових груп населення та суб'єктів права на БВПД; підготовка інформаційних матеріалів та ведення сторінок місцевого центру, зокрема у соціальних мережах; поширення на сторінках місцевого центру, зокрема у соціальних мережах, та у ЗМІ інформаційно-роз'яснювальних матеріалів у сфері захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, зокрема у межах тематичних тижнів права системи надання безоплатної правової допомоги, всеукраїнських правопросвітницьких кампаній;

24) готує і подає відділу комунікацій та правопросвітництва регіонального центру інформацію про роботу місцевого центру для її розміщення на веб-сайті регіонального центру;

25) здійснює наповнення правовими консультаціями довідково-інформаційної платформи правових консультацій WikiLegalAid, удосконалює їх та підтримує в актуальному стані;

26) готує пропозиції до проєктів планів роботи місцевого центру та регіонального плану надання БПД, а також інформацію щодо їх виконання стосовно тих питань, що належать до компетенції відділу;

27) бере участь у підготовці звітних, довідкових, статистичних, інформаційних, аналітичних та інших матеріалів з тих питань, що належать до компетенції відділу;

28) з тих питань, що належать до компетенції відділу бере участь в опрацюванні проектів нормативно-правових актів;

29) спрямовує і координує роботу бюро правової допомоги з тих питань, що належать до компетенції відділу;

30) взаємодіє з іншими відділами місцевого центру [138] та здійснює низку інших повноважень.

Відділ надання безоплатної правової допомоги місцевого центру є «самостійним структурним підрозділом місцевого центру з надання БВПД. У своїй роботі підрозділ підпорядковується, є підконтрольним та підзвітним директору або заступнику директора місцевого центру БВПД відповідно до розподілу обов'язків» [138].

Робота відділу спрямовується і координується:

1) в частині правопросвітництва та інформаційного супроводження діяльності системи надання БПД: відділом комунікацій та правопросвітництва відповідного регіонального центру; відділом правопросвітництва управління правопросвітництва та вивчення правових потреб громадян КЦ; управлінням комунікацій КЦ;

2) в частині забезпечення надання консультаційно-методичної допомоги з питань утворення спеціалізованих установ, які надають безоплатну первинну правову допомогу, та залучення фізичних осіб та юридичних осіб приватного права до надання безоплатної первинної правової допомоги органами місцевого самоврядування, а також в частині взаємодії із суб'єктами надання безоплатної первинної правової допомоги: відділом розвитку партнерської взаємодії управління зовнішніх зв'язків Координаційного центру з надання правової допомоги;

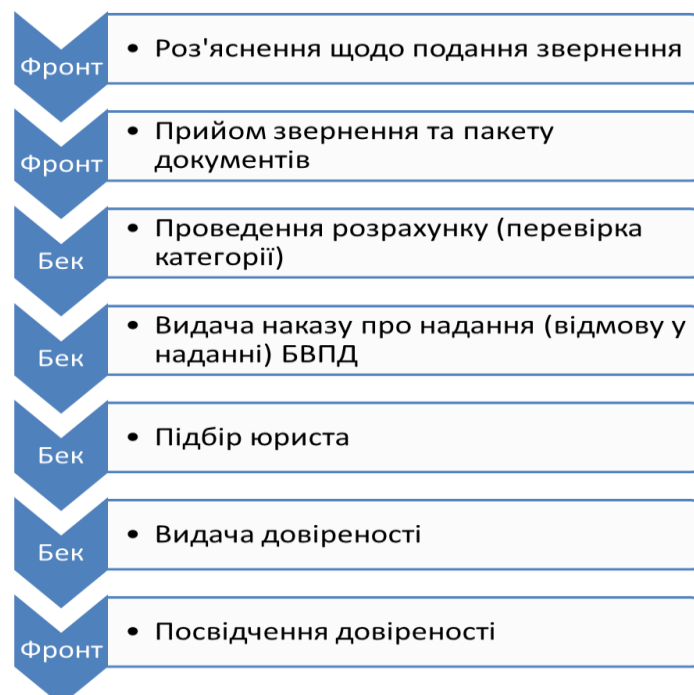
3) в частині забезпечення якості правової допомоги: відділом забезпечення якості правової допомоги та підвищення кваліфікації її надавачів регіонального центру;

4) в частині наповнення правовими консультаціями довідково-інформаційної платформи правових консультацій «WikiLegalAid», їх

удосконалення та підтримання в актуальному стані: управлінням правового аналізу та експертизи КЦ та відділом забезпечення якості правової допомоги та підвищення кваліфікації її надавачів регіонального центру;

5) в частині забезпечення доступу до правової допомоги, в тому числі роботи консультаційних пунктів доступу до БПД, - відділом організації надання БВПД регіонального центру.

Повертаючись до принципу бек- та фронт-офісу, слід зазначити, що незалежно від процесу внутрішньої адміністративної структури та реформування підрозділів системи безоплатної правової допомоги, протягом всього часу діяльності системи у нашій країні, а безпосереднє надання безоплатної правової допомоги розпочалось з 1 січня 2013 року, даний принцип зберігається. У додатку Г наведено алгоритм прийому та розгляду звернення щодо отримання безоплатної вторинної правової допомоги, де чітко проілюстровано, що необхідність присутності клієнта безпосередньо є лише на першому та останньому етапах. У таблиці нижче, де схематично узагальнено зони відповідальності фронт та бек-офісів, це теж чітко проглядається:

Висновки до першого розділу

Підсумувавши результати дослідження становлення системи безоплатної правової допомоги як адміністративно-правового інституту, можемо сформулювати такі висновки:

По-перше, право на правову допомогу є складовим елементом права на справедливий суд у контексті концепції доступності правосуддя, найважливішим елементом справедливої та ефективною правовою системи, яка опирається на принцип верховенства права, а також і важливою гарантією забезпечення суспільної довіри до процесу судочинства. Закріплене у Конституції України право на правову допомогу - це гарантована державою можливість будь-якої особи вільно, без будь-яких неправомірних обмежень, отримувати допомогу з правничих питань в тих обсягах і формах, як вона того потребує, в тому числі безоплатно, якщо вона немає можливості скористатись платною професійною правовою допомогою.

По-друге, проаналізувавши особливості національного та міжнародного досвіду практики з організації надання безоплатної правової допомоги, можемо акцентувати, що формами такої допомоги є повне або часткове звільнення від сплати судових витрат і сприяння професіонала-правника, який здійснює консультивання чи представництво інтересів особи повністю або частково безоплатно, як правило за рахунок субсидіювання від держави.

Кожна держава, виходячи з власних потреб, можливостей та інших факторів, обирає і запроваджує свої інструменти забезпечення доступу до правової допомоги вразливим категоріям населення, тож універсальної системи не існує. Однак, узагальнюючи моделі систем безоплатної правової допомоги різних країн світу, можна виділити найбільш типові моделі: система «призначення захисника», «офіси державного

(громадського) захисника», контрактна модель та система «чергового адвоката», кожна з яких має як позитиви, так і недоліки.

По-третє, в Україні на сьогоднішній день система БПД, у порівнянні з іншими державами, є централізованою (з елементами партнерства та підпорядкування у повноваженнях), розгалуженою і чітко структурованою, відповідає міжнародним та європейським підходам і принципам у питанні надання безоплатної правової допомоги, узгоджується з змістом правових позицій ЄСПЛ, що має велике значення для правової системи України загалом.

Система безоплатної правової допомоги в Україні належить до сфери управління Міністерства юстиції і складається з Координаційного центру з надання правової допомоги, який хоч і не є провайдером правової допомоги, але здійснює адміністративні функції управління системою; 23 регіональних центрів та 84 місцевих центрів з надання БВПД. Кожен із цих суб'єктів БПД має як низку власних повноважень, в яких розкривається елемент партнерства (наприклад, автономія у кадрових питаннях), так і повноважень, що здійснюються за погодженням з вищим за ієрархією суб'єктом (елемент підпорядкування). Також у системі БПД у всіх регіонах України функціонують 428 бюро правової допомоги, які є відділами місцевих центрів і їм підпорядковуються, не мають самостійного статусу і власних повноважень.

Уся ця складна і розгалужена вертикальна структура системи безоплатної правової допомоги в Україні була створена впродовж 4 років (з 2012 до 2016) і двічі потерпіла структурні зміни (2019 та 2021 роки), тож на сьогоднішній день можна говорити про зміщення акцентів на так звану «горизонтальну» площину, адже актуалізувалися питання децентралізації управлінських та фінансово-господарських повноважень та розширення категорій осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, удосконалення стандартів якості її надання та їх дотримання; забезпечення належного фінансування системи надання БПД як з державного бюджету,

так і з приватних джерел, водночас, щоб система залишалася незалежною від держави.

По-четверте, регіональні та місцеві центри, як основні провайдери безоплатної правової допомоги, мають дещо різну, але типізовану внутрішню організацію та структуру, що зумовлено специфікою виконуваних завдань. Досить умовним, проте актуальним з точки зору роботи з клієнтами, є поділ структурних підрозділів регіональних та місцевих центрів на фронт та бек-офіси.

Фронт-офісами регіонального центру вважаються відділ організації надання БВПД та відділ комунікацій та правопросвітництва, хоча ці функції може виконувати і керівництво центру на особистих прийомах чи в рамках роботи мобільних пунктів консультування. Фронт-офісами місцевих центрів є відділи надання БПД та бюро правової допомоги, а також виконання цих функцій знаходиться в межах повноважень керівництва центру. Всі інші структурні підрозділи центрів з надання БВПД вважаються бек-офісами. Незважаючи на реформування підрозділів системи безоплатної правової допомоги принцип бек- та фронт-офісу зберігає свою актуальність і є зручним у користуванні. Фронт-офіс забезпечує роз'яснення щодо подання звернення, прийом звернення та пакету документів, посвідчення довіреності; бек-офіс - проведення розрахунку (перевірка категорії), видачу наказу про надання (відмову у наданні) БВПД, підбір юриста, видачу довіреності.

РОЗДІЛ 2

АДМІНІСТРУВАННЯ НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В КОНТЕКСТІ ЇЇ ДВОРІВНЕВОСТІ. БЕЗОПЛАТНА ПЕРВИННА І ВТОРИННА ПРАВОВА ДОПОМОГА ЯК ФУНКЦІОНАЛЬНА СКЛАДОВА ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

2.1. Система надавачів первинної правової допомоги та центри правової допомоги як її основний провайдер

Безоплатна первинна правова допомога (далі – БППД) – «вид державної гарантії, що полягає в інформуванні особи про її права і свободи, порядок їх реалізації, відновлення у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб» [130].

БППД охоплює такі види правових послуг:

- ✓ надання правової інформації, роз'яснень та консультацій з правових питань;
- ✓ складання документів не процесуального характеру (наприклад, заява чи скарга). Складання всяких документів, які мають процесуальний характер (позовна заява, клопотання, відзив і т.д.) автоматично відносять таку допомогу до спектру послуг вторинної правової допомоги, де є значно вужче коло суб'єктів права на її безоплатне отримання;
- ✓ надання допомоги в забезпеченні доступу особи до медіації та вторинної правової допомоги – в тому числі допомога у складанні звернення до центру правової допомоги.

Законодавством також передбачено для сільського населення надання консультацій та роз'яснень і підготовку проектів договорів користування земельними ділянками (оренда, суборенда, земельний

сервітут, суперфіцій, емфітевзис) як окремий вид правових послуг, які відносяться до первинної правової допомоги, проте, ці послуги за їх змістом можна відносити до надання консультації або складання документів не процесуального характеру.

«Суб'єктами надання первинної правової допомоги є всі органи державної влади та місцевого самоврядування, фізичні і юридичні особи приватного права, спеціалізовані установи та центри з надання БВПД» [59, с. 119]. Якщо безпосередніми профільними, спеціалізованими органами є центри з надання БВПД, які ці послуги надають з широкого спектру питань, то коло надавачів БППД тільки центрами системи БПД не вичерпується.

Безоплатна первинна правова допомога, себто надання правового роз'яснення, правової консультації чи інформації правового характеру, як функціональна складова, передбачена насамперед Законом України «Про безоплатну правову допомогу», а також посадовими обов'язками відповідних службовців органів публічної адміністрації. Серед установ та осіб як суб'єктів надання БППД законодавець передбачив: «органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи приватного права, спеціалізовані установи та центри з надання безоплатної правової допомоги» [130]. Тоді як у всіх інших визначених суб'єктів надання БППД може бути встановлене як не профільне, не основне завдання, то центри з надання безоплатної правової допомоги в даному контексті є основними провайдерами надання такої допомоги, оскільки це встановлено основною функцією таких установ.

Аналізуючи даний перелік раніше, ми дійшли висновку, що «законодавець мав на меті максимально розширити можливості надання первинної правової допомоги, оскільки включив сюди як елементи імперативності, так і елементи диспозитивності. Перше проявляється у обов'язку, в межах своєї компетенції, органами державної влади та органами місцевого самоврядування надавати первинну правову допомогу,

а другий реалізується через можливість (відсутність заборони) фізичним та юридичним особам приватного права надавати первинну правову допомогу» [71, с.51].

Досліджуючи перелік надавачів первинної правової допомоги, доречно розглянути кожну категорію суб'єктів, встановлених законом, окремо і більш детально, що є необхідною передумовою для подальшого аналізу та систематизації, ґрунтовного вивчення суб'єктного складу.

При органах виконавчої влади (Міністерстві юстиції України та його міжрегіональних органах) до 2020 року функціонували громадські приймальні з надання БППД, які створювалися і матеріально-технічно забезпечувалися (приміщенням, обладнанням тощо) тим органом виконавчої влади, яким були створені. Останній призначав і керівника. Методичне забезпечення і консультаційну підтримку громадських приймальнь здійснював Координаційний центр з надання правової допомоги. Нормативною основою їх діяльності був затверджений 21 вересня 2011 року наказом Міністерства юстиції України № 3047/5 «Порядок роботи громадської приймальні з надання безоплатної первинної правової допомоги». На початку 2020 року цей наказ втратив свою чинність, що цілком логічно за наявності розгалуженої системи БППД, яка створена спеціально для якісного надання правової допомоги. Громадські ж приймальні при міжрегіональних управліннях Мін'юсту залишилися лише у віртуальному вигляді – спеціальні форми електронного звернення розміщені на офіційних вебсайтах.

Закон України «Про місцеве самоврядування» [142] відносить до виключної компетенції обраних органів місцевого самоврядування – рад, повноваження створення в межах адміністративно-територіальної одиниці спеціалізованих установ з надання первинної правової допомоги. Саме тут слід наголосити про те, що дані установи, як випливає з законодавчої норми, як і будь-які інші структурні підрозділи органів місцевого самоврядування, можуть займатись наданням виключно безоплатної

первинної правової допомоги, тоді як складання процесуальних документів та представництво особи, тобто надання вторинної правової допомоги, до повноважень таких установ входить не може, тоді як це є прямою функцією центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Закон України «Про місцеве самоврядування» визначає «для органів місцевого самоврядування та їхніх виконавчих структурних підрозділів ряд власних повноважень в частині організації доступу населення до первинної правової допомоги, зокрема, до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад у сфері надання безоплатної первинної правової допомоги належать такі власні (самоврядні) повноваження» [142]:

1) Утворення установ з надання БППД з урахуванням потреб територіальної громади. Як ми вказували раніше в одній із авторських публікацій, реалізація цього повноваження викликає необхідність аналізу потреб населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці [71; 72]. Створення таких установ, після визначення потреб, відбувається шляхом державної реєстрації юридичної особи публічного права, засновником якої виступає відповідний ОМС.

2) Підготовка і внесення на розгляд ради пропозицій щодо утворення установ з надання БППД, вирішення питань про чисельність співробітників таких установ, про надання для їх функціонування необхідних приміщень, про здійснення матеріально-технічного забезпечення їх діяльності тощо. В контексті даного повноваження чітко прослідковується реалізація принципу розумності обсягу здійснення видатків з місцевого бюджету з урахуванням тих же потреб населення адміністративно-територіальної одиниці.

3) Забезпечення координації роботи установ з надання БППД на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Засновником установ з надання БППД в громадах є відповідний ОМС, на який і покладається загальна координація діяльності цих установ. Разом з

тим, рівень централізації управління цих установ встановлюється засновником у статуті кожної установи.

4) Фінансування установ з надання БППД та контроль за використанням такими установами коштів за призначенням.

5) Розгляд письмових звернень про надання БППД та надання цієї допомоги з тих питань, що належать до їх компетенції.

6) Надання консультацій та роз'яснень положень чинного законодавства щодо порядку звернення про надання БВПД. Це повноваження, як нами вже вказувалося, – «один з елементів доступу до безоплатної вторинної правової допомоги, що забезпечується центрами з надання БВПД. Дана функція трактується як елемент надання первинної правової допомоги, адже роз'яснення щодо звернення за отриманням вторинної правової допомоги є наданням правової інформації, а відповідно здійснюється органами місцевого самоврядування серед інших власних повноважень. Для реалізації даного повноваження посадові особи органів місцевого самоврядування повинні мати необхідний рівень знань, який забезпечується системою безоплатної правової допомоги в рамках реалізації власної правопросвітницької функції шляхом проведення тренінгів, лекцій, семінарів, практикумів та інших навчально-просвітницьких заходів для фахівців ОМС» [72, с.427].

7) Забезпечення особистого прийому громадян та інших осіб для надання БППД.

8) Залучення до надання БППД адвокатів, фізичних та юридичних осіб приватного права на підставі договорів. «Для надання безоплатної первинної правової допомоги органами місцевого самоврядування можуть створювати власні спеціалізовані установи, проте, це не єдиний можливий варіант реалізації даної функції. Виходячи з принципу доцільності на підставі аналізу потреб територіальної громади, ОМС, враховуючи бюджетні можливості, може організувати надання безоплатної первинної правової допомоги населенню і іншими способами, зокрема: покласти ці

функції на відповідного працівника чи підрозділ виконавчого органу ОМС (юрисконсульта, до прикладу), або ж залучити іншу структуру чи окрему особу-правника на договірних засадах» [71, с.52-53]. Засобом, що на нашу думку, є найбільш ефективним та доцільним з точки зору співвідношення бюджетних видатків та якості правової допомоги, є прийняття ОМС спеціальних програм надання населенню правової допомоги, які зможуть забезпечити підтримку центрів безоплатної правової допомоги.

9) Координація роботи щодо надання БППД з місцевими органами виконавчої влади та територіальними органами центральних органів виконавчої влади.

10) Надання документів або їх копій, а також інших матеріалів, потрібних у зв'язку з наданням БВПД.

Разом з тим, як окремий суб'єкт надання первинної правової допомоги, на нашу думку, слід виділяти громадські об'єднання та юридичні клініки закладів вищої освіти, які по факту надають правові послуги (консультації та роз'яснення правового характеру), але профільним Законом не включені до системи надавачів БППД.

В Україні функціонує низка правозахисних організацій, груп, спілок, які безоплатно надають не тільки первинну, а в деяких випадках і вторинну правову допомогу. За даними реєстру громадських об'єднань Мін'юсту України з вказаною спрямованістю «правозахисна» на сьогодні зареєстровано 229 громадських об'єднань [151].

Загалом, можна погодитись з керівником громадської приймальні УГСПЛ при ГО ПГ «СІЧ» та директором організації Дмитром Ревою, що норми законодавства у частині роботи державної системи надання безоплатної правової допомоги потребують доопрацювання. Так, він вказує, що: «На сучасному етапі суттєвою проблемою залишається недосконалість механізмів взаємодії між суб'єктами надання безоплатної правової допомоги, отримувачами правових послуг, владними інституціями та установами» [46]. Автор також зазначає, що виникнення

цієї проблеми є явищем закономірним, позаяк навіть у законі (ст. 5 Закону України «Про безоплатну правову допомогу»), серед принципів державної політики у цій сфері, не вказується принцип координації та реординації діяльності. Це значний недолік для адміністративно-процедурної сфери, адже без використання вказаних методів діяльність стає несистемною, а інституційні зв'язки – слабкими. Брак зворотного зв'язку негативно позначається на якості правових послуг, які отримують особи, та ефективності усієї діяльності. «Виникає достатньо логічне питання — як інститут безоплатної правової допомоги може функціонувати ефективно і якісно, якщо методологія цієї діяльності не відповідає її функціональним потребам? Вирішення цієї проблеми є виключно в площині нормотворення, адже самі установи не можуть діяти у спосіб, який не передбачено на законодавчому рівні» [46].

З огляду на це, вважаємо за доцільне доповнити норму ст. 9 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» та сформулювати її у такій редакції:

«Суб'єктами надання безоплатної первинної правової допомоги в Україні є:

- 1) органи виконавчої влади;
- 2) органи місцевого самоврядування;
- 3) фізичні та юридичні особи приватного права;
- 4) спеціалізовані установи;
- 5) центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги.
- 6) громадські правозахисні об'єднання».

Говорячи про надання первинної правової допомоги структурними підрозділами системи БПД, то суб'єктами надання такої є Регіональні центри з надання БВПД, місцеві центри з надання БВПД, бюро правової допомоги (не окремими юридичними особами, але з точки зору структури, є окремими ланками системи), тобто практично усі рівні системи БПД, окрім Координаційного центру правової допомоги, який безпосередньо

надання правової допомоги, ані первинної, ані вторинної, у своїх завданнях не містить.

Роль КЦ обумовлює специфіку його діяльності, що спрямована «на організацію роботи суб'єктів надання безоплатної правової допомоги, при чому сама установа останню не надає, а лише реалізує управлінську, нормативну, організаційну, установчу, науково-методичну, координаційну, контрольню-наглядову, аналітичну та інформаційну функції в зазначеній сфері» [29, с. 180]. Отож, «систему надання безоплатної правової допомоги становлять лише ті суб'єкти, що безпосередньо надають безоплатні правові послуги, а не створюють відповідні умови. Координаційний центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги останню не надає, однак його територіальні відділення (центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги) надають населенню повний спектр правових послуг» [133].

У структурі Регіональних центрів з надання БВПД наданням первинної правової допомоги займаються два підрозділи: відділ організації надання безоплатної вторинної правової допомоги та відділ забезпечення якості правової допомоги та підвищення кваліфікації її надавачів.

Відділ забезпечення якості правової допомоги та підвищення кваліфікації її надавачів регіонального центру з надання БВПД є самостійним структурним підрозділом регіонального центру та у своїй роботі підпорядковується, підзвітний та підконтрольний директору регіонального центру. Діяльність відділу спрямовує і координує в межах своєї компетенції управління забезпечення якості правової допомоги та управління правового аналізу та експертизи Координаційного центру з надання правової допомоги.

Відповідно до покладених на нього завдань, цей структурний підрозділ регіонального центру [139]:

- 1) в установленому порядку здійснює моніторинг дотримання адвокатами стандартів якості надання безоплатної правової допомоги,

перевірку достовірності наданої адвокатами інформації у відповідних актах і додатках до них та анонімне анкетування суб'єктів права на БВПД та адвокатів, які надають таку допомогу;

2) в установленому порядку на основі аналізу звітності адвокатів готує інформацію про історії успішного захисту прав суб'єктів права на БВПД, приклади кращих практик адвокатської діяльності;

3) надає консультаційно-методичну допомогу адвокатам, які надають БВПД, щодо дотримання стандартів якості надання безоплатної правової допомоги;

4) за результатами моніторингу дотримання адвокатами стандартів якості надання безоплатної правової допомоги подає директорові регіонального центру пропозиції щодо організації підвищення кваліфікації адвокатів, які надають БВПД;

5) в установленому порядку забезпечує організацію та проведення регіональним центром навчальних заходів (семінарів, тренінгів тощо) з підвищення кваліфікації адвокатів, які надають БВПД, та працівників місцевих центрів, які надають безоплатну правову допомогу;

6) з урахуванням пропозицій відділу організації надання БВПД регіонального центру, забезпечує укладання, припинення дії контрактів/договорів, внесення змін до них з адвокатами, які надають БВПД, веде облік таких контрактів/договорів;

7) приймає подані адвокатами акти надання БВПД з відповідними додатками, здійснює перевірку їх комплектності та наявності підтверджуючих документів, правильності розрахунку розміру винагороди та відшкодування витрат адвокатів, які надають БВПД, у разі необхідності спільно з адвокатами приводить їх у відповідність до встановлених вимог, передає їх у відділ фінансів, бухгалтерського обліку та звітності;

8) забезпечує у разі необхідності підготовку заявки про внесення змін до відомостей Реєстру адвокатів, які надають БВПД;

9) в частині забезпечення якості правової допомоги спрямовує і координує діяльність таких відділів місцевих центрів: правопросвітництва та надання безоплатної правової допомоги; організації надання безоплатної вторинної правової допомоги та роботи з її надавачами; бюро правової допомоги;

10) надає місцевим центрам консультаційно-методичну допомогу з питань, пов'язаних з наданням БППД у кримінальному процесі;

11) здійснює моніторинг надання працівниками місцевих центрів БППД та БВПД;

12) забезпечує розгляд регіональним центром скарг на якість надання адвокатами безоплатної вторинної правової допомоги, готує проекти відповідей на скарги, проекти звернень регіонального центру до відповідної комісії з оцінювання якості, повноти та своєчасності надання адвокатами безоплатної вторинної правової допомоги;

13) забезпечує розгляд регіональним центром скарг на якість надання безоплатної правової допомоги працівниками місцевих центрів, готує проекти відповідей на скарги;

14) забезпечує взаємодію регіонального центру з органами адвокатського самоврядування відповідного регіону, зокрема з питань якості надання адвокатами безоплатної вторинної правової допомоги, адвокатської етики та дисциплінарної відповідальності адвокатів, а також з громадськими об'єднаннями адвокатів регіону;

15) за результатами моніторингу дотримання адвокатами стандартів якості надання БВПД подає директору регіонального центру пропозиції щодо виключення адвокатів з Реєстру адвокатів, які надають БВПД; укладення, припинення дії контрактів/договорів з адвокатами, які надають безоплатну вторинну правову допомогу;

16) узагальнює пропозиції щодо розроблення та удосконалення стандартів якості надання безоплатної правової допомоги і подає їх

управлінню забезпечення якості правової допомоги Координаційного центру з надання правової допомоги та директорові регіонального центру;

17) розглядає звернення громадян (юридичних осіб), запити на інформацію з питань, що належать до компетенції відділу;

18) здійснює наповнення правовими консультаціями довідково-інформаційної платформи правових консультацій «WikiLegalAid», удосконалює їх та підтримує їх в актуальному стані;

19) бере участь у підготовці звітів регіонального центру з питань, що віднесені до компетенції відділу;

20) бере участь у підготовці звітних, інформаційних, статистичних, довідкових, аналітичних та інших матеріалів з питань, що належать до компетенції відділу;

21) готує пропозиції до проєктів планів роботи регіонального центру, регіонального плану надання безоплатної правової допомоги, а також щодо їх виконання з питань, що належать до компетенції відділу;

22) залучає в установленому порядку працівників відповідних місцевих центрів для виконання спільних завдань та здійснення заходів з питань, що належать до компетенції відділу;

23) подає пропозиції щодо залучення представників відповідних місцевих центрів до участі в організації та проведенні конференцій, семінарів, нарад, робочих груп та інших заходів;

24) бере участь в опрацюванні проєктів нормативно-правових актів з питань БПД в межах компетенції відділу;

25) виконує інші функції відповідно до покладених на відділ завдань [139].

З вищенаведеного переліку кожне завдання так чи інакше стосується надання безоплатної правової допомоги, проте, з безпосереднім наданням первинної правової допомоги найтісніше пов'язані завдання під номерами 10, 11, 17 та 18.

Відділ організації надання безоплатної вторинної правової допомоги теж є самостійним структурним підрозділом регіонального центру, який в рамках своїх завдань має з усього переліку такі повноваження в частині надання первинної правової допомоги: «15) розглядає звернення громадян (юридичних осіб), запити на інформацію з питань, що належать до компетенції відділу; 16) здійснює наповнення довідково-інформаційної платформи правових консультацій «WikiLegalAid» правовими консультаціями, удосконалює та підтримує їх в актуальному стані» [139]. Вони прямо передбачають підготовку відділом консультацій правового характеру.

Важливо відзначити, що сьогодні особа має можливість отримати БППД дистанційно, через різні сервіси системи БПД. Ці можливості отримання правової допомоги особливо актуальні з огляду на останні виклики сьогодення, а зокрема карантинні обмеження, воєнний стан тощо. Система безоплатної правової допомоги і раніше, працюючи в штатному режимі, використовувала у своїй діяльності методи дистанційної комунікації, але в останні роки значно зріс запит на отримання правової допомоги дистанційно, а отже, система БПД відреагувала на це розширенням таких можливостей. Сьогодні первинну правову допомогу через систему БПД можна отримати таким чином:

- ✓ через всеукраїнський цілодобовий контакт-центр 0800213103, хоча одразу відзначимо, що звернення по телефону має свої недоліки, серед яких неможливість ознайомлення з документами, які стосуються суті звернення. Тож за використання такого механізму можна отримати лише поверхневу, орієнтовну інформацію, так звану «дорожню карту» вирішення правової проблеми;

- ✓ через звернення, адресоване на офіційні електронні адреси центрів з надання БВПД. Цей спосіб дає можливість фахівцю більш повно ознайомитись з документами клієнта, втім для комунікації таким шляхом характерна більша часозатратність: щодо письмового звернення

застосовуються загальноприйняті правила і розглядаються вони лише у робочий час;

✓ через використання офіційних сторінок місцевих, регіональних та Координаційного центру з надання БПД у соціальних мережах. Усі вони мають свої офіційні сторінки у Facebook, регіональні центри та КЦ мають сторінки у соціальній мережі Instagram. Звернення, надіслане через соціальні мережі, за статистикою самих соціальних мереж, розглядаються впродовж перших кількох годин з моменту їх надходження. Хоч, треба зазначити, що соціальними мережами обраховується середній показник, тож слід враховувати, що звернення розглядаються в робочий час, а надійти можуть у будь-який час, як і в тому випадку, коли адресуються на офіційні електронні адреси);

✓ через застосунки-месенджери Viber та Telegram: розвиток цих засобів комунікації з клієнтами в першу чергу актуалізувався через карантинні обмеження, однак ці сервіси працюють і дотепер. На вказаних платформах працює чотири сервіси: Viber та Telegram чати, де кожен користувач на загал може писати про свою проблему, тож цей спосіб не є особливо ефективним для отримання повноцінної консультації, адже по-перше, клієнту доводиться виносити суть своєї проблеми у публічну площину, а по-друге, у загальній кількості повідомлень, які формуються за хронологією, відповідь може бути так відтермінована в часі, що втратить свою актуальність. Тож такий спосіб показав свою ефективність лише щодо коротких запитань – відповідей. Є Telegram канал, де користувачі писати змоги не мають, але отримують актуальну правову інформацію. І найефективнішим способом звернення з метою отримання консультації через месенджер є Telegram бот, оскільки звернення за допомогою системи омніканальної комунікації автоматично надсилається до одного з місцевих центрів, де спеціалісти формують повноцінну письмову відповідь-консультацію, яка і надсилається клієнтові;

✓ через використання інформаційно-довідкової платформи WikiLegalaid. Ця платформа працює за принципом Wikipedia і містить вже готові консультації, що систематизовані за галузями та підгалузями права [50]. Кожна така консультація містить посилання на нормативно-правові акти, алгоритми оптимальних можливих дій, дієві способи вирішення проблеми та зразки тих документів, що можуть знадобитись.

Підсумовуючи, можна акцентувати, що система надавачів безоплатної первинної правової допомоги є досить розгалуженою в Україні та охоплює різні можливості і способи отримання правової консультації та інформації, а також безпосередньої допомоги у складанні певних документів, а коло суб'єктів, що мають право її отримати - майже не обмежене. Разом з тим, слід звернути увагу, що час розгляду письмових звернень, які можуть використовуватися дистанційно з метою отримати первинну правову допомогу, є дещо довшим, ніж за особистого звернення.

2.2. Повноваження працівників системи БПД в частині доступу до безоплатної вторинної правової допомоги. Інститут соціальної експертизи як ефективний інструмент «гнучкості» суб'єктного складу клієнтів

У результаті утворення нової концепції безоплатної правової допомоги виникли питання, відповіді на які викликають суперечки серед юристів-науковців та практиків. Важливим, зокрема, є те, хто ж і за яких умов має право отримати безоплатну правову допомогу? Розв'язання цієї складної проблематики полягає у застосуванні стандартів доступу до безоплатної юридичної допомоги, які ЄСПЛ сформулював у своїй прецедентній практиці.

Так, Європейський суд з прав людини вважає, що підстави і порядок вирішення питання про надання безоплатної юридичної допомоги або відмову від неї повинні унеможлиблювати сваволю. Аналіз постанов ЄСПЛ дозволяє сформулювати такі стандарти справедливості при вирішенні питання про надання юридичної допомоги: ясність застосовуваних критеріїв оцінки, відсутність надлишкових вимог, винесення мотивованого рішення по заявці на юридичну допомогу, можливість оскаржити відмову в наданні допомоги [176, с. 491-492].

Відповідно до змісту п.3(с) ст. 6 Європейської Конвенції [82] та рішень ЄСПЛ, відокремлюють дві умови забезпечення права людини на безоплатну правову допомогу [114]:

- ✓ «умова стану», відома також як «тест на бідність, нужденність», в основі якого лежить фінансовий критерій, що дозволяє визначити брак в особі достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника;
- ✓ «умова суті» («тест на наявність інтересів правосуддя»), яка пов'язує надання безоплатної юридичної допомоги з вимогами інтересів правосуддя.

Кожна держава самостійно визначає критерії фінансової забезпеченості суб'єкта, який потребує надання безоплатної правової допомоги, та способи надання такої допомоги. Через особливості національного законодавства держав-учасниць виникло багато труднощів у визначенні фінансового критерію надання безоплатної правової допомоги, також це викликало деякі суперечності у практиці Європейського суду з прав людини.

У більшості країн світу сенс безоплатної правової допомоги передбачає надання її повністю або частково за рахунок державного бюджету, залежно від рівня доходів заявника та його родини, й зокрема враховуючи доходи від належного йому майна. Також враховується склад сім'ї, наявність малолітніх чи неповнолітніх дітей, позбавлених батьківського піклування, що знаходяться під опікою та на утриманні особи, яка потребує правової допомоги. Сучасні правові системи різних держав передбачають низку механізмів надання безоплатної правової допомоги. У деяких державах така допомога надається виключно у кримінальних справах, в інших – у кримінальних та цивільних в межах одного механізму чи утворенням окремих механізмів для окремих категорій справ. Водночас законодавство кожної країни в сфері правової допомоги має й певні особливості, зокрема щодо «умов і порядку надання безоплатної правової допомоги. Остання є однією з гарантій держави щодо реалізації та захисту прав і законних інтересів громадян полягає в наданні правової допомоги визначеним у законодавстві категоріям населення в порядку і на підставах, передбачених законом, за рахунок бюджетних коштів. Спосіб організації надання безоплатної правової допомоги за рахунок держбюджету визначається місцевими умовами, серед яких – правові традиції, культура та доступний бюджет» [24, с.10].

У випадку функціонування системи безоплатної правової допомоги в Україні обрано комбінований варіант забезпечення права на безоплатну правову допомогу. Зокрема, первинна правова допомога гарантується

безоплатно усім фізичним особам, що перебувають під юрисдикцією нашої держави, тоді як надання вторинної правової допомоги за рахунок коштів державного бюджету більш персоніфіковано та обмежено певними категоріями, вичерпний перелік яких передбачено статтею 17 Закону України «Про безоплатну правову допомогу».

Даний перелік можна структурувати, поділивши на дві основні групи, зокрема:

1. Категорії, які наділені безумовним правом на отримання безоплатної вторинної правової допомоги (у даному випадку підтверджується лише факт наявності у особи того чи іншого правового статусу), серед них:

- діти, й зокрема діти, позбавлені батьківського піклування, діти-сироти, діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, та діти, що постраждали внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту;
- громадяни України, що звернулися із заявою про взяття їх на облік як внутрішньо переміщених осіб;
- внутрішньо переміщені особи;
- громадяни України - власники земельних ділянок, що проживають у сільській місцевості;
- особи, до яких застосовано адміністративний арешт;
- особи, до яких застосовано адміністративне затримання;
- особи, які за положеннями кримінального процесуального законодавства вважаються затриманими;
- особи, щодо яких обрано запобіжний захід у виді тримання під вартою;
- особи, у кримінальних провадженнях щодо яких, згідно з положеннями Кримінального процесуального кодексу України, для здійснення захисту за призначенням або проведення окремої процесуальної дії захисник залучається слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом, а також особи, засуджені до покарання у виді

позбавлення волі, обмеження волі або тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців;

- особи, на яких поширюється дія Закону України № 3671-VI від 8 липня 2011 року «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»;

- особи, які звернулися із заявою про визнання особою без громадянств;

- ветерани війни та особи, на яких поширюється дія Закону України № 3551-XII від 22 жовтня 1993 року «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;

- особи, що перебувають під юрисдикцією України і звернулися для отримання статусу особи, на яку поширюється дія Закону України № 3551-XII від 22 жовтня 1993 року «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;

- особи, стосовно яких суд розглядає справу про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною або поновлення цивільної дієздатності фізичної особи;

- особи, стосовно яких суд розглядає справу про надання в примусовому порядку психіатричної допомоги;

- особи, реабілітовані відповідно до законодавства України;

- особи, які постраждали від насильства за ознакою статі або домашнього насильства;

- викривачі у зв'язку з повідомленням ними інформації про корупційне правопорушення або правопорушення, пов'язане з корупцією.

2. Категорії, наділені правом на отримання безоплатної вторинної правової допомоги за майновим статусом. Сюди належать: «1) особи, які перебувають під юрисдикцією України, якщо їхній середньомісячний дохід не перевищує двох розмірів прожиткового мінімуму, розрахованого та затвердженого відповідно до закону для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення; 2) особи з інвалідністю, які

отримують пенсію або допомогу, що призначається замість пенсії, у розмірі, що не перевищує двох прожиткових мінімумів для непрацездатних осіб» [130].

На нашу думку, у випадку забезпечення доступу до правової допомоги особам з другої підгрупи категорій, тобто там де зафіксовані чіткі граничні межі доходів особи, не повною мірою забезпечується вищезгадана «умова стану», так як фіксована сума коштів не може відображати платоспроможність особи та універсалізує майновий ценз для суб'єктів права на безоплатну вторинну правову допомогу, тоді як ринкові умови сприяють диференціації вартості правових послуг у різних місцевостях України. З практичної точки зору такий підхід позбавляє значну кількість людей, дохід яких може на кілька гривень, а це соті чи тисячні долі від одного відсотка граничної суми доходу, права на безоплатну правову допомогу, а відповідно і на ефективний професійний правничий захист.

Ефективним механізмом балансування принципу доступності правосуддя та принципу розумності витрат на надання правової допомоги, на нашу думку, стане впровадження інституту соціальної експертизи суб'єктів права на безоплатну вторинну правову допомогу як спосіб визначення наявності реальної потреби чи відсутності такої в оплаті державою правової допомоги такій особі.

У широкому розумінні експертиза – це «дослідження або вирішення за допомогою досвідчених людей (експертів) якогось питання, що потребує спеціального знання в певній галузі. Термін «експертиза» походить з латинського «*expertus*» (фран. *expertise*) – досвідчений. Експертиза знаходить застосування в багатьох сферах людської діяльності» [23, с. 94]. Експертизою є рефлексія практики; реконструкція того, що відбувалося; виявлення істотного; «вид дослідження, ціллю якого є співвіднесення уявлень про об'єкт, що проходить експертизу із виявленими в результаті експертної діяльності характеристиками цього

об'єкта» [187, с. 219]. У більш загальному вигляді експертиза в науковій літературі розглядається як «спосіб пізнання певної реальності у тих випадках, коли ця реальність не піддається прямому вимірюванню, обрахуванню і взагалі якому-небудь об'єктивному дослідженню» [199, с. 24].

Найоптимальніше визначення соціальної експертизи сформулював, на наш погляд, Ю.І. Саєнко. Під соціальною експертизою він розуміє «експертну процедуру оцінки, аналізу та прогнозу соціальних аспектів будь-якої ситуації, оцінка, аналіз та прогноз соціальних наслідків програм і проєктів, що розробляються та впроваджуються, а також рекомендації щодо запобігання або подолання негативних наслідків» [175, с.5]. На думку цього ж науковця соціальна експертиза виконує ряд функцій, серед яких доцільно виділити ту, яка безпосередньо стосується досліджуваної нами тематики, а саме функцію соціальної експертизи як «механізму прийняття, припинення або скасування дії» – соціальна експертиза є ефективною і особливо вирішальною тоді, коли уряд вагається стосовно правильного вибору. В даному випадку вчений наводить глобалізований приклад, коли рішення приймається урядом, проте, в контексті даного підрозділу дослідження можемо говорити про локальну функцію – обґрунтування необхідності прийняття або неприйняття рішення про надання БВПД.

Щодо органів, які зможуть здійснювати такого роду оцінку матеріального стану, то ці повноваження можна покласти на органи соціального захисту населення, центри соціальних служб, органи місцевого самоврядування, центри медико-соціальної експертизи чи суд. Проте, при уповноваженні будь-якого з цих суб'єктів створюватиметься додаткова бюрократизація звернення за отриманням БВПД, а це може цілком доцільно розцінюватися як перешкода у доступі до правосуддя, одночасно з цим це створюватиме додаткове навантаження на вказані органи та ставитиме під сумнів об'єктивність зовнішніх оцінок

соціального становища при відсутності обізнаності таких органів у розмірах винагороди від держави для осіб, які надають правову допомогу.

На нашу думку, оптимальним варіантом адміністрування проведення соціальної експертизи суб'єктів права на безоплатну вторинну правову допомогу стане уповноваження на це працівників центру БВПД. При цьому з урахуванням принципу розумності витрат доцільно розглянути декілька варіантів організації такої роботи в центрах: від уповноваження на це фахівців фронт офісів до створення окремого підрозділу в структурі центру. Наділення саме центрів БВПД такими повноваженнями сприятиме:

- ✓ оперативності процесу (строк для проведення експертизи можна вкласти у загальний строк розгляду звернення про надання БВПД, який становить 10 днів з моменту подання звернення),
- ✓ консолідованості прийнятті рішення,
- ✓ спрощення бюрократичних процедур доступу до правосуддя,
- ✓ концентрації відповідальності за прийняте рішення в рамках однією установи.

Проте, впровадження даного механізму неможливо без внесення змін до чинного законодавства, зокрема, норму п.1 ч.1 статті 17 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» слід доповнити та викласти в наступній редакції «У виключних випадках та на підставі аналізу висновку соціальної експертизи уповноважена особа центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги може прийняти рішення про надання БВПД особі, середньомісячний дохід якої перевищує два розміри прожиткового мінімуму, розрахованого та затвердженого у відповідності до закону для осіб, що належать до основних соціальних і демографічних груп населення на не більше як 10 відсотків».

Окремим функціональним завданням, що виконують підрозділи системи безоплатної правової допомоги в Україні (зокрема фронт офіси центрів з надання БВПД та бюро правової допомоги), серед інших, зокрема

надання первинної правової допомоги, правопросвітництво, надання доступу до онлайн сервісів Міністерства юстиції України та надання вторинної правової допомоги, є забезпечення доступу до безоплатної вторинної правової допомоги. Дане завдання системи потребує додаткового вивчення та аналізу, оскільки саме на цьому етапі доцільно передбачити можливість проведення вищезгаданої соціальної експертизи. Нами розроблено алгоритм дій фахівця системи безоплатної правової допомоги, що, на нашу думку, відобразить задекларовану клієнтоорієнтованість та забезпечуватиме реалізацію принципу доступності правової допомоги (додаток Г).

Важливо зазначити, що право на проведення такої експертизи повинне бути надано лише у виключних випадках, наприклад коли правова проблема особи потребує негайного вирішення, або особі загрожує втрата місця проживання, або якщо у випадку не отримання безоплатної вторинної правової допомоги для особи можуть настати суттєві матеріальні наслідки, що можуть поставити таку особу у скрутне матеріальне становище.

Як правило, прийому звернення про надання БВПД передує отримання особою первинної правової допомоги, тобто юридичної консультації з питання звернення та інформації про порядок отримання вторинної правової допомоги, в тому числі ознайомлення з переліком необхідних документів.

Окремо доцільно звернути увагу на організацію надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному процесі, оскільки надання професійної правничої допомоги його учасникам вкрай важливе з огляду на те, що держава виступає обвинувачем, одночасно з цим коло суб'єктів права на безоплатну правову допомогу не повинно обмежуватись лише стороною, яку підозрюють чи обвинувачують. Станом на сьогодні доступ до правової допомоги особи, щодо яких застосовано адміністративне затримання, адміністративний арешт, які вважаються затриманими

відповідно до положень кримінального процесуального законодавства, стосовно яких обрано запобіжний захід у виді тримання під вартою, щодо яких у кримінальних провадженнях захисник, згідно з положеннями Кримінального процесуального кодексу України, залучається (для проведення окремої процесуальної дії або здійснення захисту за призначенням) слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом, а також які засуджені до покарання у виді позбавлення волі, обмеження волі або тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, отримують через Регіональні центри з надання БВПД.

Дослідивши адміністрування організації надання БВПД вищепереліченим суб'єктам слід зазначити, що до 01 лютого 2022 року кожен Регіональний центр з надання БВПД в області забезпечував таких осіб правничою допомогою в межах територіальної юрисдикції відповідного центру, тоді як з 01 лютого 2022 року КЦ запровадив інший алгоритм забезпечення надання правової допомоги. Станом на сьогодні такими повноваженнями наділено два регіональних центри у Чернівецькій та Тернопільській областях. Таке рішення ухвалене за підсумками реалізації пілотного проєкту, який розпочався з 1 жовтня у п'яти областях. Зміни відбулися поетапно – з 1 січня територія дії пілотного проєкту поширена на 10 областей, а з 1 лютого – на всю територію України за винятком Києва [123]. Детальніше поширення і етапи реалізації пілотного проєкту відображені на інфографіці в додатку Г.

Слід зазначити, що в системі безоплатної правової допомоги діють покрокові алгоритми забезпечення доступу до правової допомоги та взаємодії системи з іншими уповноваженими суб'єктами, зокрема: Покроковий алгоритм щодо опрацювання РЦ у Тернопільській та Чернівецькій областях постанов/ухвал про залучення захисника відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням або проведення окремої процесуальної дії, що надходять у

позаробочий та нічний час, вихідні та святкові дні; Алгоритм взаємодії регіональних центрів пілотних регіонів з РЦ у Тернопільській та Чернівецькій областях під час реалізації пілотного проекту та Покроковий алгоритм прийняття та оброблення повідомлень про випадки затримання осіб, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою, видання адвокатам доручень для надання безоплатної вторинної правової допомоги (крім Регіонального центру з надання БВПД у місті Києві).

Окремо варто звернути увагу на забезпечення професійною правничою допомогою потерпілих та свідків у кримінальному провадженні, яка, по суті, відсутня, адже такі особи, хоч і потребують правової допомоги, правом на таку, як окрема категорія, не наділені, а можуть бути забезпечені нею лише на загальних засадах, якщо належать до інших категорій, передбачених статтею 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу». Тобто, фактично маємо ситуацію, коли особи, що вчинили правопорушення мають безумовне право на безоплатну вторинну правову допомогу, лише за своїм статусом, тоді як особи, які потерпіли та зазнали шкоди від правопорушення для того, щоб отримати професійну правничу допомогу, повинні належати до інших категорій суб'єктів права на БВПД і доводити свій майновий стан чи пільговий статус. В цьому контексті вважаємо за доцільне доповнити норму статті 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» наступним пунктом «Право на безоплатну вторинну правову допомогу згідно з цим Законом та іншими законами України мають такі категорії осіб ... особи, які визнані потерпілими/свідками у кримінальному провадженні».

2.3. Організація роботи відділів безоплатної правової допомоги місцевих центрів та співвідношення їх повноважень з адвокатською монополією

Для повноти розкриття теми дослідження необхідно також розглянути систему суб'єктів, які уповноважені надавати безоплатну вторинну правову допомогу для створення рівних можливостей у доступі осіб до правосуддя, забезпеченні захисту їх прав та інтересів, представництва їх в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування та перед іншими особами, а також складання процесуальних документів. Відповідно до ст. 15 Закону, «суб'єктами надання безоплатної вторинної правової допомоги в Україні є центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, а також адвокати, включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу» [130].

За ст. 17 Закону центр з надання БВПД наділений такими повноваженнями: «1) приймає рішення про надання безоплатної вторинної правової допомоги або про відмову в наданні безоплатної вторинної правової допомоги; 2) забезпечує складання процесуальних документів за зверненням суб'єктів права на безоплатну вторинну правову до допомогу; 3) забезпечує участь захисника при здійсненні досудового розслідування та судового провадження у випадках, коли захисник відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України залучається слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням або проведення окремої процесуальної дії; 4) забезпечує участь захисника у розгляді справи про адміністративне правопорушення; 5) забезпечує здійснення представництва інтересів суб'єктів права на безоплатну вторинну правову допомогу в судах, інших органах державної влади, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; 6) укладає контракти з адвокатами, включеними до Реєстру адвокатів, які

надають безоплатну вторинну правову допомогу, для надання такої допомоги на постійній або тимчасовій (на підставі окремих договорів про надання послуг) основі; 7) видає доручення для підтвердження повноважень захисника або повноважень адвоката для здійснення представництва інтересів особи в судах, органах державної влади, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; 8) приймає рішення про заміну адвоката відповідно до ст. 24 Закону; 9) подає клопотання до Координаційного центру з надання правової допомоги про виключення адвоката з Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, у випадках, передбачених п.п. 2, 3 ч. 1 ст. 24 Закону; 10) приймає рішення про припинення надання безоплатної вторинної правової допомоги; 11) подає Координаційному центру з надання правової допомоги звіти про свою діяльність; 12) виконує інші функції, передбачені Положенням про центри з надання БВПД» [130].

Основним структурним підрозділом місцевих центрів БВПД, який безпосередньо займається наданням вторинної правової допомоги є на сьогоднішній день відділ безоплатної правової допомоги. До 10 грудня 2021 року цим займалися відділи правопросвітництва та надання безоплатної правової допомоги місцевих центрів. А до реформування 2019 року - відділи представництва місцевих центрів БПД.

Розглядаючи більш детально особливості організації відділів місцевих центрів з надання БВПД, які власне і забезпечували (забезпечують) її надання, почнімо, в порядку хронології, з відділів представництва місцевих центрів БПД, які були передбачені у їх структурі до реформування 2019 року. Характеризуючи їх функціонування, звернемося до аналізу нормативної основи їх організації і роботи, а саме до затвердженого наказом № 149 Координаційного центру з надання правової допомоги від 09.06.2017 «Типового положення про відділ представництва місцевого центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги» [136], яке на той час було чинним.

Відділ представництва місцевого центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги був «самостійним структурним підрозділом місцевого центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги, що підпорядковувався у своїй роботі, був підзвітним та підконтрольним директору або заступнику директора місцевого центру відповідно до розподілу обов'язків» [136]. Діяльність відділу координував і спрямовував відділ організації надання безоплатної вторинної правової допомоги, а в плані забезпечення якості правової допомоги, також відділ забезпечення якості правової допомоги та підвищення кваліфікації її надавачів регіонального центру.

На той час цей відділ виконував два основних завдання:

1) здійснення представництва інтересів визначених Законом осіб в судах та інших органах держави, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами на підставі довіреності;

2) за зверненням суб'єктів права на БВПД складання документів процесуального характеру, після того, як прийняте позитивне рішення про надання такої допомоги.

З метою виконання цих завдань, працівники відділу: «1) брали участь у судових засіданнях в якості представника суб'єктів права на безоплатну вторинну правову допомогу, представляли інтереси зазначених осіб в державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; 2) збирали інформацію про факти, які можуть бути використані як докази, а також інші відомості з метою використання їх під час представництва інтересів суб'єктів права на БВПД в судах, державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами (у тому числі шляхом надсилання відповідних запитів); 3) складали документи процесуального характеру та інші документи, необхідні для здійснення представництва інтересів суб'єктів права на БВПД; 4) здійснювали підготовку матеріалів для розгляду справ у судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування» [136].

Ще низка функцій, покладених на цей відділ прямо не стосувалися надання БВПД. Зокрема, це функції більш організаційно-технічного плану: 1) забезпечення наповнення довідково-інформаційної платформи правових консультацій «WikiLegalAid»; 2) збирання за встановленою формою інформації про надання БВПД з питань, що належать до компетенції Відділу, і передача їх відділу підтримки та розвитку інфраструктури місцевого центру для узагальнення; 3) підготовка пропозицій до проектів планів роботи місцевого центру, а також щодо їх виконання з питань, що належали до компетенції відділу; 4) участь у підготовці довідкових, звітних, статистичних, інформаційних, аналітичних та інших матеріалів з питань, що належать до компетенції Відділу; 5) участь в опрацюванні проектів нормативно-правових актів з питань БПД в межах компетенції Відділу; 6) взаємодія з іншими відділами місцевого центру та виконання інших функцій, відповідно до покладених на відділ завдань [136].

Для виконання покладених на нього завдань відділ представництва наділявся правами: «1) отримувати від структурних підрозділів Регіонального та місцевого центрів документи, довідки, розрахунки, інші матеріали та інформацію; 2) брати участь у нарадах, інших заходах, що проводяться Кременецьким місцевим, Регіональним та Координаційним центрами або за їх участю, з питань, що належать до компетенції Відділу; 3) надавати роз'яснення з питань, що належать до компетенції Відділу; 4) отримувати матеріально-технічне забезпечення, необхідне для належної роботи відділу; 5) інформувати директора місцевого центру про покладення на відділ виконання завдань, що не належать до його компетенції, а також у випадках, коли відповідні структурні підрозділи або посадові особи не надають документи, інші матеріали, необхідні для виконання покладених на нього завдань; 6) залучати за погодженням з директором місцевого центру працівників місцевого центру для підготовки документів, розроблення і здійснення заходів, які проводяться відділом

відповідно до покладених на нього завдань; 7) ініціювати проведення нарад та обговорення питань, що належать до компетенції відділу» [136].

Обов'язками працівників відділу було: «1) запобігати виникненню конфлікту інтересів та невідкладно письмово інформувати про ризик або факт його виникнення директора місцевого центру; 2) вчасно та якісно виконувати покладені на Відділ завдання; 3) однаково шанобливо, толерантно, з повагою ставитись до всіх осіб, які звертаються до місцевого центру для отримання допомоги або з інших питань; 4) не допускати порушень прав і свобод людини і громадянина; 5) не розголошувати конфіденційну інформацію про осіб, що стала відома під час виконання посадових обов'язків» [136].

Із реформуванням системи БПД у 2019 році всі ці повноваження по представництву, і інші напрямки діяльності по виконанню визначених завдань, перейшли від відділів представництва до відділів правопросвітництва та надання БПД місцевих центрів. Нормативну основу організації і діяльності цього відділу визначав Наказ № 34 Координаційного центру з надання правової допомоги від 26.03.2019, яким затверджені «Типові положення про структурні підрозділи місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги» [137].

Тепер реформований відділ відповідав за виконання таких основних завдань: «1) правопросвітництво у територіальних громадах; 2) надання безоплатної первинної правової допомоги; 3) забезпечення доступу до безоплатної вторинної правової допомоги; 4) надання безоплатної вторинної правової допомоги; 5) сприяння формуванню та розвитку на відповідній території мережі суб'єктів надання безоплатної первинної правової допомоги; 6) забезпечення доступу до електронних сервісів Міністерства юстиції України» [137].

Оскільки розширилося коло завдань, відповідно змінилося і розширилося коло суб'єктів, на яких покладалося спрямування і координація діяльності відділу. Так, Типове положення про відділ

закріплювало, що «діяльність Відділу спрямовується і координується: 1) в частині правопросвітництва та інформаційного супроводження діяльності системи надання безоплатної правової допомоги відповідно: відділом комунікацій та правопросвітництва регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги; відділом комунікацій та правопросвітництва в Донецькій (Луганській) області, Запорізькій (Харківській) області регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Донецькій та Запорізькій (Луганській та Харківській) областях; 2) в частині забезпечення надання консультаційно-методичної допомоги з питань утворення спеціалізованих установ, які надають безоплатну первинну правову допомогу, та залучення фізичних осіб та юридичних осіб приватного права до надання безоплатної первинної правової допомоги органами місцевого самоврядування, а також в частині взаємодії із суб'єктами надання безоплатної первинної правової допомоги: відділом забезпечення взаємодії із суб'єктами надання безоплатної первинної правової допомоги управління координації системи надання безоплатної правової допомоги Координаційного центру з надання правової допомоги; 3) в частині забезпечення якості правової допомоги відповідно: відділом забезпечення якості правової допомоги та підвищення кваліфікації її надавачів регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги; відділом забезпечення якості правової допомоги та підвищення кваліфікації її надавачів у Донецькій (Луганській) області, Запорізькій (Харківській) області регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Донецькій та Запорізькій (Луганській та Харківській) областях» [137].

Права і обов'язки працівників реформованого відділу особливих змін не зазнали, а ось перелік тих активностей, дій, які мають здійснювати працівники з метою виконання завдань - розширився. Так, відповідно до Типового положення, відділ: 1) розповсюджує важливу інформацію щодо

захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, надання БПД, у тому числі в установах виконання покарань;

2) проводить лекції, тематичні семінари, зокрема у закладах освіти, в тому числі позашкільної та післядипломної освіти, навчально-виховних закладах для дітей, позбавлених батьківського піклування та дітей-сиріт; для визначених категорій громадян, зокрема пенсіонерів, осіб з інвалідністю, молоді, громадських активістів, учасників антитерористичної операції, медичних працівників, вчителів та педагогічних працівників, а також інших суспільних груп з метою підвищення правосвідомості, правової культури та освіченості населення, запобігання злочинності;

3) здійснює прийом громадян, які до місцевого центру звертаються для одержання БППД та БВПД, роз'яснює положення законодавства у сфері надання безоплатної правової допомоги та порядок її отримання;

4) реєструє звернення осіб про надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги, вносить необхідну інформацію у встановленому порядку до спеціального програмного забезпечення комплексної інформаційно-аналітичної системи забезпечення надання БПД;

5) розглядає звернення осіб про надання БППД впродовж 10 днів з дня надходження такого звернення; звернення осіб про надання БВПД у той же строк, у разі необхідності надає допомогу у складанні таких звернень; рішення суду щодо надання безоплатної вторинної правової допомоги; звернення громадян (юридичних осіб), запити на інформацію;

6) ухвалює всі документи, що необхідні для підтвердження належності особи до однієї з вразливих категорій осіб, закріплених ст.14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», та осіб, які засуджені до покарання у виді позбавлення волі, обмеження волі або тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, перевіряє їх належність до категорій осіб, які мають право на отримання такої допомоги, готує проект рішення про надання або відмову у наданні БВПД та після

підписання керівником місцевого центру передає до відділу організації надання БВПД та роботи з її надавачами;

7) ознайомлює суб'єктів права на БВПД з рішенням щодо надання або відмови в наданні безоплатної вторинної правової допомоги, прийняте місцевим центром;

8) надає правову інформацію, консультацію і роз'яснення з правових питань, в тому числі роз'яснює порядок звернення до відповідних міжнародних судових установ чи відповідних міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна;

9) готує заяви, скарги чи інші документи правового характеру;

10) забезпечує роботу мобільних консультаційних пунктів;

11) забезпечує розвиток та функціонування на постійній основі мережі дистанційних пунктів доступу до безоплатної правової допомоги, у тому числі в установах виконання покарань;

12) вивчає потреби та рівень задоволеності осіб, які звертаються до місцевого центру щодо надання безоплатної первинної і вторинної правової допомоги та/або отримали таку допомогу, а також аналізує питання, з якими особи звертаються, та готує відповідні консультаційні матеріали;

13) забезпечує відвідування осіб, зокрема самотніх, похилого віку, з інвалідністю, за місцем їх перебування, а також осіб, які постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі, на базі загальних та спеціальних служб підтримки постраждалих осіб з метою надання зазначеним особам безоплатної правової допомоги;

14) здійснює: представництво інтересів осіб, визначених у статті 14 Закону, та осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення волі, обмеження волі або тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, в судах у спорах, що виникають з трудових відносин, щодо захисту соціальних прав, у малозначних спорах, щодо виборів та референдумів, а також щодо представництва малолітніх чи

неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, в інших державних органах чи органах місцевого самоврядування, перед іншими особами на підставі довіреності, виданої особою, яка звернулася за наданням БВПД, у тому числі: збір інформації про факти, які можуть бути використані у якості доказів, а також інші відомості з метою використання їх під час представництва інтересів суб'єктів права на БВПД, у тому числі шляхом надсилання відповідних запитів, відвідування установ виконання покарань; складення документів процесуального характеру та інших документів, необхідних для здійснення представництва інтересів суб'єктів права на БВПД в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; підготовку матеріалів для розгляду справ суб'єктів права на БВПД у судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування;

15) складає за зверненням суб'єктів права на безоплатну вторинну правову допомогу документи процесуального характеру, але після прийняття рішення про надання такого виду правової послуги;

16) забезпечує налагодження і підтримку ефективної співпраці місцевого центру із суб'єктами надання безоплатної первинної правової допомоги та їх координацію на відповідній території;

17) надає консультаційно-методичну допомогу органам місцевого самоврядування з питань утворення спеціалізованих установ, що є надавачами безоплатної первинної правової допомоги, залучення юридичних осіб приватного права та фізичних осіб до її надання;

18) взаємодіє з відділами правопросвітництва та надання безоплатної правової допомоги інших місцевих центрів, зокрема шляхом узагальнення та поширення кращих практик і досвіду роботи;

19) забезпечує можливість доступу з відповідним програмним забезпеченням до електронних сервісів Міністерства юстиції України;

надає консультації, роз'яснює правила пошуку та порядок отримання відомостей із цих сервісів;

20) забезпечує представництво інтересів місцевого центру в судах, інших органах державної влади, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;

21) взаємодіє з іншими суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, з урахуванням статті 15 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»;

22) регулярно аналізує ситуації щодо забезпечення права осіб на БПД та готує відповідні консультаційні матеріали;

23) забезпечує інформаційний супровід діяльності місцевого центру та інформування щодо права на БПД шляхом організації співпраці із ЗМІ на місцевому рівні (встановлення контактів; планування та реалізація комунікативних заходів для представників ЗМІ; реагування на інформаційні виклики та запити; моніторинг інформаційної присутності місцевого центру/системи надання БПД у ЗМІ на місцевому рівні); організація виступів, інтерв'ю у ЗМІ на місцевому рівні, інформування/розповсюдження інформаційно-аналітичних матеріалів щодо функціонування системи БПД серед цільових груп населення та суб'єктів права на БПД; підготовка інформаційних матеріалів та ведення сторінок місцевого центру, зокрема у соціальних мережах; поширення на сторінках місцевого центру, зокрема у соціальних мережах, та у ЗМІ інформаційно-роз'яснювальних матеріалів у сфері захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, зокрема у межах тематичних тижнів права системи надання безоплатної правової допомоги, всеукраїнських правопросвітницьких кампаній;

24) готує і подає відділу комунікацій та правопросвітництва регіонального центру інформацію про роботу місцевого центру для її розміщення на веб-сайті регіонального центру;

25) здійснює наповнення правовими консультаціями довідково-інформаційної платформи правових консультацій WikiLegalAid, удосконалює їх та підтримує в актуальному стані;

26) готує пропозиції до проєктів планів роботи місцевого центру та регіонального плану надання БПД, а також інформацію щодо їх виконання стосовно тих питань, що належать до компетенції відділу;

27) бере участь у підготовці звітних, довідкових, статистичних, інформаційних, аналітичних та інших матеріалів з тих питань, що належать до компетенції відділу;

28) з тих питань, що належать до компетенції відділу бере участь в опрацюванні проєктів нормативно-правових актів;

29) спрямовує і координує роботу бюро правової допомоги з тих питань, що належать до компетенції відділу;

31) виконує інші функції відповідно до покладених на відділ завдань [137].

У результаті реформування 2021 року у структурі місцевих центрів залишилося лише два відділи: відділ безоплатної правової допомоги та відділ фінансів, бухгалтерського обліку та звітності, які між собою розділили ті завдання і функції, що згідно з законодавством були покладені на місцеві центри з надання БПД. Таким чином, правонаступником відділу правопросвітництва та надання безоплатної правової допомоги став відділ безоплатної правової допомоги, який функціонує за чинним нині, затвердженим наказом № 151 Координаційного центру з надання правової допомоги від 02.12.2021 «Типовим положенням про відділ безоплатної правової допомоги місцевого центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги» [138].

У зв'язку із укрупненням відділів, очевидно, що коло завдань відділу-« правонаступника» знову збільшилося, й зокрема, до основних шести завдань, які закріплювалися за відділом у попередньому положенні на сьогодні ще додалися такі: 1) здійснення системної інформаційно-

роз'яснювальної роботи щодо прав громадян та механізму їх захисту через ЗМІ; 2) забезпечення укладання, припинення дії контрактів/договорів з адвокатами, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, внесення змін до них; 3) здійснення моніторингу виконання адвокатами, які залучаються до надання безоплатної вторинної правової допомоги, зобов'язань, визначених у контракті/договорі про надання такої допомоги [138]. Збільшилася й кількість функцій, які детально зафіксовані в п.6 Типового положення (40 пунктів) [138], втім серед них незмінними залишилися ті, що стосувалися безпосередньо надання безоплатної вторинної правової допомоги, однак на сьогодні значно звузилося коло справ, до яких допускають працівників місцевих центрів.

Відділом керує начальник, який призначається на посаду відповідно до кваліфікаційних вимог, визначених КЦ, та звільняється з посади директором місцевого центру за погодженням з регіональним центром [138]. Начальник відділу може мати заступника, який за такою ж процедурою призначається та звільняється з посади. Структурним підрозділом відділу БПД місцевого центру є сектор бюро правової допомоги, завідувача якого призначає директор місцевого центру за погодженням з Координаційним центром. «Інші працівники відділу на посади призначаються відповідно до кваліфікаційних вимог, визначених Координаційним центром, і звільняються з посад директором місцевого центру» [138].

Отже, у складі відділу БПД місцевого центру, як вже зазначалося, функціонують бюро правової допомоги, завданнями яких є правопросвітництво, надання первинної і вторинної правової допомоги та забезпечення доступу до електронних сервісів Мін'юсту. Для їх виконання бюро правової допомоги наділені чітко визначеними функціями і правами [138]. Після реформування системи БПД функції представництва інтересів клієнтів здійснюють лише фахівці бюро правової допомоги.

Особа, яка хоче отримати безоплатну вторинну правову допомогу і має право на неї, звертається до центру з надання БВПД за місцем свого фактичного проживання незалежно від реєстрації місця проживання чи місця перебування. При цьому надає документи, що підтверджують її належність до однієї з вразливих категорій осіб, передбачених Законом (систематизацію яких ми здійснили в попередньому підрозділі).

Звертаючись далі до питання про співвідношення повноважень відділів БПД місцевих центрів із можливостями адвокатів, потрібно вказати, що із запровадженням адвокатської монополії на окремі категорії представництва інтересів осіб у суді, коло справ, у яких представляти інтереси можуть працівники системи за наказом директора місцевого центру, значно звужився. Закріпивши в Конституції України виключне право адвокатів на представництво іншої особи в суді (за винятком невеликої категорії справ), законодавець дослівно ствердив, що «для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура» [85]. Працівників центрів БПД суди допускають до участі лише у малозначних справах, тоді як у всіх інших – тільки адвокатів. Як вірно стверджує Д. Іваненко, «без адвокатів, включених до Реєстру адвокатів, місцеві центри не можуть повноцінно здійснювати представництво інтересів осіб самостійно» [59, с.120].

Питання введення «адвокатської монополії» є дуже дискусійним в наукових колах і викликає суперечки серед юристів-практиків. Так, з позиції Т. Вільчик, новий статус адвокатури цілковито відповідає європейським стандартам, коли її місце знаходиться у системі судової влади. «Незалежна судова влада, може бути створена лише при наявності дійсно незалежної адвокатури» [33, с. 39]. Л. Кондрат'єва, О. Починок, Я. Чехівський та І. Юрійчук також позитивно сприймають факт введення «адвокатської монополії», наводячи як доказ досвід більшості європейських країн та практику ЄСПЛ [84, с. 148; 192, с. 120-121]. В. Заборовський підтримує схвальну позицію, аргументуючи це тим, що

«надання правової допомоги повинно асоціюватися саме з професійною діяльністю адвоката» [53, с. 248]. А от А. Бущенко вважає «величезною помилкою» закріплення у Конституції держави цієї монополії, як і будь-якої корпоративної монополії [8, с. 213].

Не висловлюючи своїх міркувань з приводу формування інституту адвокатської монополії, вважаємо за потрібне наголосити на необхідності збереження повноважень представництва за працівниками (фахівцями) системи БПД. Обґрунтувати цю позицію можна з огляду хоча б на таке:

- ✓ працівники представляють інтереси в судах та складають процесуальні документи (надають безоплатну вторинну правову допомогу) в межах виконання посадових обов'язків, а отже в межах фонду оплати праці, тоді як адвокатам кожна дія оплачуються на умовах контракту. Це суттєва економія бюджетних видатків;
- ✓ працівники обов'язково проходять навчання та підвищують рівень своєї кваліфікації в силу вимог виконання посадових обов'язків, а тому якість надання послуг загалом не викликає сумнівів;
- ✓ якість надання правової допомоги працівниками системи БПД легше проконтролювати та оцінити, тоді як роботу адвоката може оцінити лише профільна комісія з якості при Раді адвокатів регіону.

За висновком (звітом) Ради Європи, де загалом схвально оцінено реформування системи надання безоплатної правової допомоги в Україні, особливо підкреслено, що забезпеченню належної якості правової допомоги у Європі приділяють щораз більшу увагу. В Україні для цього є відповідна нормативно-правова база, констатують європейці, але з реалізацією нормативних приписів виникають певні проблеми, тож механізми контролю якості необхідно посилити [121, с. 12, 63]. З часу створення системи БПД неодноразово були спроби створити дієву модель

управління якістю, які, на жаль, зіштовхувались із різними формальними труднощами і протистоянням підходів та ідей.

Посилити механізми контролю якості, на наш погляд, можливо шляхом, по-перше, розширення норм, які встановлюють стандарти якості правової допомоги, по-друге, частішого проведення у суді спостережень за роботою адвокатів та опитувань клієнтів, по-третє, запровадженням альтернативних механізмів незалежної фахової оцінки (по прикладу моделі «Peer Review» - експертно-правового аналізу справ адвокатів, в яких ними надавалась безоплатна вторинна правова допомога у кримінальних провадженнях [58, с. 5-6]), а також їх вдосконалення з огляду на сучасні виклики.

Висновки до другого розділу

Узагальнюючи результати дослідження, здійсненого в межах теми другого розділу, можна сформулювати такі висновки:

По-перше, система БПД включає в себе дві відносно окремі підсистеми – безоплатної первинної та вторинної правової допомоги, які значно відрізняються за масштабом.

Первинна правова допомога в загальному охоплює надання правової інформації, роз'яснень та консультацій з правових питань, складання документів не процесуального характеру та надання допомоги в забезпеченні доступу особи до медіації та вторинної правової допомоги. Суб'єктами її надання, окрім спеціалізованих установ та центрів БПД, для яких надання безоплатної правової допомоги (як первинної, так і вторинної) є основною місією, є органи державної виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи приватного права, для яких це скоріш додаткова, непрофільна функція. Окремими суб'єктами надання первинної правової допомоги, які у профільному Законі навіть не згадуються, є громадські об'єднання та юридичні клініки закладів вищої освіти, які по факту надають правові консультації та роз'яснення правового характеру, а в окремих випадках безоплатно надають навіть вторинну правову допомогу. Регіональні та місцеві центри БПД мають у своїй структурі підрозділи – відділи, які безпосередньо займаються наданням первинної правової допомоги. Отже, система надавачів БППД в Україні є досить розгалуженою. Крім того, виклики сьогодення і можливості науково-технічного прогресу розширюють можливості особи одержави БППД дистанційно, через спеціальні сервіси системи БПД, які загалом підтвердили свою ефективність. Так, дистанційними каналами отримання БППД є всеукраїнський цілодобовий контакт-центр 0800213103; офіційні електронні адреси центрів; офіційні

сторінки місцевих, регіональних та Координаційного центру з надання БПД у соціальних мережах; застосунки-месенджери Viber та Telegram (чати, чат-боти, канали, спільноти, групи тощо); інформаційно-довідкова платформа WikiLegalaid. Хоча, одразу зауважимо, що використання дистанційних форм отримання БППД більш часозатратне.

По-друге, якщо первинна правова допомога безоплатно гарантується усім фізичним особам, що перебувають під юрисдикцією нашої держави, то надання вторинної правової допомоги повністю або частково за рахунок коштів державного бюджету потребує більш персоніфікованого підходу. Тому право на БВПД обмежено певними категоріями громадян, вичерпний перелік яких визначено профільним Законом. Осіб, які мають таке право, можна розділити на дві групи: ті, що мають визначений правовий статус і їм це право належить безумовно, і ті, що можуть отримати право на БВПД за своїм майновим статусом.

По-третє, дуже виправданим було б впровадження інституту соціальної експертизи як механізму, що дозволить зробити суб'єктний склад осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу (відносяться до другої групи за вищевказаною класифікацією), більш гнучким. Реалізація пропозиції на практиці сприятиме збереженню базових принципів доступу до правосуддя та справедливості, зокрема принципу дотримання балансу суспільних, приватних і державних інтересів; принципу захисту основоположних прав і свобод людини і громадянина; принципу беззастережного дотримання усіх складників верховенства права, й зокрема вимог чинного законодавства та міжнародно-правових актів.

По-четверте, акцентуємо увагу на відсутності гарантій забезпечення професійною правничою допомогою потерпілих та свідків у кримінальному провадженні, адже такі особи, хоч і потребують правової допомоги, правом на таку, як окрема категорія, не наділені, а можуть бути забезпечені нею лише на загальних засадах, якщо належать до інших

категорій. Відповідно до цього в роботі запропоновано внесення необхідних змін до чинного законодавства.

По-п'яте, в процесі аналізу нещодавнього закріплення інституту адвокатської монополії щодо надання правових послуг, дійшли висновку про необхідність збереження функції представництва інтересів працівниками системи БПД як такої з огляду на наступне: 1) економія бюджетних видатків (оскільки працівники здійснюють представництво інтересів в межах посадових обов'язків і фіксованої заробітної плати, тоді як надання правової допомоги адвокатом оплачується відповідно до вимог контракту); 2) збереження якості надання правової допомоги, так як працівники системи проходять постійне навчання та підвищення кваліфікації.

РОЗДІЛ 3

**ОРГАНІЗАЦІЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ, НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ
З БЕЗПОСЕРЕДНІМ НАДАННЯМ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ:
ПРОСВІТНИЦЬКІ, КОМУНІКАТИВНІ, МОНІТОРИНГОВІ ТА ІНШІ
ФУНКЦІЇ СИСТЕМИ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ**

**3.1. Правопросвітництво як складова частина функціональних
обов'язків фахівців системи безоплатної правової
допомоги – практичні аспекти реалізації**

Сьогодні в українській державі обізнаність населення про свої права, способи їх реалізації, захисту та поновлення, є досить низькою, а це безпосередньо впливає на можливість становлення правової держави та формування інститутів громадянського суспільства, які є невід'ємними елементами євроінтеграційної перспективи України. Саме тому безпосередньо держава повинна бути першочерговим зацікавленим суб'єктом підвищення правової обізнаності, правової культури та правової свідомості населення, створюючи для цього максимально сприятливі умови. Метою підрозділу є вивчення та аналіз інституційної структури підрозділів системи безоплатної правової допомоги в Україні, що здійснюють правопросвітницьку функцію, дослідження їхніх завдань та функцій, а також механізму адміністрування.

Як зазначає В.В. Демичева, «створення нових демократичних правових інститутів в Україні потребує значного збільшення рівня та зміцнення правосвідомості громадян, їхньої політичної культури, формування поваги до закону, створення дієвого механізму захисту прав і свобод населення. Це можна гарантувати в основному за рахунок підвищення правової освіти населення, її розвитку та модернізації. Адже правова культура суспільства є ніщо інше як фіксована відповідність способу і результату поведінки по відношенню до кожного. Правові

норми, принципи, цінності відображають рівень розвитку правосвідомості кожної особистості, містять не тільки знання законності та правопорядку, а й безпосередньо впливають на вчинки людини (прояв законослухняності, поваги до закону, закону) у різноманітних, навіть виняткових життєвих ситуаціях, забезпечує здатність і готовність особистості вирішувати проблеми свого життя, проблеми співіснування з людьми та між людьми, орієнтація на правила права і не переходячи межу закону» [48, с.22].

Послідовна і систематична діяльність державних органів та інституцій, спрямована на формування системи правових знань, умінь і навичок, правового мислення та почуттів (почуття права, законності, поваги до закону і прав людини, людської гідності та інших цінностей, що охороняються правом і законом, охоплюється поняттям «правове виховання» [94, с.310]. Основними формами правового виховання, як вказує М. Кравчук, є правова освіта (навчання), правова агітація, правова пропаганда, правова просвіта та різні форми соціально-активної діяльності. Правова просвіта, на відміну від інших форм, має своїм завданням «дати певні знання з тих чи інших питань права і законодавства, роз'яснити чинне законодавство» [94, с.311].

Правопросвітницька робота забезпечується її органічним поєднанням із загальною середньою та професійною освітою, культурою, моральними, політичними, економічними, естетичними тощо формами навчання, прозорістю та доступністю інформації про право і державу та процедури в правовій сфері. Це комплексна системна робота з поширення та здобуття знання про право і державу, яка здійснюється обов'язково з залученням юристів та їх об'єднань до розповсюдження правових знань, організаційно-методичними заходами міністерств і відомств, місцевого самоврядування, навчальних та наукових установ та організацій, до цього переліку, звичайно, входить і система безоплатної правової допомоги.

Навчання в галузі права, застосування правових знань у сфері професійної діяльності (трудове право), практичні навички прийняття

правильного рішення індивідуальних питань приватного характеру (сімейне право), навички, що визначають межі правил поведінки (адміністративне право та кримінальне право) – все це потребує створення системи навчання основам правознавства всіх членів суспільства, незалежно від віку та професії.

Важливою складовою правопросвітництва є громадська самоосвіта та доступність її отримання в тому числі це стосується і джерел інформації. Для потреб правопросвітництва створюються спеціальні правничі телерадіопрограми, журнали, рубрики, через які громадяни систематично інформуються про прийняті законодавчі та інші нормативно-правові акти, діяльність органів влади, держави, правопорядок, боротьбу зі злочинністю та її запобігання тощо.

У культурно-освітніх закладах, компаніях, або організаціях, громадських об'єднаннях організуються консультації з громадськістю, юридичні центри, лекції, виставки юридичної літератури, читацькі конференції тощо – це ще далеко не вичерпний перелік тих форматів заходів, що застосовуються для підвищення рівня правової освіченості населення.

Формування правосвідомості, правової освіченості, правової і політичної культури в нашому суспільстві не може статися спонтанно. Це має бути активний результат діяльності суспільства, усіх його громадян. Першочергово на формування правосвідомості та правової культури, як вказує Р. Олійничук, впливає весь процес законодавчого процесу, процес виконання правових норм державними органами України органами правоохорони, органами публічної адміністрації. По-друге, розкриття рушійних сил правової культури суспільства дає змогу вивести формування правової культури на новий рівень з урахуванням посиленних процесів взаємодії національної правової культури. Значення цієї проблеми для України розкривається на прикладі адаптації та гармонізації законодавства України до міжнародних правил та стандартів прав людини.

По-третє, головну увагу в процесі формування правосвідомості та правової освіченості, а також правової і політичної культури суспільства все ще потрібно зосередити на формуванні в кожній людині знань про право, про механізми правоохоронної діяльності, потрібно звернути увагу на структуру правосвідомості, визначити теоретичну модель та концепцію правової та політичної культури особи [118, с 58].

Правове виховання є основою, фундаментом нового формування громадянського суспільства в Україні. Адже громадяни – єдиний дієздатний фактор формування правової держави, у якій стало утверджена Конституція України та законодавство. При формуванні програм правової освіти необхідно враховувати професійні навички, вік, соціальний статус, психологічні особливості тощо. Розвиток правової освіти нині регулюється Національною програмою розвитку правової освіти населення. Вона включає в себе створення необхідних умов для набуття широкими верствами населення юридичних знань та навичок їх застосування, забезпечення доступу до громадян до інформації про право у джерелах правової інформації, і визначає основні напрями діяльності та пріоритети правоосвітньої діяльності, а також основні кроки до їх реалізації. Метою Програми є збільшення рівня правової культури та вдосконалення правоосвіти населення, набуття громадянами необхідного рівня правових знання, формування поваги до закону. Ключові завдання в цьому напрямку Програмою визначені так:

- 1) підвищення рівня правової підготовки населення, зокрема серед учнів та студентів, громадян, які є чи обираються народними депутатами України, депутатами місцевих рад, та журналістів, що висвітлюють правові питання;

- 2) створення належних умов для усвідомлення громадянами своїх прав, свобод та обов'язків;

- 3) широке інформування громадськості про державну правову політику та законодавство;

4) забезпечення вільного доступу громадян до джерел правової інформації;

5) удосконалення системи правової освіти населення, становлення, укріплення та розвиток вітчизняних традицій у цій сфері [143].

Однак, незважаючи на значну кількість таких програм, рівень правосвідомості в Україні залишається недостатньо високим. Серед проблем особливе місце посідає низький рівень обізнаності про права та способи їх захисту, що проявляється у недостатньому знанні змісту правових механізмів реалізації своїх прав, а також неспроможності застосовувати свої знання на практиці. Наприклад, досить часто буває, що громадяни просто не знають до кого подати заяву або звертаються до органу, до компетенції якого не належить вирішення даного питання, тому як наслідок не отримують бажаного результату і розчаровуються у можливості держави реалізувати їхнє право, як результат – падіння рівня довіри до України як правової та соціальної держави [79, с 18].

Важливим завданням стратегії формування правосвідомості українців є побудова громадянського суспільства, формування справді демократичної, правової, соціальної держава. Виховання громадянина своєї країни є важливим завданням, що стоїть перед державою і суспільством. У необхідності модернізації правоосвітньої діяльності держави сьогодні не сумнівається ніхто. З цієї точки зору особливе значення має питання розвитку рівня правової культури особистості, якій не буде бракувати навичок та бажання брати активну участь в житті суспільства. Без розвиненого почуття відповідальності за долю країни коли у громадян низька політична та правова грамотність, усі заплановані зміни залишаються на стадії теоретичного обговорення. Формування правової культури займає одне з ключових місць у механізмі правового регулювання суспільних відносин є його невід'ємною частиною, а правопросвітницька робота має супроводжуватися стрімким розвитком національного законодавства [127, с. 325].

Формування правосвідомості та правової культури зі сторони держави повинно пронизувати усі вікові та професійні групи, зокрема, розпочинаючись у закладах молодшої та середньої освіти. Свого часу функцію правопросвітництва виконували підрозділи територіальних управлінь Міністерства юстиції, проте, з реформуванням останніх ця функція була скасована, а підрозділи ліквідовано.

З моменту свого створення у 2013 році функцію правопросвітництва віднесено до основних завдань системи безоплатної правової допомоги, поряд із безпосереднім наданням первинної та вторинної правової допомоги. Останнє уточнення вкрай важливе, адже побутує думка про другорядність функцій правопросвітництва, ігноруючи важливість цього аспекту роботи, що в практиці діяльності системи безоплатної правової допомоги категорично не знаходить своєї підтримки, що й підтверджується функціонуванням та постійним розвитком підрозділів, що виконують цю частину роботи.

Підвищення правової свідомості, культури та освіченості населення є одним з основних завдань системи безоплатної правової допомоги. Це декларується у підпункті 1 пункту 7 затвердженого 02 липня 2012 року наказом Міністерства юстиції України №967/5 «Положення про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги» [133].

Станом на сьогодні у системі безоплатної правової допомоги функціонує сформована вертикаль підрозділів, що виконують функції правопросвітництва, формування якої завершилось відносно нещодавно створенням управління правопросвітництва та вивчення правових потреб населення Координаційного центру з надання правової допомоги. Даний структурний підрозділ очолює структурну вертикаль правопросвітницького напрямку системи безоплатної правової допомоги та координує цей напрям роботи, проте, не будучи окремою юридичною особою та не маючи функцій безпосереднього керівництва відділами

інших структур (маються на увазі регіональні та місцеві центри з надання БВПД).

Власне, вищезгадані регіональні та місцеві центри з надання БВПД, а точніше їх підрозділи продовжують правопросвітницьку вертикаль повноважень. На рівні регіону на цей час координує та безпосередньо здійснює правопросвітницьку роботу відділ комунікацій та правопросвітництва Регіонального центру, який до 2019 року мав назву відділ комунікації та забезпечення доступу до публічної інформації, але вже тоді в посадових обов'язках фахівців містилось правопросвітництво. Навіть виходячи з найменування відділів робимо висновок та знову констатуємо особливу, системну увагу до правпросвітницького напрямку роботи.

Основними завданнями відділу комунікацій та правопросвітництва РЦ в частині правопросвітництва, відповідно до Типового положення про відділ, є: «1) надання актуальної інформації мешканцям територіальних громад щодо реалізації права на безоплатну правову допомогу; 2) забезпечення реалізації правопросвітницької стратегії системи надання БВПД; 3) координація та спрямування роботи відділів безоплатної правової допомоги місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги, що підпорядковані регіональному центру, в частині інформаційного супроводження діяльності системи надання безоплатної правової допомоги, організації правопросвітницьких інформаційних кампаній та правопросвітницьких заходів на території відповідного регіону» [139].

Звісно, даний перелік завдань підрозділу не є вичерпним, у статті наведено ті завдання, які відносяться безпосередньо до правопросвітницького напрямку роботи. Якщо аналізувати глибше кожен з наведених пунктів, то робимо висновок про те, що перше завдання передбачає цілий ряд підзавдань, це, зокрема і організація правопросвітницьких заходів, і безпосереднє їх проведення, це залучення

партнерських організацій до заходів, це залучення різних цільових аудиторій. Одночасно з цим формулювання завдання «...щодо реалізації права на безоплатну правову допомогу» можна трактувати як комплексне, адже право на правову допомогу може стосуватися будь-якої сфери правовідносин, з цього робимо висновок про універсальність тематики правопросвітництва, який обмежується лише кваліфікацією спікера заходу (будь то фахівець системи чи залучений партнер).

Другий пункт також є широким за змістом. Скажімо, за Стратегією на 2021-2024 роки, затвердженою 30 грудня 2021 року [181] передбачено такі завдання в сфері правопросвітництва, як:

1. Підвищення змоги людей самостійно ідентифікувати правові проблеми та потреби, що охоплює необхідність:

- визначення конкретних цільових груп та аудиторій, напрямів та наповнення правопросвітницьких заходів на підставі результатів аналізу даних;
- зменшення рівня правового нігілізму: навчання людей використовувати та захищати свої права та не порушувати права інших;
- сприяння формуванню нульової толерантності до дискримінації та насильства.

2. Підвищення готовності людей докладати зусиль для вирішення правових проблем, що охоплює, у свою чергу, навчання людей послуговуватися правовими механізмами для самостійного вирішення проблем;

3. Доведення до найширшого кола людей інформації про систему надання безоплатної правової допомоги.

У третьому пункті завдань відділу Регіонального центру згадується відділ безоплатної правової допомоги місцевих центрів з надання БВПД, яких у підпорядкуванні Регіональних центрів може бути різна кількість, в залежності від територіальної та демографічної специфіки регіону, на який

поширюється його юрисдикція (до прикладу, на території Тернопільської області три місцевих центри, а на території Дніпропетровської - п'ять).

Відділ безоплатної правової допомоги місцевого центру з надання БВПД є самостійним структурним підрозділом місцевого центру з надання БВПД, який до 2019 року називався відділ правопросвітництва та взаємодії з суб'єктами надання БВПД, після реорганізації 2019 року - відділ правопросвітництва та надання безоплатної правової допомоги, а після структурних змін у 2021 році, нажаль, з назви відділу «правапросвітництво» зникло. Але нікуди не зник цей надважливий напрямок роботи, тому в основних завданнях відділу бачимо такі:

- «1) правопросвітництво у територіальних громадах;
- 2) здійснення системної інформаційно-роз'яснювальної роботи щодо прав громадян та механізму їх захисту через ЗМІ;
- 3) надання безоплатної первинної правової допомоги;
- 4) організація та надання безоплатної вторинної правової допомоги суб'єктам права на неї /.../;
- 5) сприяння формуванню та розвитку на відповідній території мережі суб'єктів надання безоплатної первинної правової допомоги;
- 6) забезпечення доступу до електронних сервісів Міністерства юстиції України;
- 7) забезпечення укладання, припинення дії контрактів/договорів з адвокатами, які надають БВПД, внесення змін до них;
- 8) здійснення моніторингу виконання адвокатами, які залучаються до надання БВПД, зобов'язань, визначених у контракті/договорі про надання такої допомоги» [138].

Вище свідомо наведено саме повний перелік завдань відділу, без зміни послідовності, яка встановлена установчим документом відділу – Типовим положенням, аби підкреслити значимість завдання правопросвітництва, яке в переліку вказане першим пунктом.

Для реалізації вищезазначених завдань відділ наділений рядом повноважень, проаналізувавши які, нижче наводимо перелік тих, які спрямовані на реалізацію правопросвітницької функції.

Зокрема, відповідно до покладених на нього завдань, відділ:

- 1) «розповсюджує інформацію у сфері захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, надання безоплатної правової допомоги, у тому числі в установах виконання покарань» [138]. Установи відбування покарань виділені окремим пунктом у зв'язку з тим, що особи, засуджені до покарання у виді позбавлення волі, обмеження волі або тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, наділені правом отримати всі види БПД.
- 2) «Проводить тематичні семінари, лекції, зокрема у навчальних закладах, закладах позашкільної освіти, в закладах післядипломної освіти, навчально-виховних закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; для визначених категорій громадян, зокрема пенсіонерів, осіб з інвалідністю, учасників антитерористичної операції, молоді, громадських активістів, вчителів та педагогічних працівників, медичних працівників, інших вразливих суспільних груп з метою підвищення правової свідомості, культури та освіченості населення, запобігання злочинності» [138]. В даному підпункті перелічений ряд цільових аудиторій проведення правопросвітницьких заходів, проте, він також не є вичерпним, а правопросвітницька діяльність системи охоплює значно більше категорій.
- 3) «надає правову інформацію, консультацію і роз'яснення з правових питань, зокрема роз'яснює порядок звернення до відповідних міжнародних судових установ чи відповідних міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна» [138]. Даний пункт не є безпосередньо правопросвітницьким, але має пряме відношення до виконання цього завдання;

- 4) «забезпечує інформаційне супроводження діяльності місцевого центру та інформування щодо права на безоплатну правову допомогу» [138] шляхом, наприклад: поширення на сторінках місцевого центру у соціальних мережах та у ЗМІ інформаційно-роз'яснювальних матеріалів щодо захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, зокрема у межах тематичних тижнів права системи надання безоплатної правової допомоги, всеукраїнських правопросвітницьких кампаній.

Якщо детальніше описувати вищезгадані правопросвітницькі кампанії, то система безоплатної правової допомоги визначає їх як визначені у часі, триваючі певний проміжок часу (місяць, квартал, півріччя) правопросвітницькі заходи, які мають визначену мету, цільову аудиторію та прогнозовані результати. В практиці роботи системи ці критерії визначаються Координаційним центром як органом, який спрямовує та здійснює загальну координацію правопросвітницької діяльності всієї системи. Детальніше проаналізувавши цей термін, робимо висновок, що правопросвітницька кампанія повинна мати: визначену мету, що формується з урахуванням правових потреб населення (як правило, кампанії приурочуються до тих чи інших знакових дат); прогнозований результат та можливість здійснити аналіз їх кількісних та якісних показників (основним кількісним показником прийнято вважати кількість учасників заходів, тоді як якість оцінюється на підставі аналізу зворотнього зв'язку з учасниками); підтримку громади, її готовність долучитись до реалізації кампанії, або надати ресурсну підтримку (часто до організації заходу залучаються партнери, які можуть бути в ролі спікера чи інфлюенсера, який поширюватиме інформацію про захід); готовність та бажання потенційної аудиторії кампанії сприймати інформацію (даним критерієм і обґрунтовується приурочення кампаній до певних знакових дат, тобто визначення тематики, як на момент проведення кампанії є актуальною для тих чи інших цільових груп).

Правопросвітницькі кампанії проводяться різними шляхами, зокрема основними з них є: поширення інформації про право громадян, іноземців чи осіб без громадянства на безоплатну правову допомогу та інші базові права людини; роз'яснення законодавства; поширення інформації та роз'яснень по зміни, що вносяться до законодавства; ознайомлення з суттю та змістом реформ, що проводяться в державі; формування вмінь та навичок у складенні документів правового характеру (цей пункт стосується проведення заходів практичного спрямування як то практикуми чи тренінги).

Завершує вертикаль правопросвітницьких підрозділів системи безоплатної правової допомоги ще один відділ місцевих центрів, який розділений територіально від основного місцезнаходження центрів, саме тому і виділений як окрема складова вертикалі – бюро правової допомоги.

Бюро правової допомоги є сектором у складі відділу безоплатної правової допомоги місцевого центру з надання БВПД. Основними завданнями бюро, відповідно до чинного Типового положення, є:

- «1) право просвітництво у територіальних громадах;
- 2) надання безоплатної первинної правової допомоги;
- 3) надання безоплатної вторинної правової допомоги;
- 4) забезпечення доступу до електронних сервісів Міністерства юстиції» [138].

Аналогічно відділу надання безоплатної правової допомоги місцевого центру, бюро правової допомоги як структурний сектор цього відділу має низку завдань, серед яких, знову ж таки, першим визначено право просвітництво. Звернімо увагу, що закріплення в типових установчих документах право просвітництва як першого з основних завдань одного з двох відділів місцевого центру свідчить про системний підхід та пріоритезацію саме цього напрямку роботи в адмініструванні системи безоплатної правової допомоги.

Говорячи про повноваження бюро правової допомоги в частині правопросвітництва, дублювати їх немає потреби, адже вони цілком збігаються з повноваженнями відділу надання безоплатної правової допомоги місцевого центру з надання БВПД, які детально описані у цьому підрозділі вище. А відділ здійснює спрямування та загальну координацію в межах юрисдикції місцевого центру.

На етапі існування повноцінної сформованої системи безоплатної правової допомоги, українській державі належить забезпечити рівень поінформованості населення про можливість скористатись таким правом. Останніми роками рівень поінформованості українців про можливість одержання безоплатної правової допомоги суттєво збільшився. Так, при проведенні опитування у 2016 році менше 12% його учасників відповіли, що знають про систему БПД. Станом на 2019 рік про функціонування системи безоплатної правової допомоги знали 24 % населення держави. Під час опитування у 2020 році ствердно відповіли вже понад 25% [191]. Планом діяльності Уряду було передбачено до 2021 року збільшити рівень поінформованості жителів України про можливість скористатись своїм правом на безоплатну правову допомогу до 50%. Станом на сьогодні цей показник становить понад 54 %. Цей показник є безпосереднім віддзеркаленням правопросвітницької та комунікативної діяльності системи в комплексі, частково його можна застосовувати для аналізу правової обізнаності жителів нашої держави, адже знання про право на отримання безоплатної правової допомоги є одним з індикаторів підвищення рівня правової обізнаності населення.

Центри безоплатної правової допомоги проводять правопросвітницьку роботу з метою підвищення рівня правової свідомості, обізнаності, культури та вдосконалення системи правової освіти населення. Тільки у 2020 році «проведено понад 16,4 тис. правопросвітницьких заходів, охоплення яких склало 950 тис. осіб» [191]. «Набуття громадянами потрібного рівня правових знань, формування у

них поваги до права, подолання правового нігілізму, особливо серед вразливих верств населення» – саме таку мету декларує система безоплатної правової допомоги.

З погляду забезпечення реальності права на отримання кваліфікованої юридичної допомоги особливого значення набуває політика держави в галузі правової свідомості. На сьогодні більшість громадян має погане уявлення про свої права і свободи, тому не завжди усвідомлено ними користується. Задовольнити цю потребу може довідкова правова література, попит на яку поступово зростає, а також спеціальні радіо- і телепередачі, які роз'яснювали б громадянам основи права, ознайомлювали б, зокрема, з їхніми правами та обов'язками. Належне висвітлення у ЗМІ – запорука успіху будь-якого державного проєкту, пов'язаного з доступністю для кожної особи кваліфікованої юридичної допомоги. Зрозуміти, чи може громадянин претендувати на отримання безоплатної юридичної допомоги та куди йому потрібно звернутися, досить складно. За відсутності належних знань про це право, людина навряд чи зможе його реалізувати, а політика держави в цій галузі залишиться неефективною (популістською).

Підсумовуючи, можна зробити висновки про те, що формування вертикалі правопросвітницьких підрозділів системи безоплатної правової допомоги станом на сьогодні завершено, одночасно з цим важливим є те, що як нормативно, так і практично реалізується принцип пріоритетності правопросвітницької функції системи безоплатної правової допомоги в Україні. Дані функції реалізуються і під час виборчого процесу – центри безоплатної правової допомоги у передвиборчий період концентруються на роз'ясненні громадянам їхніх виборчих прав та способів їх захисту у випадку можливих порушень. Реалізуються вони і в умовах воєнного стану, хоч подекуди бойові дії унеможливили організацію очних масових заходів, однак система ще до початку війни, за умов карантину, розвинула

ряд сервісів для онлайн формату правопросвітництва, що дозволяють сьогодні будь-кому отримати правову інформацію.

Загалом, незважаючи на міжнародні та конституційні зобов'язання, потреби громадськості у забезпеченні безоплатної правової допомоги в Україні все ще у повній мірі не задоволені. Крім того, значна частина населення, а особливо його вразливі верстви, має досить низький рівень правової обізнаності щодо розв'язання своїх проблем у правовий спосіб, що провокує корупційні явища, стримує активну участь цієї частини громадян в економічному житті, спричиняє та підтримує бідність. А оскільки рівень правової культури громадян є фактором, що загалом забезпечує ефективність правового регулювання, і високий її рівень є необхідністю в процесі будівництва правової держави і громадянського суспільства, очевидно, що правопросвітництво й надалі залишатиметься важливою функцією держави і пріоритетним напрямком діяльності системи БПД.

3.2. Зовнішній та внутрішній аудит, моніторинг діяльності та інші способи контролю за функціонуванням системи безоплатної правової допомоги

Контроль за якістю, ефективністю та результативністю організації роботи – важливий елемент будь-якого управлінського процесу, в тому числі і адміністрування державних інституцій. Зокрема і система безоплатної правової допомоги в Україні, як інститут органів юстиції, безсумнівно підлягає такому контролю. Кожен управлінський процес нерозривно пов'язаний з результатом, на який спрямована робота інституції, у випадку системи безоплатної правової допомоги кожне завдання, що стоїть перед центрами з надання правової допомоги можна кореспондувати у показник результативності: це ефективність та якість власне надання правової допомоги; рівень доступності правової допомоги, в тому числі доступності за майновим та віковим цензами, за станом фізичного здоров'я (створення доступу для маломобільних груп населення), за станом психічного здоров'я (зокрема особи щодо яких розглядаються справи щодо застосування примусових заходів медичного характеру), рівень ефективності правопросвітницької діяльності (як показник можна оцінювати рівень обізнаності людей про право на отримання безоплатної правової допомоги), рівень ефективності комунікативної діяльності системи безоплатної правової допомоги (оцінюється шляхом моніторингу присутності системи у засобах масової інформації).

Всі ці показники ефективності оцінюються за допомогою різних механізмів, зокрема станом на сьогодні використовуються три основних: це внутрішній аудит (аудит підрозділом Координаційного центру з надання правової допомоги інших структурних підрозділів системи), зовнішній аудит (аналіз роботи системи безоплатної правової допомоги в Україні зовнішніми партнерами, в тому числі, які надають фінансову

підтримку), а також моніторинг діяльності місцевих центрів (здійснюється Регіональними центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги в областях у підпорядкованих місцевих центрах та бюро правової допомоги).

У даному підрозділі дисертаційного дослідження пропонуємо розглянути та проаналізувати кожен з вищезазначених видів контролю за діяльністю системи безоплатної правової допомоги, врахувавши основні методики, що використовуються при кожному з них.

Слід зазначити, що за інформацією з відкритих джерел відомо, що суб'єкти надання БПД в Україні оцінювалися європейськими інституціями неодноразово [169, с. 139]. Так, зовнішній аудит проводився у 2018 році проектом «Доступна та якісна правова допомога в Україні» та у 2016 році в межах проекту Ради Європи «Подальша підтримка реформи кримінальної юстиції в Україні», фінансованого урядом Данії.

Мета оцінювання, що проводилось у 2016 році полягала «в аналізі відповідності системи стандартам і передовому досвіду Ради Європи, виявленні задач і потреб, наданні рекомендацій щодо можливих змін у правовому чи політичному полі та практиці правозастосування, а також визначенні сфер, в яких необхідна подальша підтримка. Обсяг оцінювання обмежується системою кримінальної юстиції, зокрема, правовою допомогою у кримінальному провадженні, а також у разі адміністративного затримання та адміністративного арешту» [121, с.7].

Оцінювання тоді проводилось шляхом «польових» та «кабінетних» досліджень. «Кабінетне» дослідження полягало в аналізі нормативно-правової бази, зокрема Закону України «Про безоплатну правову допомогу», Кримінального процесуального кодексу України, а також інших законів і підзаконних актів, внутрішніх інструкцій, методичних рекомендацій і стандартів, що стосуються функціонування української системи БПД і на центральному, і на регіональному рівнях. Також розглядалися різні звіти та інформаційні дані, які пов'язані з

функціонуванням системи БПД. Зокрема, дві доповіді, що були підготовлені Національною асоціацією адвокатів України; статистичні дані КЦ, Верховного Суду України та Державної судової адміністрації України та ін.

«Польове» дослідження здійснювалося під час візитів до України міжнародних експертів, коли вони зустрічалися з представниками Координаційного центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги, регіональних та місцевих центрів, Національної асоціації адвокатів України, Мін'юсту України, Адміністрації Президента України, Національної поліції України, судьями, працівниками Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, членами міжнародних та донорських організацій, українських громадських об'єднань, включаючи професійні організації адвокатів. З використанням формату «фокус-групи» проводилися зустрічі за участю адвокатів, які надають БВПД у кримінальних провадженнях та провадженнях щодо адміністративних правопорушень. Місцеві експерти також здійснювали виїзди до кількох регіональних центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги і проводили зустрічі з адвокатами та членами органів адвокатського самоврядування

За результатами вказаного аудиту було надано ряд рекомендацій, проаналізувавши які ми виділили ті, що безпосередньо стосувалися адміністрування системи, зокрема:

✓ «у процесі роботи зі зверненнями за правовою допомогою слід мінімізувати адміністративне навантаження». Рекомендовано було вдосконалити нормативну базу, щоб вона чітко визначала тих осіб, які мають право на БПД, стала зрозумілішою і простішою для одержувачів правової допомоги. Досягти цього можна шляхом удосконалення закону про правову допомогу, щоб він цілісно й одноманітно охоплював усі гарантії та аспекти правової допомоги, уникаючи таким чином колізій та плутанини в законодавстві. Дана рекомендація була виконана, а алгоритм

роботи зі зверненням змінено, про що детальніше висвітлено у попередніх підрозділах дисертаційного дослідження;

✓ «існує необхідність детальнішого роз'яснення правових відносин між КЦ і Кабінетом Міністрів України та Мін'юстом України». Це рекомендувалося зробити шляхом: (а) підкреслення незалежності поточної діяльності КЦ і його директора від КМУ і Мін'юсту України, з одночасним дотриманням підзвітності перед урядом і парламентом; (б) призначення консультативної або наглядової ради, членів якої обирають шляхом відкритої, прозорої, вільної та справедливої процедури публічного призначення з подальшим затвердженням Мін'юстом України. Членів ради, очевидно, варто обирати серед різних груп заінтересованих сторін і представники однієї групи не мають складати більше ніж 25% складу. Експерти не схвалили модель ради, більшість якої становлять адвокати, адже достатньо важко дотримуватись вимог в плані звітності за державне фінансування, бо виникатиме конфлікт інтересів, коли рада, яку контролюють адвокати (бо їх більшість), несе відповідальність за виплату в якості гонорару великих сум державних коштів адвокатам» [121, с. 83-84]. Ця рекомендація також була виконана і Наглядову Раду системи безоплатної правової допомоги остаточно сформували у 2020 році;

✓ «слід ужити заходів для посилення незалежності директора Координаційного центру». Зокрема, було відзначено, що директора КЦ доцільно призначати на посаду «з урахуванням особистих якостей відповідно до незалежної процедури публічного призначення з остаточним затвердженням Кабінетом Міністрів України, і строк перебування на посаді директора Координаційного центру повинен бути визначений Законом. У ньому також повинні бути визначені підстави і порядок усунення з посади директора Координаційного центру» [121, с. 84].

Це, звісно, не повний перелік рекомендацій, наданих аудитом, вказані тут рекомендації наведені лише як приклад ефективності проведення зовнішнього аудиту як форми контролю, адже більшість з

рекомендацій було виконано і це позитивно вплинуло на ефективність роботи системи безоплатної правової допомоги загалом.

Наступним видом оцінки ефективності роботи системи, який ми розглянемо, є проведення внутрішнього аудиту – контролю ефективності виконання завдань структурними підрозділами системи безоплатної правової допомоги, що проводився раніше спеціально створеним підрозділом Координаційного центру з надання правової допомоги – відділом внутрішнього аудиту, а також з залученням відділу моніторингу та перевірки роботи центрів з надання БВПД Управління координації системи надання безоплатної правової допомоги.

Суттєвою відмінністю внутрішнього аудиту від зовнішнього є склад об'єктів, що підлягають аналізу: якщо зовнішній аудит охоплює усі підрозділи системи безоплатної правової допомоги, то спектр охоплення внутрішнього обмежений регіональними та місцевими центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги, тобто фактично єдиною структурною ланкою, яка не підлягає контролю способом внутрішнього аудиту є Координаційний центр з надання правової допомоги. Проведення внутрішнього аудиту планується шляхом складання операційного плану проведення внутрішнього аудиту, а також стратегічного плану діяльності, які затверджується директором Координаційного центру з надання правової допомоги.

Основною метою проведення внутрішнього аудиту визначено підтримку ефективної, дієвої системи юстиції шляхом сприяння Координаційному центру в досягненні визначених цілей, надання на розгляд керівнику Координаційного центру об'єктивних і незалежних висновків та рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності й продуктивності системи внутрішнього контролю (й зокрема управління), діяльності з управління ризиками (стратегічний план).

У 2017 році Координаційний центр своїм наказом затвердив Методичні рекомендації щодо здійснення моніторингу діяльності місцевих

центрів з надання БВПД, відповідно до яких: «моніторинг діяльності місцевих центрів полягає у проведенні комплексу заходів з нагляду (спостереження) за діяльністю місцевих центрів, що здійснюються періодично або за потребою з метою забезпечення оптимального виконання останніми своїх основних завдань та функцій (вимір досягнутих результатів та співвідношення їх з очікуваними результатами)» [132].

Визначена також мета проведення моніторингу:

- 1) покращення якості роботи місцевих центрів;
- 2) надання працівникам місцевих центрів консультативно-методичної допомоги у виконанні ними своїх функцій та завдань;
- 3) відстеження ступеню досягнення цілей та запланованих показників продуктивності діяльності та, за потреби, корегування поточного стану;
- 4) сприяння прозорості та відкритості під час здійснення заходів із заохочення або притягнення до дисциплінарної відповідальності фахівців місцевих центрів;
- 5) сприяння раціональному та ефективному використанню фінансових, матеріальних та людських ресурсів.

Про важливість проведення моніторингу місцевих центрів було підкреслено у звіті Української Гельсінської спілки з прав людини, де її обґрунтовано такими аргументами: «активним розвитком системи БПД у цивільних та адміністративних справах, створенням бюро правової допомоги (як структурних одиниць районного рівня, що перебувають у складі місцевих центрів), значним розширенням функцій, які виконуються системою БПД» [153]. Моніторинг дає змогу визначити, які аспекти роботи системи надання БПД вимагають більшої уваги і сформулювати рекомендації для вдосконалення їх діяльності.

Функції моніторингу діяльності місцевих центрів раніше виконували спеціальні відділи моніторингу діяльності місцевих центрів, створені у структурі регіональних центрів з надання безоплатної вторинної правової

допомоги, проте, станом на сьогодні вони ліквідовані (з реформою у 2019 році), а функції моніторингу передано іншим структурним підрозділам.

Моніторинг охоплює, як визначено у Методичних рекомендаціях, «процеси щодо забезпечення діяльності місцевих центрів, зокрема, управління персоналом, матеріально-технічного забезпечення, підтримки та розвитку інфраструктури та інформаційних ресурсів, виконання планів діяльності та досягнення результативних показників, а також процеси, пов'язані з виконанням місцевими центрами інших основних завдань та функцій» [132].

Плановий моніторинг відбувається щоквартально, з використанням різноманітних методів і форм, серед яких:

- ✓ виїзне спостереження (примірний план якого запропоновано у Методичних рекомендаціях – додаток Д);
- ✓ дистанційне спостереження, яке здійснюється шляхом вивчення та аналізу статистичних показників та звітів про виконання планів діяльності МЦ.

З метою з'ясування думки клієнтів і оцінка з їх погляду роботи місцевих центрів та їх структурних підрозділів відбувається методами телефонного опитування клієнтів та шляхом аналізу результатів анкетування клієнтів (додаток Д містить примірну анкету опитування клієнтів та примірні питання для телефонного опитування), а також з використанням методу «таємний клієнт».

Позаплановий моніторинг теж є можливим, однак на підставі вичерпного кола підстав, серед яких: «пропозиція про проведення моніторингу від самого місцевого центру, перевірка виконання конкретних організаційно-розпорядчих документів, а також перевірка усунення порушень, виявлених за результатами моніторингу чи інших форм контролю чи наявність скарги на діяльність місцевого центру або бюро правової допомоги» [132].

В момент впровадження моніторингових функцій до регіональних центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги, як ми вже вище зазначали, в структурі останніх було створено окремі самостійні підрозділи – відділи моніторингу діяльності місцевих центрів, які здійснювали ці повноваження. Однак, за результатами функціонального аналізу діяльності системи БПД, у 2019 році Координаційним центром прийнято рішення про удосконалення територіальної мережі системи надання БПД. Так, після реорганізації ці відділи як самостійні підрозділи у структурі регіональних центрів були ліквідовані. Головною метою таких структурних змін вказувалася необхідність підвищення ефективності управління системою БПД та оптимізації видатків з державного бюджету. Проте, на наш погляд, не можна повністю погодитись з цими аргументами і тими змінами, які відбулися. Ми вже наголошували раніше, що попри те, що видатки було дещо оптимізовано і справді відбулась незначна економія бюджетних коштів, однак чи призвела до підвищення ефективності управління ліквідація окремих відділів, зокрема й відділу моніторингу, є досі відкритим питанням [66, с.192].

Станом на сьогодні моніторингові функції покладені на робочі групи, які створюються з профільних фахівців регіональних центрів, а це свідчить про другорядність завдання моніторингу, а отже може негативно впливати на результативність проведення збору даних та їх аналізу, а відповідно і ефективну спроможність наданих рекомендацій.

Підводячи підсумки, слід зазначити на важливості проведення нагляду за діяльністю підрозділів системи безоплатної правової допомоги, наголосивши на прямому взаємозв'язку результатів аудитів та моніторингів з якісними та кількісними показниками результативності роботи системи. Одночасно з цим слід наголосити на необхідності посилення адміністративної спроможності регіональних центрів для проведення моніторингу діяльності та введення окремого структурного підрозділу, що виконуватиме дану функцію, адже результативність

рекомендацій, що надаються в ході моніторингу напряму залежить від глибини проведеного аналізу, яка безумовно, втрачається при розподіленні моніторингових функцій між різними підрозділами.

3.3. Підвищення рівня професійних навичок фахівців як невід’ємний елемент управління системою безплатної правової допомоги. Діяльність правових клубів «Pravokator» і їх роль як інноваційної платформи для комунікації юристів

Підвищення якості надання послуг та ефективності всієї системи з надання БПД не мислиться без системного підходу до підвищення кваліфікації її фахівців (працівників), адже компетентність та професіоналізм – головні якості, якими повинен володіти кожен фахівець. Незважаючи на вид діяльності, кожен працівник повинен володіти необхідною базою знань, спеціальними навичками для успішної професійної діяльності.

Поняття професіоналізм характеризується набуттям якості, що відповідає професійним вимогам. В свою чергу компетентність характеризується ступенем вияву властивого для людини досвіду у професії саме з огляду на конкретну посаду. Компетентність можна визначити як «вищий рівень розвитку професіоналізму» [78].

Як вказують науковці, поняття професіоналізм є досить широким та комплексним. Поняття «професіоналізм» включає багато якостей, й зокрема «наявність аналітичних та управлінських навичок, внутрішньої культури, моральних якостей, ділового етикету та емоційного інтелекту» [78].

Як зазначає Ю.П. Битяк, для того аби забезпечити професіоналізм у сфері державного управління не достатнім є знання лише принципів управління, важлива роль має належати також і якості та кількості знань, якими володіє управлінець і від яких залежить ефективність прийняття ними відповідних державно-управлінських рішень. Саме тому під професіоналізмом він пропонує розуміти «глибокі і всесторонні знання і володіння практичними вміннями та навичками у необхідній сфері» [22].

Для підвищення професіоналізму необхідно на постійній основі проходити навчання, підвищення кваліфікації.

Поняття «компетентність» є більш динамічним та гнучким, порівняно з професіоналізмом, адже саме рівень компетентності показує готовність до виконання усіх посадових та службових обов'язків.

У забезпеченні необхідного рівня компетентності та професіоналізму велику роль відіграють заклади вищої освіти, де надається фахова освіта. Освітня діяльність повинна формувати високоякісні знання і навички, необхідні компетентності. Тож для якісної підготовки фахівців необхідно на постійній основі розвивати та покращувати стандарти вищої освіти, наприклад, беручи за основу дослідження європейських високо розвинутих країн.

Однак і після здобуття фахової вищої освіти, адвокатам та фахівцям системи БПД необхідно на постійній основі дбати про підвищення кваліфікації, підвищення рівня професійних навичок.

Таким чином, якість виконання завдань та обов'язків, а отже професіоналізм та компетентність забезпечується дотриманням таких необхідних умов:

- кадри, що працюють в БПД, для здійснення професіональних завдань та обов'язків повинні мати вищу фахову освіту та спеціальну підготовку на належному рівні;
- для постійного розвитку, якісної роботи, фахівці БПД повинні систематично та постійно підвищувати рівень знань, компетентності. Наприклад, через відвідування курсів, вебінарів, тренінгів, самоосвіти.

Задля забезпечення професіоналізму та компетентності адвокатів, які залучаються для надання безоплатної вторинної правової допомоги, КЦ організовує проведення конкурсу. Так, останній із таких оголошено в п'ятнадцяти областях з 20 вересня по 02 грудня 2022 року, відповідно до наказу Мін'юста України № 2164/7 від 19.09.2022 р. «Про проведення конкурсу з відбору адвокатів, які залучаються для надання безоплатної

вторинної правової допомоги у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, Київській, Кіровоградській, Миколаївській, Львівській, Одеській, Полтавській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій та Чернігівській областях» [145]. Участь у конкурсі можуть взяти адвокати, дані про яких внесені до Єдиного реєстру адвокатів України. Для цього адвокатам потрібно пройти декілька етапів, що загалом підтверджує збереження системою БПД, не зважаючи на воєнний стан в країні, високих вимог до якості надання правової допомоги тими юристами, що залучені до роботи в системі.

Першим етапом для участі у конкурсі є електронна реєстрація на вебсторінці, де заповнюється онлайн-анкета та біографічна довідка, завантажуються скан-копії визначеного комплекту документів та мотиваційного листа. Наступний крок - проходження дистанційного курсу «Вступ до системи надання безоплатної правової допомоги», результати якого оцінюються шляхом підсумкового тестування. Наступним етапом без персональної участі кандидатів є робота конкурсних комісій, які опрацьовують подані документи і оцінюють кандидатури за критеріями стажу адвокатської діяльності, враховують наявність чи відсутність притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності та результати проходження вказаного дистанційного навчального курсу. Черговим етапом конкурсу є проходження індивідуальної співбесіди (офлайн або, за умови наявності технічної можливості, в режимі відеоконференції), в ході якої адвокатів оцінюватимуть за критеріями мотивації до надання БПД, емоційної витримки та стресостійкості, комунікабельності, наведеними прикладами досвіду надання правової допомоги.

02 грудня 2022 року на сайті системи надання БПД планується оприлюднення результатів конкурсу. Адвокати, які конкурс пройдуть, до надання БВПД залучатимуться за контрактом на постійній основі або за договором на тимчасовій основі, які укладаються відповідно до

затверджених постановою Кабінету Міністрів України № 8 від 11 січня 2012 року порядку та умов [116].

Розглядаючи питання підвищення рівня професійних навичок фахівців системи БПД, не можемо обійти увагою діяльність правових клубів «Pravokator» — «це перша комунікаційна платформа серед державних установ, створена в системі БПД для професійного навчання та розвитку персоналу системи БПД, правничої спільноти та інших зацікавлених сторін; для мережування та об'єднання зусиль професійної правничої спільноти та експертного середовища; обміну досвідом, генерування та впровадження інноваційних практик у сфері права; місце для налагодження діалогу між державною владою та громадянським суспільством» [126].

Мережа правових клубів «Pravokator» своєю діяльністю охоплює всю територію України, оскільки розташована у найбільших містах: Києві, Харкові, Дніпрі, Львові та Одесі.

Ключовими напрямками діяльності правових клубів, у межах яких реалізуються проекти, програми та окремі заходи, є:

1. Досвід, навчання та професійний розвиток.

У цьому напрямку діє три основних проекти:

1) **Академія БПД** – навчання надавачів безоплатної правової допомоги (в тому числі з використанням інструментів тьюторства та наставництва), яке ґрунтується на всеохоплюваності, безперервності та інтегрованості в систему управління персоналом процесу навчання, з елементами моніторингу професійних компетенцій. «Провайдер правових послуг для якісного надання правової допомоги має забезпечити відповідність професійних компетенцій її надавачів функціям такого провайдера, а також ефективно відповідати на виклики, що постають в умовах швидко змінюваних потреб суспільства та клієнтів в сфері доступу до правосуддя» [126]. Зокрема, тут застосовують системний підхід до організації очних та дистанційних навчальних заходів для таких цільових

груп, як: «працівники центрів безоплатної правової допомоги (Координаційного центру з надання правової допомоги, регіональних центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги, місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги включно з бюро правової допомоги), адвокати, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, органи виконавчої влади, уповноважені надавати безоплатну первинну правову допомогу, органи місцевого самоврядування, уповноважені надавати безоплатну первинну правову допомогу, фізичні та юридичні особи приватного права, які надають правову допомогу ProBono, спеціалізовані установи» [126].

2) **Адвокатський експертний клуб**, метою якого є налагодження комунікації між представниками юридичної спільноти, які прагнуть серйозних позитивних змін у нашій країні. Адже лише через відкритий діалог між експертами у галузі права можна виявити певні соціально значущі правові та системні проблеми суспільства, а також завдяки спільним діям, співпраці та консолідації зусиль знайти шляхи їх вирішення. Очевидно, що змінювати країну на краще ми можемо лише завдяки спільним прагненням до суспільних змін, приверненню уваги громадськості до існуючих правових проблем, комунікації між собою стосовно вирішення цих проблем та рішучим висуненням пропозицій стосовно їх вирішення. Завдяки цьому комунікаційному майданчику правники з усієї країни можуть висловити свою точку зору стосовно певної тематики, висунути на обговорення ті правові проблеми, які на їх думку потребують негайного вирішення, отримати підтримку однодумців і спільно ініціювати вирішення таких проблем. Набути членства в клубі можуть як професійні адвокати, які мають досвід і практику у певній галузі права, так і стажери та помічники адвокатів, що прагнуть долучитися до обговорення та мають бажання висловити власну точку зору з тієї чи іншої проблеми.

Першочерговим завданням цього напрямку є інтенсифікація діалогу між адвокатами, які співпрацюють із системою БПД. Така комунікація, зокрема, полягає в обміні досвідом, обговоренні системних та соціально значимих правових питань та проблем соціально незахищених верств населення, а також ініціатив, здатних посилити правові можливості громадян. Наслідком таких обговорень є подальша перспектива впровадження інноваційних проєктів, спрямованих на вирішення цих проблем, висунення пропозицій до змін у законодавстві, у тому числі стосовно спрощення доступу населення до правосуддя.

3) **Правова Матриця (Legal Matrix)** – це дискусійна платформа для обміну думками у зручному та відкритому форматі спілкування. Основною ідеєю дискусійного майданчика є можливість кожного учасника (а це представники різних юридичних професій, як-от: судді, прокурори, адвокати тощо) бути почутим при обговоренні гострих питань. Такий формат розмови допомагає уникнути розбіжностей у трактуванні норм закону кожним учасником процесу. У рамках «Legal Matrix» вже було проведено п'ять заходів такого формату, завдяки чому були зібрані всі думки на загальнонаціональному рівні для формування спільного уявлення про заявлену проблематику: «Окрема процесуальна дія – участь адвоката в окремій процесуальній дії за дорученням регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги, етичні та процесуальні аспекти», де учасники дискусійного клубу обговорювали проблеми, які виникають у діяльності системи безоплатної правової допомоги під час виконання постанов / ухвал органу досудового розслідування та суду. У червні та серпні 2020 року було проведено низку експертних дискусій у форматі «Legal Matrix», присвячених питанням інтернет свобод.

2. Підвищення правової обізнаності людей.

У рамках цього напрямку проводяться заходи з роз'яснювальної роботи та комунікації для надавачів правової допомоги, які працюють в сфері подолання серед населення правового нігілізму та роз'яснення суті

урядових реформ – пенсійної, земельної, освітньої, медичної та інших реформ. Серед проведених в клубах «Pravokator» активностей у рамках напрямку «Роз'яснення суті реформ Уряду» можна виділити такі використовувані і популярні формати: лекторії, круглі столи, модельні ігри, практичні семінари, брифінги, перегляд фільмів, конференції та інші.

Система БПД взяла на себе не тільки місію з захисту прав осіб, але й правопросвітництво, про що ми вже зазначали в одному з підрозділів роботи, тобто підвищення обізнаності громадян про їх права та свободи, про правомірні способи їх захисту шляхом проведення багатьох правопросвітницьких кампаній, як-от: заходи з протидії рейдерству, земельна просвіта, освіта без хабарів, протидія булінгу у шкільному середовищі та інші. Заходи з підвищення обізнаності населення з правових питань проводяться як фахівцями системи надання безоплатної правової допомоги, так і представниками органів державної влади та місцевого самоврядування, що дає можливість громадянам бути почутими, впливати на зміни у державі та на місцях, бути обізнаними про права та їх реалізацію. Такі заходи є відкритими для відвідування та проводяться доступною для розуміння мовою, що дає змогу громадянам та представникам певних вразливих верств населення доступ до правової інформації та правосуддя.

У межах цього напрямку також функціонує довідково-інформаційна платформа правових консультацій «WikiLegalAid», в якій кожен користувач мережі Інтернет може знайти потрібну інформацію щодо злободенних правових питань. «WikiLegalAid» створена у 2016 році Координаційним центром з надання правової допомоги. Над її створенням працювало понад 600 професіоналів системи БПД з різних регіонів України. З грудня 2018 року ця платформа вже відкрита для широкого загалу і користується популярністю. Вже зараз там розміщено понад 1500 правових консультацій, які складають, редагують, затверджують та підтримують в актуальному стані члени експертної групи з розвитку

платформи WikiLegalAid – так звані «вікінги». Члени зазначеної експертної групи («вікінги») з метою якісного оновлення платформи «WikiLegalAid» постійно розвивають свої особистісні та професійні якості, й зокрема через проведення різноманітних навчань в рамках функціонування правових клубів «Pravokator». Так, регулярно проводяться спеціалізовані тренінги для «вікінгів», що входять до робочих груп за галузями права; тренінги для консультантів-новачків платформи «WikiLegalAid», а також членів партнерських організацій, що виявили бажання стати експертами платформи «WikiLegalAid». Для розширення експертної групи з розвитку платформи організуються тимбілдинги. Приміром, у 2018 року відбулась серія з 21 тренінгу для 420 працівників центрів БПД з різних регіонів України – як авторів, так і користувачів довідково-інформаційної платформи правових консультацій WikiLegalAid. Учасники пізнавали можливості платформи «WikiLegalAid» та вчилися шукати правові консультації щодо змодельованих ситуацій, поглиблювали навички написання юридичних текстів та систематизації інформації. Було проведено для експертів та авторів спільноти «WikiLegalAid» 4 спеціалізовані тренінги на теми: «Цивільне право», «Земельне право», «Сімейне право», «Пенсійне забезпечення». У 2019 році проведено тимбілдинг для спільноти експертів «WikiLegalAid».

3. Правова майстерня.

Цей напрямок покликаний створювати та підтримувати умови для комунікації і співпраці суддів, прокурорів, адвокатів, громадських правозахисників та інших правників, представників інших професійних спільнот, з метою поширення позитивного досвіду й кращих практик, розвитку експертного середовища, а також пошуку та впровадження інновацій в сфері права й доступу до правосуддя.

У контексті цього напрямку поглиблюється і «Legal Tech». У сфері юридичних послуг Legal Tech почав стрімко розвиватись з 2000-х років, а у 2016 досяг піку популярності. На сьогодні ми вже спостерігаємо

конкуренцію між безпосередньою роботою юриста та інноваційними технологіями, а юридичні стартапи перетворюються на цілу галузь. Legal Tech – проекти (наприклад, чат-боти чи мобільні застосунки) допомагають:

1) поліпшити якість роботи правників, зробити її більш продуктивною. Використання юридичних довідкових та інших інформаційних систем знижує витрати, пов'язані з правовим аналізом справи, економить час, а також більш точно дозволяє оцінити перспективи судового розгляду, проаналізувавши попередню судову практику та знайти аналогічні справи;

2) зменшити затрати на юридичне обслуговування та одержати для громадян більш широкий доступ до правосуддя. Створюється програмне забезпечення, що, наприклад, дозволяє аналізувати і готувати правові документи без допомоги професійних юристів, а також майже автоматизує процеси прийняття рішень з юридичних питань, складання договорів, заповітів та інших документів;

3) вирішувати проблеми захисту бізнесу, наприклад, інноваційні інформаційні технології дають змогу співробітникам компанії, які не є юристами, знайти потрібну юридичну інформацію для захисту себе та фірми, приміром, у разі візиту представників контролюючого органу. «Боти або мобільні застосунки надають можливість швидко та якісно отримати та використати дані з інформаційних баз, даючи змогу постійно «тримати руку на пульсі» державних реєстрів з метою попередження рейдерських захоплень, фінансових махінацій тощо. Будь-яка особа має змогу отримати доступ до найактуальнішого законодавства, завантаживши собі невеличкий додаток на смартфон та організувавши доступ до Інтернету» [126].

Отже, створення нових платформ для надання юридичних послуг в Інтернеті Legal Tech повинні зробити юридичну галузь більш ефективною та доступною для кінцевого споживача. Для цього необхідно враховувати територіальні, психічні та вікові особливості споживачів цих послуг, щоб

максимізувати попит та вивести надання юридичних послуг на якісно новий рівень.

4. Розвиток правової спроможності громад.

У цьому напрямку реалізуються спільні ініціативи, програми та проекти, як на всеукраїнському, так і на місцевому рівнях та проводяться окремі заходи, спрямовані на вирішення актуальних для громад правових питань.

Наприклад, одним з ключових напрямків діяльності правових клубів є інтеграція системи надання безоплатної правової допомоги в громади, тобто налагодження та розгортання співпраці між системою первинної і вторинної БПД, громадськими об'єднаннями, органами місцевого самоврядування/місцевої влади на рівні територіальних громад. Так, основними завданнями, які беруть на себе правові клуби в напрямку інтеграції системи БПД в громади є: «1) проведення навчальних заходів (семінарів, тренінгів, майстер-класів) з питань посилення правової спроможності громад та забезпечення прав громадян; 2) підготовка та розповсюдження методичних матеріалів з питань посилення правової спроможності громад; 3) реалізація всеукраїнських програм та проектів щодо вирішення найактуальніших правових проблем; 4) проведення спільних з ЦОВВ та ОМС заходів щодо вирішення системних правових проблем; 5) підвищення спроможності партнерських інституцій системи БПД, ОМС та ГО щодо підготовки та реалізації ініціатив, що посилюють правові можливості громадян і громад; 6) розроблення та впровадження нових інструментів реалізації ініціатив громад та ГО на місцевому рівні» [126].

Десь намагаючись переорієнтувати систему БПД з правової допомоги лише окремим фізичним особам на зміцнення правової спроможності цілих громад, правові клуби здійснюють і таку діяльність:

- ✓ проведення правопросвітницьких заходів на актуальні теми з огляду на потреби громади;

- ✓ оптимізація доступу до системи БПД: розширення мережі мобільних і дистанційних пунктів доступу до БПД, виїзні прийоми, скайп-консультування, залучення параюристів до співпраці);
- ✓ активне поглиблення співпраці з об'єднаними територіальними громадами;
- ✓ розвиток мереж партнерів та незалежних провайдерів БПД.

Також у межах цього напрямку розвивається відносно новий сервіс у системі безоплатної правової допомоги - проведення досліджень правових потреб громад. Цей інструмент дає можливість точніше зрозуміти, які правові послуги дійсно потрібні людям. Адже зазвичай інформація про правові проблеми та потреби людей ґрунтується на показниках офіційної статистики, на думці експертів або на даних, що збираються під час консультування людей, які звернулися за правовою допомогою. Однак, інформація, яка отримана таким чином, не завжди відображає повну картину. Варто також звертати увагу на той факт, що і дотепер в Україні багато людей, що мають проблему, вирішення якої лежить у правовій сфері, стараються її вирішити самостійно (консультуючись у родичів чи знайомих) і не звертаються за допомогою до системи надання безоплатної правової допомоги чи інших суб'єктів надання правової допомоги. Тобто проблеми таких людей, а також їх сімей, залишаються поза увагою офіційної статистики.

Такі соціологічні дослідження є наразі головним індикатором реальних потреб людей у сфері правового захисту, адже вони дозволяють визначити і враховувати справжні правові потреби громадян у процесі формування і реалізації державної правової політики. Лише опираючись на такі дані, можна ефективно реалізувати ті кроки у сфері правового захисту, які відповідають запитам та інтересам українців найбільшою мірою. Такі соціологічні дослідження важливі не тільки для реагування на наслідки проблеми, а й для того, щоб передбачити потенційні загрози та конфлікти

у громадах, вчасно їм запобігти. Також такий сервіс може бути корисним для органів місцевого самоврядування, державних органів, громадських організацій, які дотичні до сфери доступу до правосуддя або планують дослідити правові потреби та проблеми в громадах.

В контексті проведення соціологічних досліджень правових потреб та проблем, основними завданнями правових клубів постають:

- ✓ організація та проведення навчальних заходів з метою отримання навичок планування та проведення соціологічних досліджень, а також правильної інтерпретації їхніх результатів (для фахівців системи БПД, представників ОМС, ЦОВВ та неурядових організацій);

- ✓ розробка та розповсюдження методичних рекомендацій стосовно збору та аналізу даних із застосуванням методів соціальних досліджень;

- ✓ удосконалення інструментарію системного вивчення правових потреб громад;

- ✓ визначення шляхів подальшого застосування отриманих результатів.

Система БПД вже має деякий досвід проведення соціологічних досліджень правових потреб та проблем. Так, у травні-червні 2019 року у м. Бровари фахівцями системи БПД було проведено соціологічне дослідження щодо правової обізнаності мешканців.

5. Спрощення доступу до правосуддя.

Цей напрямок охоплює проведення заходів та реалізацію проєктів, що спрямовані на впровадження альтернативних методів вирішення спорів та відновних практик у сфері правосуддя.

Відновне правосуддя – це підхід в аспекті реагування на протиправну поведінку та вчинення кримінальних правопорушень, який враховує баланс інтересів потерпілої особи, правопорушника та громади. Відновне правосуддя дає можливість через діалог усім учасникам інциденту досягти спільного рішення та відновити справедливість. Як

правило, реалізація програм відновного правосуддя відбувається через партнерство між громадськістю та системою правосуддя: визначається порядок подання та розгляду справ, а також юридична значимість результатів проходження такої програми сторонами.

Відновне правосуддя не має на меті замінити офіційне правосуддя, а лише надати йому відновний характер за допомогою використання певного методу вирішення кримінальних ситуацій. Втім, слід відзначити, що відновне правосуддя досить продуктивне, адже дозволяє вирішувати конфлікти шляхом активного залучення сторін конфлікту; сприяє задоволенню обох сторін в конфлікті; зміцнює традиції миролюбства та співчуття; перетворює боротьбу між людьми у спільну діяльність щодо врегулювання конфлікту; забезпечує швидку компенсацію моральної та матеріальної шкоди, заподіяної конфліктною ситуацією; частково звільняє правоохоронні та судові органи від перевантаження справ і дає можливість зосередитися на більш серйозних справах; сприяє вихованню суспільства і впровадження в нього гуманістичних цінностей; зрештою економить державний бюджет і час фахівців з кримінального правосуддя.

У рамках напряму впровадження відновного правосуддя системи з надання БПД розроблено проєкт змін до деяких законодавчих актів щодо запровадження програми відновлення для неповнолітніх за результатами пілотного проєкту, проведеного на підставі спільного наказу Мін'юсту України та Генеральної прокуратури України від 21 січня 2019 року № 172/5/10 «Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» [126]. З 2019 року в Україні цей пілотний проєкт діяв на базі системи надання БПД за сприяння Представництва Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні у шести її регіонах, а з 2020 року Програма поширена на всю територію України. Вищезазначений законопроект погоджено із заінтересованими центральними органами виконавчої влади та подано на розгляд.

Також у цьому напрямку діяльності правових клубів «Pravokator» створюються громадські центри правосуддя (ГЦП) – це для України новітня модель співробітництва між судовою владою, органами юстиції та громадськістю, яка вже успішно реалізовується в багатьох країнах.

Як показує світовий досвід, доступ до правосуддя здатний вплинути на рівень громадської довіри до судової системи та до влади загалом. Доступ до правосуддя також тісно пов'язаний з рівнем обізнаності людей про свої права, про судову систему та сектор юстиції в цілому. Особливістю ГЦП є те, що у них громадяни можуть отримувати цілий комплекс послуг, таких як правова допомога, медіація, альтернативне вирішення спорів, громадська просвіта тощо.

Серед завдань ГЦП є також підтримка ініціатив громадянського сектору у частині розширення доступу до правосуддя, вирішення проблем проявів вуличної злочинності та домашнього насильства, торгівлі людьми; вдосконалення судів, державних установ, системи юстиції та інші.

Місія та бачення проєкту ГЦП збігаються із тими, які визначає система БПД, вони полягають у покращенні доступу до правосуддя, особливо для осіб, які не можуть дозволити собі кваліфіковану юридичну консультацію.

В плані реалізації проєкту система надання БПД поставила перед собою стратегічні цілі на 2020-2024 рр. Зокрема, впродовж 2020 року було сплановано забезпечити роботу громадських центрів правосуддя на базі трьох місцевих центрів з надання БВПД. У період до 2022 року системою сплановано забезпечення роботи ГЦП на базі десяти місцевих центрів з надання БВПД.

Громадський центр правосуддя впроваджує на рівні громади такі основні напрямки роботи:

- 1) якісні та інклюзивні правові, адміністративні та соціальні послуги;
- 2) систему доступу до правосуддя, яка орієнтована на людину до, під час та після судового розгляду;

- 3) альтернативне вирішення спорів та раннє запобігання конфліктів;
- 4) спроможність мешканців громад вирішувати питання у правовій спосіб та захищати свої права проактивно.

Таким чином, аналіз усіх напрямків діяльності правових клубів «Pravokator» дозволяє зробити висновок, що це інноваційна платформа для експертного діалогу представників різних юридичних професій. Це саме такі майданчики (нейтральна територія), які об'єднують як представників органів влади, професійної правничої спільноти, так і громадського сектору задля публічних обговорень, дискусій, відкритого діалогу, реалізації різних проєктів, проведення заходів, спрямованих на вирішення конкретних проблем у правовій сфері та забезпечення правових потреб громадян. Самі клуби наділені усіма необхідними технічними та матеріальними ресурсами для комфортної роботи та створення якісного продукту. Команда правових клубів – це професіонали, більшість з яких є сертифікованими тренерами, досвідченими фасилітаторами та які постійно сприяють розвитку кадрів системи надання безоплатної правової допомоги та адвокатів, правничої спільноти та інших зацікавлених сторін, впровадженню нових ідей та вирішенню проблем у правовій площині.

Висновки до третього розділу

Підсумовуючи результати дослідження повноважень системи надання БПД, які не пов'язані з безпосереднім наданням правової допомоги, можемо сформулювати такі висновки:

По-перше, правопросвітництво сьогодні є одним із пріоритетних напрямків діяльності системи БПД, що знайшло своє закріплення і в Положенні про центри з надання БВПД, і в Стратегії системи надання БПД на 2021-2024 роки, і в інших нормативно-правових актах і документах. У системі безоплатної правової допомоги, не зважаючи на структурні зміни і реформування у 2019 і 2021 роках, ефективно функціонує сформована вертикаль підрозділів, що виконують функції правопросвітництва, очолює яку Координаційний центр з надання правової допомоги. Серед завдань спеціалізованих відділів центрів з надання БВПД «правапросвітництво у територіальних громадах» займає перше місце у переліку, чим, на наш погляд, підкреслена значимість правопросвітництва.

Правопросвітницькі функції системи безоплатної правової допомоги реалізуються, не зважаючи на сучасні виклики (карантин, воєнний стан тощо), а також реагують на запити населення, зміщуючи акценти у правопросвітницькій роботі на ті питання, які найбільш актуалізуються в сучасних умовах. Скажімо, сьогодні витребувані досить специфічні теми, які пов'язані із фактом збройної агресії РФ проти України, наприклад: права та пільги внутрішньо переміщених осіб, порядок перетину державного кордону, соціальні гарантії для військовослужбовців тощо.

По-друге, важливим елементом будь-якого управлінського процесу й адміністрування державних інституцій є контроль за якістю, ефективністю та результативністю організації роботи. Контроль за функціонуванням системи БПД здійснюється за допомогою зовнішнього та внутрішнього аудиту, а також моніторингу діяльності місцевих центрів. Зовнішній аудит

проводиться шляхом «польових» та «кабінетних» досліджень. Внутрішній аудит - контроль ефективності виконання завдань структурними підрозділами системи безоплатної правової допомоги. Моніторинг діяльності місцевих центрів здійснюється за методичними рекомендаціями, затвердженими КЦ у 2017 році і полягає у проведенні комплексу планових, а у визначених випадках позапланових, заходів з нагляду (спостереження) за діяльністю місцевих центрів.

Якщо до 2019 року для здійснення моніторингу діяльності місцевих центрів функціонував спеціальний відділ у структурі кожного регіонального центру, то після реорганізації ці відділи як самостійні підрозділи були ліквідовані з огляду на «необхідність підвищення ефективності управління системою БПД та оптимізації видатків з державного бюджету». Попри те, що видатки було дещо оптимізовано і справді відбулась незначна економія бюджетних коштів, однак чи призвела до підвищення ефективності управління ліквідація окремих відділів, зокрема й відділу моніторингу, є досі відкритим питанням. Сьогодні моніторингові функції покладені на робочі групи, які створюються з профільних фахівців регіональних центрів, а це свідчить про певну «другорядність» завдання моніторингу. Зважаючи на прямий взаємозв'язок результатів аудитів та моніторингів з якісними та кількісними показниками результативності роботи системи, вважаємо за необхідність посилення адміністративної спроможності регіональних центрів для проведення моніторингу діяльності та введення окремого структурного підрозділу, що виконуватиме дану функцію, адже результативність рекомендацій, що надаються в ході моніторингу напряму залежить від глибини проведеного аналізу, яка безумовно, втрачається при розподіленні моніторингових функцій між різними підрозділами.

По-третє, невід'ємним елементом управління системою БПД є підвищення якості надання послуг та рівня професійних навичок фахівців (співробітників) системи. Професіоналізм та компетентність

забезпечується дотриманням таких необхідних умов: кадри, що працюють в БПД повинні мати вищу фахову освіту та спеціальну підготовку на належному рівні; для постійного розвитку, якісної роботи, вони повинні систематично та постійно підвищувати рівень знань, компетентності. Наприклад, через відвідування курсів, вебінарів, тренінгів, самоосвіти.

В плані підвищення рівня професійних навичок фахівців системи БПД важливу роль відіграє діяльність правових клубів «Pravokator». Ключовими напрямками діяльності правових клубів, у межах яких реалізуються проекти, програми та окремі заходи, є:

1) досвід, навчання та професійний розвиток (проекти «Академія БПД», «Адвокатський експертний клуб», «Правова Матриця (Legal Matrix)»);

2) підвищення правової обізнаності людей (комунікативні і роз'яснювальні заходи, правопросвітницькі кампанії, експертна підтримка довідково-інформаційної платформи правових консультацій «WikiLegalAid»);

3) правова майстерня (проект «Legal Tech», спрямований на створення нових платформ для надання юридичних послуг в Інтернеті);

4) розвиток правової спроможності громад (спільні ініціативи, програми та проекти, як на всеукраїнському, так і на місцевому рівнях; окремі заходи, спрямовані на вирішення актуальних для громад правових питань; проведення досліджень правових потреб громад);

5) спрощення доступу до правосуддя (громадські центри правосуддя; заходи та проекти з питань впровадження альтернативних методів вирішення спорів та відновних практик у сфері правосуддя).

Детальний аналіз цих напрямків діяльності правових клубів «Pravokator» дозволяє зробити висновок, що це інноваційна платформа для експертного діалогу представників різних юридичних професій. Це саме такі майданчики (нейтральна територія), які об'єднують як представників органів влади, професійної правничої спільноти, так і громадського

сектору задля публічних обговорень, дискусій, відкритого діалогу, реалізації різних проєктів, проведення заходів, спрямованих на вирішення конкретних проблем у правовій сфері та забезпечення правових потреб громадян. Наразі є п'ять клубів у найбільших містах: Києві, Харкові, Дніпрі, Львові та Одесі, які наділені усіма необхідними технічними та матеріальними ресурсами для комфортної роботи та створення якісного продукту, впровадження нових ідей та вирішення проблем у правовій площині.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні на основі використання комплексу філософських, загальнонаукових та спеціально-наукових методів, принципів та підходів здійснено комплексний аналіз адміністративно-правових засад функціонування системи безоплатної правової допомоги.

Основними висновками і положеннями, що є результатом наукової роботи, є такі:

По-перше, право на правову допомогу є складовим елементом права на справедливий суд у контексті концепції доступності правосуддя, найважливішим елементом справедливої та ефективною правовою системою, яка опирається на принцип верховенства права, а також і важливою гарантією забезпечення суспільної довіри до процесу судочинства. Закріплене у Конституції України право на правову допомогу - це гарантована державою можливість будь-якої особи вільно, без неправомірних обмежень, отримувати допомогу з юридичних питань в тих обсягах і формах, як вона того потребує, в тому числі безоплатно, якщо вона немає можливості скористатись платною професійною правовою допомогою.

По-друге, проаналізувавши особливості національного та міжнародного досвіду практики з організації надання безоплатної правової допомоги, можемо акцентувати, що формами такої допомоги є повне або часткове звільнення від сплати судових витрат і сприяння професіонала-правника, який здійснює консультування чи представництво інтересів особи повністю або частково безоплатно, як правило за рахунок субсидіювання від держави.

Кожна держава, виходячи з власних потреб, можливостей та інших факторів, обирає і запроваджує свої інструменти забезпечення доступу до правової допомоги вразливим категоріям населення, тож універсальної системи не існує. Однак, узагальнюючи моделі систем безоплатної правової допомоги різних країн світу, можна виділити найбільш типові

моделі: система «призначення захисника», «офіси державного (громадського) захисника», контрактна модель та система «чергового адвоката», кожна з яких має як позитиви, так і недоліки.

По-третє, в Україні на сьогоднішній день система БПД, у порівнянні з іншими державами, є централізованою (з елементами партнерства та підпорядкування у повноваженнях), розгалуженою і чітко структурованою, відповідає міжнародним та європейським підходам і принципам у питанні надання безоплатної правової допомоги, узгоджується з змістом правових позицій ЄСПЛ, що має велике значення для правової системи України загалом.

Система безоплатної правової допомоги в Україні належить до сфери управління Міністерства юстиції і складається з Координаційного центру з надання правової допомоги, який хоч і не є провайдером правової допомоги, але здійснює адміністративні функції управління системою; 23 регіональних центри та 84 місцевих центрів з надання БВПД. Кожен із цих суб'єктів БПД має як низку власних повноважень, в яких розкривається елемент партнерства (наприклад, автономія у кадрових питаннях), так і повноважень, що здійснюються за погодженням з вищим за ієрархією суб'єктом (елемент підпорядкування). Також у системі БПД у всіх регіонах України функціонують 428 бюро правової допомоги, які є відділами місцевих центрів і їм підпорядковуються, не мають самостійного статусу і власних повноважень.

Уся ця складна і розгалужена вертикальна структура системи безоплатної правової допомоги в Україні була створена впродовж 4 років (з 2012 до 2016) і двічі потерпіла структурні зміни (2019 та 2021 роки), тож на сьогоднішній день можна говорити про зміщення акцентів на так звану «горизонтальну» площину, адже актуалізувалися питання децентралізації управлінських та фінансово-господарських повноважень та розширення категорій осіб, що мають право на БВПД, удосконалення стандартів якості її надання та їх дотримання; забезпечення належного фінансування

системи надання БПД як з державного бюджету, так і з приватних джерел, водночас, щоб система залишалася незалежною від держави.

По-четверте, регіональні та місцеві центри, як основні провайдери безоплатної правової допомоги, мають дещо різну, але типізовану внутрішню організацію та структуру, що зумовлено специфікою виконуваних завдань. Досить умовним, проте актуальним з точки зору роботи з клієнтами, є поділ структурних підрозділів регіональних та місцевих центрів на фронт та бек-офіси.

Фронт-офісами регіонального центру вважаються відділ організації надання БВПД та відділ комунікацій та правопросвітництва, хоча ці функції може виконувати і керівництво центру на особистих прийомах чи в рамках роботи мобільних пунктів консультування. Фронт-офісами місцевих центрів є відділи надання БПД та бюро правової допомоги, а також виконання цих функцій знаходиться в межах повноважень керівництва центру. Всі інші структурні підрозділи центрів з надання БВПД вважаються бек-офісами. Незважаючи на реформування підрозділів системи безоплатної правової допомоги принцип бек- та фронт-офісу зберігає свою актуальність і є зручним у користуванні. Фронт-офіс забезпечує роз'яснення щодо подання звернення, прийом звернення та пакету документів, посвідчення довіреності; бек-офіс - проведення розрахунку (перевірка категорії), видачу наказу про надання (відмову у наданні) БВПД, підбір юриста, видачу довіреності.

По-п'яте, система БПД включає в себе дві відносно окремі підсистеми – безоплатної первинної та вторинної правової допомоги, які значно відрізняються за масштабом.

Первинна правова допомога в загальному охоплює надання правової інформації, роз'яснень та консультацій з правових питань, складання документів не процесуального характеру та забезпечення доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації. Суб'єктами її надання, окрім спеціалізованих установ та центрів БПД, для яких надання безоплатної

правової допомоги (як первинної, так і вторинної) є основною місією, є органи державної виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи приватного права, для яких це скоріш додаткова, непрофільна функція. Окремими суб'єктами надання первинної правової допомоги, які у профільному Законі навіть не згадуються, є громадські об'єднання та юридичні клініки навчальних закладів, які по факту надають правові консультації та роз'яснення правового характеру, а в окремих випадках безоплатно надають навіть вторинну правову допомогу. Регіональні та місцеві центри БПД мають у своїй структурі підрозділи – відділи, які безпосередньо займаються наданням первинної правової допомоги. Отже, система надавачів БППД в Україні є досить розгалуженою. Крім того, виклики сьогодення і можливості науково-технічного прогресу розширюють можливості особи дистанційно отримати безоплатну первинну правову допомогу, а саме, через сервіси системи БПД, які загалом підтвердили свою ефективність. Так, дистанційними каналами отримання БППД є всеукраїнський цілодобовий контакт-центр 0800213103; офіційні електронні адреси центрів; офіційні сторінки місцевих, регіональних та Координаційного центру з надання БПД у соціальних мережах; застосунки-месенджери Viber та Telegram (чати, чат-боти, канали, спільноти, групи тощо); інформаційно-довідкова платформа WikiLegalaid.

По-шосте, якщо первинна правова допомога безоплатно гарантується усім фізичним особам, що перебувають під юрисдикцією нашої держави, то надання вторинної правової допомоги повністю або частково за рахунок коштів державного бюджету потребує більш персоніфікованого підходу. Тому право на БВПД обмежено певними категоріями громадян, вичерпний перелік яких визначено профільним Законом. Осіб, які мають таке право, можна розділити на дві групи: ті, що мають визначений правовий статус і їм це право належить безумовно, і ті, що можуть отримати право на БВПД за своїм майновим статусом.

Дуже виправданим було б впровадження інституту соціальної експертизи як механізму, що дозволить зробити суб'єктний склад осіб, що мають право на БВПД (відносяться до другої групи за вищевказаною класифікацією), більш гнучким. Реалізація пропозиції на практиці сприятиме збереженню базових принципів доступу до правосуддя та справедливості, зокрема принципу дотримання балансу суспільних, приватних і державних інтересів; принципу захисту основоположних прав і свобод людини і громадянина; принципу беззастережного дотримання усіх складників верховенства права, й зокрема вимог чинного національного законодавства та міжнародно-правових актів.

Крім того, акцентуємо увагу на відсутності гарантій забезпечення професійною правничою допомогою потерпілих та свідків у кримінальному провадженні, адже такі особи, хоч і потребують правової допомоги, правом на таку, як окрема категорія, не наділені, а можуть бути забезпечені нею лише на загальних засадах, якщо належать до інших категорій. Відповідно до цього в роботі запропоновано внесення необхідних змін до чинного законодавства.

По-сьоме, в процесі аналізу нещодавнього закріплення інституту адвокатської монополії щодо надання правових послуг, дійшли висновку про необхідність збереження функції представництва інтересів працівниками системи БПД як такої з огляду на наступне: 1) економія бюджетних видатків (оскільки працівники здійснюють представництво інтересів в межах посадових обов'язків і фіксованої заробітної плати, тоді як надання правової допомоги адвокатом оплачується відповідно до вимог контракту); 2) збереження якості надання правової допомоги, так як працівники системи проходять постійне навчання та підвищення кваліфікації.

По-восьме, правопросвітництво сьогодні є одним із пріоритетних напрямків діяльності системи БПД, що знайшло своє закріплення і в Положенні про центри з надання БВПД, і в Стратегії системи надання БПД

на 2021-2024 роки, і в інших нормативно-правових актах і документах. У системі безоплатної правової допомоги, не зважаючи на структурні зміни і реформування у 2019 і 2021 роках, ефективно функціонує сформована вертикаль підрозділів, що виконують функції правопросвітництва, очолює яку Координаційний центр з надання правової допомоги. Серед завдань спеціалізованих відділів центрів з надання БВПД «правапросвітництво у територіальних громадах» займає перше місце у переліку, чим, на наш погляд, підкреслена значимість правопросвітництва.

Правопросвітницькі функції системи безоплатної правової допомоги реалізуються, не зважаючи на сучасні виклики (карантин, воєнний стан тощо), а також реагують на запити населення, зміщуючи акценти у правопросвітницькій роботі на ті питання, які найбільш актуалізуються в сучасних умовах. Скажімо, сьогодні витребувані досить специфічні теми, які пов'язані із фактом збройної агресії РФ проти України, наприклад: права та пільги внутрішньо переміщених осіб, порядок перетину державного кордону, соціальні гарантії для військовослужбовців тощо.

По-дев'яте, важливим елементом будь-якого управлінського процесу й адміністрування державних інституцій є контроль за якістю, ефективністю та результативністю організації роботи. Контроль за функціонуванням системи БВПД здійснюється за допомогою зовнішнього та внутрішнього аудиту, а також моніторингу діяльності місцевих центрів. Зовнішній аудит проводиться шляхом «польових» та «кабінетних» досліджень. Внутрішній аудит - контроль ефективності виконання завдань структурними підрозділами системи безоплатної правової допомоги. Моніторинг діяльності місцевих центрів здійснюється за методичними рекомендаціями, затвердженими КЦ у 2017 році і полягає у проведенні комплексу планових, а у визначених випадках позапланових, заходів з нагляду (спостереження) за діяльністю місцевих центрів.

Якщо до 2019 року для здійснення моніторингу діяльності місцевих центрів функціонував спеціальний відділ у структурі кожного

регіонального центру, то після реорганізації ці відділи як самостійні підрозділи були ліквідовані з огляду на «необхідність підвищення ефективності управління системою БПД та оптимізації видатків з державного бюджету». Попри те, що видатки було дещо оптимізовано і справді відбулась незначна економія бюджетних коштів, однак чи призвела до підвищення ефективності управління ліквідація окремих відділів, зокрема й відділу моніторингу, є досі відкритим питанням. Сьогодні моніторингові функції покладені на робочі групи, які створюються з профільних фахівців регіональних центрів, а це свідчить про певну «другорядність» завдання моніторингу. Зважаючи на прямий взаємозв'язок результатів аудитів та моніторингів з якісними та кількісними показниками результативності роботи системи, вважаємо за необхідність посилення адміністративної спроможності регіональних центрів для проведення моніторингу діяльності та введення окремого структурного підрозділу, що виконуватиме дану функцію, адже результативність рекомендацій, що надаються в ході моніторингу напряму залежить від глибини проведеного аналізу, яка безумовно, втрачається при розподіленні моніторингових функцій між різними підрозділами.

По-десяте, невід'ємним елементом управління системою БПД є підвищення якості надання послуг та рівня професійних навичок фахівців (співробітників) системи. Професіоналізм та компетентність забезпечується дотриманням таких необхідних умов: кадри, що працюють в БПД повинні мати вищу фахову освіту та спеціальну підготовку на належному рівні; для постійного розвитку, якісної роботи, вони повинні систематично та постійно підвищувати рівень знань, компетентності. Наприклад, через відвідування курсів, вебінарів, тренінгів, самоосвіти.

В плані підвищення рівня професійних навичок фахівців системи БПД важливу роль відіграє діяльність правових клубів «Pravokator». Ключовими напрямками діяльності правових клубів, у межах яких реалізуються проекти, програми та окремі заходи, є:

1) досвід, навчання та професійний розвиток (проекти «Академія БПД», «Адвокатський експертний клуб», «Правова Матриця (Legal Matrix)»);

2) підвищення правової обізнаності людей (комунікативні і роз'яснювальні заходи, правопросвітницькі кампанії, експертна підтримка довідково-інформаційної платформи правових консультацій «WikiLegalAid»);

3) правова майстерня (проект «Legal Tech», спрямований на створення нових платформ для надання юридичних послуг в Інтернеті);

4) розвиток правової спроможності громад (спільні ініціативи, програми та проекти, як на всеукраїнському, так і на місцевому рівнях; окремі заходи, спрямовані на вирішення актуальних для громад правових питань; проведення досліджень правових потреб громад);

5) спрощення доступу до правосуддя (громадські центри правосуддя; заходи та проекти з питань впровадження альтернативних методів вирішення спорів та відновних практик у сфері правосуддя).

Детальний аналіз цих напрямків діяльності правових клубів «Pravokator» дозволяє зробити висновок, що це інноваційна платформа для експертного діалогу представників різних юридичних професій. Це саме такі майданчики (нейтральна територія), які об'єднують як представників органів влади, професійної правничої спільноти, так і громадського сектору задля публічних обговорень, дискусій, відкритого діалогу, реалізації різних проектів, проведення заходів, спрямованих на вирішення конкретних проблем у правовій сфері та забезпечення правових потреб громадян. Наразі є п'ять клубів у найбільших містах: Києві, Харкові, Дніпрі, Львові та Одесі, які наділені усіма необхідними технічними та матеріальними ресурсами для комфортної роботи та створення якісного продукту, впровадження нових ідей та вирішення проблем у правовій площині.

Загалом, ця робота є лише спробою широкомасштабного дослідження адміністративно-правових засад діяльності системи безоплатної правової допомоги в Україні і не вичерпує усіх аспектів проблематики її функціонування. В ході дослідження було виявлено низку питань, які привертають увагу, що сподіваємося, буде стимулювати подальші наукові розвідки з метою їх якісного і ефективного вирішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адвокатура України: навч. посіб. / В.К. Шкарупа, О. В. Філонов, А. М. Титов, Ю. Я. Кінаш; за ред. В. К. Шкарупи. 2-ге вид., випр. К. : Знання, 2008. 398 с.
2. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник у двох томах: Том 1. Загальна частина / Голова ред. кол. В.Б. Авер'янов. К.: Видавництво «Юридична думка», 2004. 584 с.
3. Адміністративне право України (загальна частина): навч. посіб. / Остапенко О. І. Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін. Вид. 2-е, доп. Львів: СПОЛОМ, 2021. 616 с.
4. Адміністративне право України. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / за ред. проф. В.В. Галунька. Т.1. Херсон: Грінь Д.С. 2015. 272 с.
5. Адміністративне право: навч. посіб. / Гонтар З. Г., Купчак М. Я., Харчук А. І. Львів: СПОЛОМ, 2019. 172 с.
6. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін.; за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.
7. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / [Ю.М. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко та ін.]; за ред. Ю.М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2012. 492 с.
8. Алієва А.В., Овсяннікова О.О. Основні переваги та недоліки впровадження адвокатської монополії в Україні. «*Young Scientist*». 2018. №10 (62). С. 213-216.
9. Аракелян М. Р. Концептуальні засади правозахисної діяльності адвокатури : автореф. дис... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2019. 47 с.
10. Артем'єва Н. П. Професійна правнича допомога у судовому процесі України: автореф. дис ... к.ю.н.: 12.00.10. Київ, 2019. 19 с.

11. Артем'єва Н. Суб'єкти, які надають безоплатну правову допомогу у цивільному судочинстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 5–10.
12. Бакаянова Н. М., Кісліцина І. О. Адвокатура у системі надання безоплатної правової допомоги: навчально-методичний посібник з навчальної дисципліни «Адвокатура у системі безоплатної правової допомоги». Одеса: Фенікс, 2020. 84 с.
13. Бакаянова Н. М. Функціональні та організаційні основи адвокатури України: дис. ... д. ю. н.: 12.00.10. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 487 с.
14. Банах С.В. Захист прав людини у кримінальному судочинстві українські реалії. *Guarente and protection of fundamental human rights as an integral element of the integration of Ukraine in the EU*. Редакція: Mieczysław Różański, Serhiy Banakh, Oksana Koval. Olsztyn, 2019. С.13-21.
15. Банах С.В. Поняття та особливості інформації як теоретичної категорії. *Актуальні проблеми правознавства*. Збірник наукових праць ЮФ ТНЕУ. Тернопіль, 2019. Випуск 4. С.226-231.
16. БВПД: оцінювання завершено, висновки зроблено... URL: <http://yur-gazeta.com/publications/events/bvpdocinyuvannya-zaversheno-visnovki-zrobleno.html>
17. Безоплатна правова допомога в Україні: шляхи подальшого розвитку та модернізації: матеріали Всеукраїнської студентської наук.-практичної конференції (м. Дніпро, 5 жовтня 2018 р.). Дніпро: ДДУВС, 2018. 244 с.
18. Безоплатна правова допомога: проблеми та перспективи: матеріали Регіонального круглого столу (м. Дніпро, 19 листопада 2020 р.). Дніпро : ДДУВС, 2020. 176 с.
19. Безоплатна правова допомога: звіт. Розвиток системи та підсумки роботи у 2016 році. 32 с. URL: <http://qala.org.ua/wp-content/uploads/2018/10/zvit2016.pdf>

20. Безпалова О. І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави: монографія. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2014. 544 с.
21. Белкін Л. М. Право громадян України на юридичну допомогу в світлі рішень Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України. *Актуальні питання цивільного та господарського права*. 2010. № 3 (22). С. 84–90.
22. Битяк Ю.П. Державна служба в Україні: організаційно-правові засади: монографія. Х.: Право, 2005. 304 с.
23. Білоус Т.М. Соціальна експертиза: сфера застосування та особливості відбору експертів. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. Том 1. 2015. № 28. С.94-101.
24. Бова Є.Ю. Організація безоплатної правової допомоги в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. К., 2009. 21 с.
25. Бойко І.Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (ІХ-ХХ ст.): навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 898 с.
26. Бойцова В.В., Бойцова Л.В. Судьи, обвинители, адвокаты и нотариусы: опыт Нидерландов и России. *Прокурорская и следственная практика*. 2000. №1/2. С.205.
27. Бреус С. Інституційне забезпечення конституційного права на безоплатну професійну правничу допомогу в Україні. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. № 6-2 (28). С. 29–32.
28. Бреус С. М. Конституційне право на безоплатну професійну правову допомогу: національні аспекти реалізації та зарубіжний досвід: автореф. дис. ... к. ю. н.: 12.00.02. Київ, 2019. 16 с.
29. Буряк Я.Я. Діяльність Міністерства юстиції України як органу публічної влади зі створення системи безоплатної вторинної правової

допомоги, що спрямована на захист прав та законних інтересів особи. *Право і суспільство*. 2018. №3. С. 177-181.

30. Бут І. О. Діяльність громадських центрів правосуддя у сфері забезпечення реалізації прав громадян на доступ до правосуддя. *Захист прав людини у цивільному судочинстві*: матер. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. ім. Ю. С. Червоного (м. Одеса, 17 грудня 2021 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Н. Ю. Голубевої; уклад.: І.С. Апалькова, О.В. Сатановська. Одеса : Фенікс, 2021. С. 23-27.

31. Вилков С.В. Адміністративно-правові засади організації надання адвокатами безоплатної правової допомоги: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. 12.00.07. Київ, 2019. 250 с.

32. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) (реєстр. № 1013) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 31 жовтня 2019 року № 4-в/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004v710-19>

33. Вільчик Т. Б. Адвокатура України в контексті європейської правової реформи. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє* : матер. ІХ Міжнар. наук.-практ. конф.: (м. Одеса, 15 листоп., 2019 р.) / редкол.: Н.М. Бакаянова (голова) та ін. Одеса : Фенікс, 2019. С. 35-40.

34. Вільчик Т. Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України: дис. ... д.ю.н.: 12.00.10. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 490 с.

35. Вільчик Т.Б. Конституційне право на правову допомогу адвоката у країнах Європейського союзу та в Україні: монографія. Х: Право 2015, 400 с.

36. Вільчик Т. Б. Функції інституційної адвокатури. *Форум права*. 2017. № 2. С. 24–29.

37. Галай А. Концепція рівноправності недержавних організацій з державними інститутами у публічному управлінні: питання теорії. *Актуальні проблеми правознавства*. Випуск 2. 2016. С. 41-46.
38. Галай А. О. Недержавні організації юридичного спрямування як учасники публічного управління: монографія. К. : КНТ, 2015. 408 с.
39. Гаркуша А. Г. Деякі аспекти надання безоплатної правової допомоги в Україні. *Форум права*. 2019. № 2. С. 15–22.
40. Гець О. Історичний та сучасний погляди на надання безоплатної правової допомоги адвокатами. *Юриспруденція: теорія і практика*. 2011. № 11. С. 23-27.
41. Говоруха О., Козьяков І. Актуальні питання реалізації принципів надання безоплатної правової допомоги. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2018. № 1. С. 107–116. URL: http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/1-2018/koziakov_govoruha.pdf
42. Гончар Д.В. Механізм гарантування права на отримання кваліфікованої юридичної допомоги: національні тенденції та зарубіжний досвід: монографія. Кам'янець-Подільський, 2019. 199 с.
43. Гончар Д.В. Міжнародні стандарти надання безоплатної правової допомоги та їх вплив на національний правопорядок *Часопис Київського університету права*. 2017. №1. С.37-39.
44. Гончаренко С., Бова Є. Безоплатна правова допомога стає реальністю? (Дослідження думки адвокатів щодо системи безоплатної правової допомоги в Україні). *Адвокат*. 2009. №7. С.10-14.
45. Гончаренко С. В. Проблеми надання безоплатної правової допомоги. Короткий огляд новітніх тенденцій. *Адвокат*. 2011. № 11. С. 12-16.
46. Гончарук Т. Громадські приймальні УГСПЛ висловились за об'єднання зусиль / Українська Гельсінська спілка з прав людини. 2017. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/hromadski-pryjmalni-uhspl-vyslovylys-za-ob-jednannya-zusyly/> (дата звернення 09.11.2021)

47. Грищук О.В. Конституційні цінності: філософські та судові аспекти: монографія. Видання 2-е, доопр. і доп. Київ: Ваіте, 2020. 530 с.
48. Демичева В.В. Правова культура як феномен сучасної правової дійсності. *Держава і право*. 2008. № 40. С. 21–26.
49. Джузька А.В. Конституційне право людини на професійну правничу допомогу в Україні: дис ... к.ю.н.: 12.00.02. Київ, 2018. 271 с.
50. Довідково-інформаційна платформа правових консультацій «WikiLegalAid» URL: <https://wiki.legalaid.gov.ua/> (дата звернення 01.09.2022).
51. Доступ к правосудию. Проблемы бесплатной юридической помощи в странах Центральной и Восточной Европы: справочник материалов и документов / ред. Л. Резниченко. Интерайтс, 2004. 684 с.
52. Дуфенюк О. М., Кунтій А. І. Принципи надання безоплатної вторинної допомоги у кримінальному процесі: порівняльний аналіз європейського та українського підходів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 4. С. 385–388.
53. Заборовський В.В. Адвокат як суб'єкт надання правової (професійної правничої) допомоги. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. №2. С. 248-250.
54. Заботін В.В. Право на правову допомогу в цивільному судочинстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. 12.00.03 «Цивільне правове цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Харків. 2018. 19 с.
55. Загальна декларація прав людини: ухвалена резолюцією 217А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
56. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»: науково-практичний коментар / за заг. ред. К.І. Чижмарь. Київ: Професіонал, 2020. 332 с.

57. Закон України «Про безоплатну правову допомогу»: науково-практичний коментар / за заг. ред. М. В. Оніщука. К.: КП-Сервіс, 2012. 100 с.
58. Звіт про діяльність. Українська фундація правової допомоги. 2018. 44 с. URL: https://ulaf.org.ua/wp-content/uploads/2019/10/Zvit_2018.pdf
59. Іваненко Д.Д. Адміністративно-правові засади діяльності центрів безоплатної правової допомоги в Україні (частина I). *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 3 (72). С.118-124. DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-72-3-118-124>
60. Іванцова А.В. Поняття безоплатної правової допомоги в Україні та за кордоном. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. №3(28), том 8. С.40-45.
61. Інформаційно-аналітична довідка щодо утворення та розвитку мережі дистанційних пунктів доступу до безоплатної правової допомоги та здійснення виїздів мобільних консультаційних пунктів у 2018 році. Офіційний веб-сайт Координаційного центру з надання правової допомоги. URL: https://www.legalaid.gov.ua/images/docs/2019/an_aliz_punkty.pdf (дата звернення: 12.11.2020).
62. Ісакова В. М. Право на правову допомогу як елемент принципу доступності правосуддя. *Форум права*. 2012. № 4. С. 404–410. URL: <https://arhive.nbuv.gov.ua/e-journah/FP/2012-4/12ivmpdp.pdf>
63. Йосипенко С.Т. Перспективи інституціалізації сімейної медіації у приватно-правових відносинах. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Сер.: Право. 2017. №3(15). С.201-209.
64. Капля О. М. Забезпечення права на правову допомогу як принцип адміністративного судочинства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 8. С. 107-111.
65. Карий В., Гречанюк С. Безоплатна правова допомога – від ідей до становлення адміністративно-правового інституту. *Актуальні проблеми*

правознавства. Випуск 4 (20). 2019. С. 86-90. DOI: 10.35774/app2019.04.086

66. Карий В. В. Моніторинг діяльності місцевих центрів як елемент управління людським ресурсом в системі БПД. Збірник тез доповідей V Всеукраїнської за міжнародною участю науково-практичної конференції «Адаптація правової системи України до права Європейського союзу: теоретичні та практичні аспекти», м. Полтава, 22 жовтня 2020 року. Тези наукових доповідей. Полтава, 2020. С. 191-193.

67. Карий В. В. Правопросвітництво як складова частина функціональних обов'язків фахівців системи безоплатної правової допомоги – практичні аспекти реалізації. *Krakowskie studia malopolskie*. Nr. 4 (32). 2021. С. 41-53. DOI: 10.15804/ksm20210403

68. Карий В. В. Проект «Волонтер безоплатної правової допомоги» як інструмент реалізації правопросвітницької функції системи БПД. Збірник тез доповідей XVIII Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації», м. Тернопіль, 2021. С. 106-107.

69. Карий В. В. Робота системи безоплатної правової допомоги у 2019 році: досягнення, виклики та перспективи розвитку. Збірник тез доповідей XVII Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації», м. Тернопіль, 14-15 травня 2020 року. Тези наукових доповідей. Тернопіль, 2020. С. 149-151.

70. Карий В. В. Робота системи безоплатної правової допомоги в умовах воєнного стану: особливості адміністрування системи, забезпечення доступу до правосуддя та відбору адвокатів. *Наше право*. №3. 2022. С.109-114. DOI: 10.32782/NP.2022.3.18

71. Карий В. В. Система надавачів безоплатної первинної правової допомоги в Україні – робота безпосередньо з клієнтом та дистанційно.

Збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції «Стратегія розвитку держави в умовах новітніх викликів міжнародному порядку: політичний, правовий, економічний, гуманітарний, екологічний виміри», м. Тернопіль, 05 травня 2020 року. Тези наукових доповідей. Тернопіль, 2020. С. 50-54.

72. Карий В. В. Система надавачів первинної правової допомоги та центри правової допомоги як її основний провайдер. *Юридичний науковий електронний журнал*. 30 грудня 2021 року. № 11. 2021. С. 426-428. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/108>

73. Карий В. В. Управлінська структура вітчизняної системи безоплатної правової допомоги: взаємодія підпорядкування взаємодії і партнерства. Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції «Юриспруденція в сучасному інформаційному просторі», м. Київ, 1 березня 2019 року. Тези наукових доповідей. Київ, 2019. С. 181-183.

74. Карий В. В. Управлінська структура вітчизняної системи безоплатної правової допомоги: взаємодія підпорядкування і партнерства - від заснування до функціонування ефективної моделі. Матеріали ІІ Всеукраїнського правничого форуму «Права людини та публічне врядування», м. Чернівці, 15 травня 2019 року. Тези наукових доповідей. Чернівці, 2019. С. 107-111.

75. Карий В. В. «Фронт» та «бек» офіси центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги як структурний елемент системи безоплатної правової допомоги. Збірник тез доповідей XVI Міжнародної науково практичної конференції молодих вчених «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації», м. Тернопіль, 9-10 квітня 2019 року. Тернопіль, 2019. С. 264-266.

76. Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (за рішеннями, висновками). URL: <https://ccu.gov.ua/zagolovok/katalog-yurydychnyh-pozysiy>

77. Кельман М. С. Юридична наука: проблеми методології: монографія. Тернопіль : ТЗОВ «Тернограф», 2011. 492 с.
78. Ківалов С.В. Публічна служба в Україні: підручник [для студ. вищ. навч. закл.]. О.: Фенікс. 2009. 688 с.
79. Коломієць А. Про правову державу, освіту та правовий нігілізм. *Юридична газета*. 2005. № 11 (47). С. 18–22.
80. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України: підручник. Київ: «Істина», 2008. 458 с.
81. Конвенція з питань цивільного процесу ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 1 березня 1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_083 (дата звернення 07.02.2020).
82. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: ухвалена в Римі 4 листопада 1950 р. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
83. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах; Конвенція, Міжнародний документ від 22 січня 1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009 (дата звернення 04.02.2021).
84. Кондрат'єва Л.А., Юрійчук І.В. Запровадження адвокатської монополії у наданні правової допомоги в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. №1. Том 1. С. 146-150.
85. Конституція України від 28 червня 1996 року 254к/96-ВР. Редакція від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
86. Конституція України: наук.-практ. коментар / ред. кол. В.Я. Тацій, Ю.П. Битяк. Ю.М. Грошевой та ін. Х.: Вид-во «Право», К: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре». 2003. 808 с.
87. Конституція України: Офіційний текст: Коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина:

навчальний посібник/ Авт.-уклад. М. І. Хавронюк. 2-ге вид., переробл. і допов. К.: Видавництво А. С. К., 2003. 384 с.

88. Контакт-центр системи БПД: за сім років 2,4 млн дзвінків, 1,4 млн правових консультацій. Координаційний центр з надання правової допомоги: веб-сайт. URL: <https://legalaid.gov.ua/novyny/kontakt-czentr-systemy-bpd-za-sim-rokiv-24-mln-dzvinkiv-14-mln-pravovyh-konsultacij/> (дата звернення 17.09.2022)

89. Концепція Державної цільової програми формування системи безоплатної правової допомоги на 2013–2017 роки: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 4 липня 2012 р. № 435-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-2012-%D1%80#Text>

90. Коршенко А.В. Генеза права на правову допомогу. *Юридичний вісник*. 2013. №4 (29). С. 23-27.

91. Костенко О. І. Проблеми тлумачення оцінних понять в адміністративному законодавстві України. *Вісник Запорізького національного університету*. 2011. № 1. С. 187–193.

92. Кравчук В.М., Дмитрусь О.А. Вплив ЗМІ на формування громадянської свідомості. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 6. С. 16-19. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2015/4.pdf

93. Кравчук В.М. Публічний правовий простір. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. Вип.2. С.36-41.

94. Кравчук М.В. Теорія держави і права (опорні конспекти): Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 3-є вид., змін. й доповн. К.: «Правова єдність», 2014. 608 с.

95. Креативність загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / за ред. Ю.М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2015. 488 с.

96. Курс адміністративного права України: підручник / за ред. В.В. Коваленка. К.: Юрінком Інтер, 2012. 808 с.

97. Лазур Я. Загальні проблеми дослідження правовідносин у сфері адміністративно-правового забезпечення реалізації прав і свобод людини. *Публічне право*. 2011. № 2. С. 33–39.

98. Лахижа М.І. Безоплатна правова допомога в Україні: аналіз джерел та літератури. URL: <https://maup.com.ua/assets/files/expert/8/7.pdf>

99. Лахижа М.І., Черчатий О.І. Теоретичні та практичні аспекти взаємодії державних установ для захисту прав громадян в Україні (на прикладі системи надання безоплатної правової допомоги та правоохоронних органів). *Економіка та держава*. 2019. №3 (11). С. 56-61.

100. Лахижа М.І., Черчатий О.І. Цільові програма як інструмент становлення та розвиток інтегрованої системи правової допомоги. *Теорія та практика публічного адміністрування*. 2018. №1 (60). URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2018-1/doc/1/02.pdf>

101. Личко В.С. Поняття та види правової допомоги в Україні: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец.12.00.01. Одеса. 2013. 19 с.

102. Ляшенко Р. Д., Мамчур С. М. Запровадження адвокатської монополії в Україні: переваги та недоліки реформи. *Наукові читання*. 2017. С. 143–146.

103. Магаррамлі Е.В. Адміністративно-правові засади надання безоплатної правової допомоги в Україні: дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософії за спец. 081 Право. Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Харків, 2021. 225 с.

104. Магаррамлі Е. В. Суб'єкти надання безоплатної первинної правової допомоги: система та характеристика. *Право і суспільство*. 2020. № 2. ч. 2. С. 178-184.

105. Макєєва О.М., Бурбеза В.В. Безоплатна правова допомога: теоретико-правові засади. *Юридичний вісник*. 2018. №3 (48). С. 124-130.

106. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / За заг. ред. Р.С. Мельника. К.: Ваїте, 2014. 376 с.

107. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: ухвалений і відкритий для підписання, ратифікації та приєднання резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966., ратифікований Україною 19 жовтня 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

108. Моніторинг місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги: результати моніторингу / О. Позняк, А. Галай, О. Матвійчук, та ін. К.: УГСПЛ, 2017. 54 с.

109. Надання соціальних послуг мешканцям громад, що постраждали внаслідок збройного конфлікту та внутрішньо переміщеним особам [Аналітичний огляд за результатами моніторингу] / проф. А. Галай, Б. Мойса, Л. Фурсова. Київ: Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2019. 30 с.

110. Назаренко П.Г. Окремі питання забезпечення захисту в системі безоплатної вторинної правової допомоги. *Забезпечення прав людини: національний та міжнародний виміри*. Збірник матеріалів І-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Вінниця, 10 грудня 2021 року). Вінниця, 2022. С.227-232.

111. Наливайко Л.Р., Грицай І.О. Адміністративно-правові основи регулювання діяльності неурядових правозахисних організацій: монографія. Дніпропетровськ, 2013. 241 с.

112. О необходимости оптимизации модели предоставления бесплатной юридической помощи в Казахстане. Офіційний веб-сайт ОБСЄ. URL: <https://www.osce.org/ru/odihr/68084?download=true> (дата звернення: 02.09.2022).

113. Обризан Н. Роль держави в здійсненні функції захисту. *Право України*. 2004. № 8. С. 87.

114. Оверчук С.В. Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія

«Право». 2016. №1 (13). URL:
<https://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>

115. Огляд системи надання безоплатної правової допомоги в Україні. Київ, 2017. 188 с. URL: http://qala.org.ua/wp-content/uploads/2016/04/BAR_FINAL_23_10.pdf

116. Оголошено конкурс з відбору адвокатів, які залучатимуться до надання безоплатної вторинної правової допомоги в 15-ти областях України. Координаційний центр з надання правової допомоги: веб-сайт. URL: <https://legalaids.gov.ua/novyny/ogolosheno-konkurs-z-vidboru-advokativ-yaki-zaluchayutsya-do-nadannya-bezoplatnoyi-vtorynnoyi-pravovoyi-dopomogy-v-15-ty-oblastyah-ukrayiny/> (дата звернення 16.09.2022)

117. Окремі думки суддів КСУ щодо скасування адвокатської монополії. *Судебно-юридическая газета*. 5.11.2019. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/153943-okremi-dumki-suddiv-ksu-schodo-skasuvannyaadvokatskoyi-monopoliyi>

118. Олійничук Р. Проблеми формування правової свідомості та правової культури в українському суспільстві. *Юридичний журнал*. 2006. № 2 (44). С. 58–60.

119. Орієнтація на клієнта: практичний poradnik для юриста системи надання БПД: посібник / Арцимович А.О., Бреус С.М., Гошовський В.Ю., Ібрагімова І.М., Кулішова Т.В., Марчук М.Є., Марчук Н.І., Мередова А.Х., Сінчук О.А./ Ред. Гриб О.К., Тертичка О.В. К.: Проект «Доступна та якісна правова допомога в Україні», 2019. URL: <https://qala-project-2.gitbook.io/robota-z-kl-ntami-pos-bnik/> (дата звернення: 10.09.2021)

120. Основні положення про роль адвокатів: прийняті VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам, 1990 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_835

121. Оцінювання системи безоплатної вторинної правової допомоги в Україні у світлі стандартів передового досвіду Ради Європи. Рада Європи. Вересень 2016. 98 с. URL: <https://rm.coe.int/16806ff4a9>

122. Питання оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу: Постанова Кабінету Міністрів від 17 вересня 2014 р. № 465. Редакція від 09.08.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.09.2022).

123. Пілотний проєкт щодо нового порядку прийняття повідомлень та призначення адвокатів затриманим та заарештованим буде розширено. Офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/pilotniy-proekt-schodo-novogo-poryadku-priynyattya-povidomlen-ta-priznachennya-advokativ-zatrimanim-ta-zaareshtovanim-bude-rozshireno>

124. Право особи на безоплатну правову допомогу / Ю.О. Данилевська, Л.В. Павлик, З.З. Петрович, У.О. Цмоць. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 136 с.

125. Правова допомога: зарубіжний досвід та пропозиції для України / авт.-упоряд. О. А. Банчук, М. С. Демкова ; відп. ред. І. Б. Коліушко ; Центр політико-правових реформ. К. : Факт, 2004. 336 с.

126. Правовий клуб «Pravokator». Офіційний веб-сайт. URL: <https://pravokator.club/>

127. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні: монографія / Л.М. Герасіна, О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань та ін. Х. : Право, 2009. 352 с.

128. Прильоти і робота: як працює система БПД у найгарячіших точках України. Координаційний центр з надання правової допомоги: веб-сайт. URL: <https://legalaids.gov.ua/novyny/pryloty-i-robota-yak-praczuuye-systema-bpd-u-najgaryachishyh-tochkah-ukrayiny/> (дата звернення: 13.09.2022)

129. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року № 5076-VI. Редакція від 16.07.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>

130. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 року № 3460-VI. Редакція від 20.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>.

131. Про громадські об'єднання: Закон України № 4572-VI від 22.03.2012. Редакція від 12.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>

132. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо здійснення моніторингу діяльності місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги: Наказ Координаційного центру з надання правової допомоги від 26.04.2017 № 145 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0145419-17#Text> (дата звернення: 30.09.2020).

133. Про затвердження Положення про волонтерську діяльність у сфері надання безоплатної правової допомоги: Наказ Координаційного центру з надання правової допомоги №1 від 27.01.2021. URL: <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi-ta-resursy/chynne-zakonodavstvo/organizatsijno-rozporyadchi-dokumenty/>

134. Про затвердження Положення про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги: наказ Міністерства юстиції України від 02 липня 2012 р. № 967/5. *Офіційний вісник України*. 2012. № 50. Ст. 2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1091-12#Text>

135. Про затвердження Стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у цивільному, адміністративному процесах і представництва у кримінальному процесі: наказ Міністерства юстиції України від 21 грудня 2017 року № 4125/5. *Офіційний вісник України*. 2017. № 101. Ст. 3137.

136. Про затвердження Типових положень про структурні підрозділи місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги: Наказ Координаційного центру з надання правової допомоги від 09.06.2017 № 149. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0149419-17#Text>

137. Про затвердження Типових положень про структурні підрозділи місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги: Наказ Координаційного центру з надання правової допомоги від 26.03.2019 № 34. URL: <https://legalaid.gov.ua/images/docs/2019/26.03.2019%20-%2034%20-nakaz.pdf>

138. Про затвердження Типових положень про структурні підрозділи місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги: Наказ Координаційного центру з надання правової допомоги від 02.12.2021 №151. URL: <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi-ta-resursy/chynne-zakonodavstvo/organizatsijno-rozporjadchi-dokumenty/>

139. Про затвердження Типових положень про структурні підрозділи регіональних центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги: Наказ Координаційного центру з надання правової допомоги від 02.12.2021 №150. URL: <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi-ta-resursy/chynne-zakonodavstvo/organizatsijno-rozporjadchi-dokumenty/>

140. Про затвердження Типових положень про структурні підрозділи регіональних центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги (крім регіональних центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Донецькій та Запорізькій, Луганській та Харківській областях): Наказ Координаційного центру з надання правової допомоги від 26.03.2019 № 36. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0036419-19#Text>

141. Про затвердження Типових положень про структурні підрозділи регіональних центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Донецькій та Запорізькій, Луганській та Харківській областях:

Наказ Координаційного центру з надання правової допомоги від 26.03.2019 року № 37. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0037419-19#Text>

142. Про місцеве самоврядування в Україні від 12 червня 1997 р. № 280/97. Редакція від 10.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 14.10.2022).

143. Про Національну програму правової освіти населення: Указ Президента України від 18 жовтня 2001 р. *Офіційний вісник України*. 2001. № 43. Ст. 1921.

144. Про організацію роботи регіональних та місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги: Наказ Координаційного центру з надання правової допомоги від 07.02.2022 №13. URL: <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi-ta-resursy/chynne-zakonodavstvo/organizatsijno-rozporjadchi-dokumenty/> (дата звернення 14.10.2022).

145. Про проведення конкурсу з відбору адвокатів, які залучаються для надання безоплатної вторинної правової допомоги у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, Київській, Кіровоградській, Миколаївській, Львівській, Одеській, Полтавській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій та Чернігівській областях: наказ Міністерства юстиції України від 19.09.2022 р. № 2164/7. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/ogolosheno-konkurs-z-vidboru-advokativ-yaki-zaluchayutsya-do-nadannya-bezoplatnoi-vtorinnoi-pravovoi-dopomogi-v-15-ti-oblastyah-ukraini>

146. Про утворення Координаційного центру з надання правової допомоги та ліквідацію Центру правової реформи і законопроектних робіт при Міністерстві юстиції: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 червня 2012 р. № 504. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504-2012-%D0%BF>.

147. Програма надання безоплатної правової допомоги: розроблення, планування, виконання, звітування / О. Гриб, К. Єрошенко, М. Ільчишен, М. Ніколаїшин, В. Охріменко, Я. Писарев, Н. Стець. К., 2017. 54 с.

148. Рабінович П., Гудима Д., Гончаров В. Захист прав і правова допомога: проблеми конституційно-судової інтерпретації. *Юридичний вісник України*. 2013. № 13. С. 6–7.

149. Рада Європи надала оцінку системі безоплатної правової допомоги в Україні: висновки та рекомендації. URL: <http://legallaid.gov.ua/ua/holovna/137-veresen-2016/1836-rada-yevropyadala-otsinku-systemi-bezoplatnoi-pravovoi-dopomohy-v-ukraini-vysnovky-tarekomendatsii>

150. Ратушна Б. П. Право на безоплатну вторинну правову допомогу як запорука доступності правосуддя в Україні. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. Юридичні науки. 2019. Вип. 8. С. 193-198.

151. Реєстр громадських об'єднань Міністерства юстиції України. URL: <https://rgo.minjust.gov.ua/> (дата звернення 04.11.2021)

152. Резолюція 78(8) Комітету міністрів Ради Європи про юридичну допомогу та консультації: міжнар. док. від 02.01.1978 / Рада Європи. URL: http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/pd07072014_3.pdf (дата звернення 30.01.2022).

153. Результати моніторингу місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги: ЗВІТ. Українська Гельсінська спілка з прав людини, USAID від американського народу. 54 с. URL: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/NEW_ZVITRezultaty-monitorynhu-BPP3-1.pdf (дата звернення 30.09.2020)

154. Результати роботи адвокатів системи безоплатної правової допомоги у 2018 році. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2019. № 2. С. 13-14.

155. Ремєскова Ю.О. Міжнародно-правові стандарти якості безоплатної правової допомоги. *Доступ до правосуддя у контексті судової реформи*: матеріали загальнонаціонального юридичного форуму (м. Сєвєродонецьк, 25 травня 2018 р.). 2018. С. 131-134.

156. Рибалко Г. С. «Адвокатська монополія». Чи варто її скасовувати? *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2020. №29). С. 268-275. URL: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2020-29-36>

157. Рішення Дніпропетровського окружного адміністративного суду в адміністративній справі №804/3147/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/65735242>.

158. Рішення Конституційного Суду у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 року N 23-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09>

159. Рішення Одеського окружного адміністративного суду в адміністративній справі № 815/4324/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/48768792>.

160. Рішення у справі DelSol v. France, №468000/99. 2002. URL: <https://legal-tools.org/doc/7530c5> (дата звернення 07.02.2020).

161. Рішення у справі Delcourt v. Belgium №2689/65. 1970. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57467> (дата звернення 07.02.2020).

162. Рішко М.І. Забезпечення права на безоплатну правову допомогу в Україні: теоретико-правове дослідження: автореф.дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учнів Івано-Франківськ, 2019. 19 с.

163. Рішко М.І. Проблеми і перспективи розвитку системи безоплатної правової допомоги в Україні. *ПРАВО*. Серія 18. Економіка і

право. 2016. Випуск 31. С. 95-101. URL:
<http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/19024/Rishko.pdf?sequence=1>

164. Рогатинська Н. З. Розбудова системи безоплатної правової допомоги в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Випуск 1 (13). С. 162-166.

165. Савенко В. В. Громадянська правосвідомість як запорука правопорядку в державі. *Актуальні проблеми правознавства*. Збірник наукових праць ЮФ ТНЕУ. Тернопіль: ТНЕУ. 2019. Випуск 3. С. 19–22.

166. Сакул Д.І. Адміністративно-правові гарантії надання безоплатної правової допомоги адвокатами. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2020. 218 с.

167. Самофалова О. Ю. Інституційне забезпечення правозахисної діяльності держави: український та європейський досвід. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 7. С. 129-134.

168. Сардак С.Е. Управлінсько-регуляторні аспекти розвитку людських ресурсів в умовах глобалізації: монографія. Д.: Вид-во ДНУ, 2012. 460 с.

169. Сахнюк В.В. Принципи державної політики у сфері надання безоплатної правової допомоги: теоретичний аспект. *Право і суспільство*. 2020. № 6-2 частина 2. С. 135-140.

170. Севастьянова Т. Є., Єфімова М. О. Досвід зарубіжних країн у процесі реформування системи безоплатної правової допомоги в Україні. *Держава та регіони*. 2011. Вип. 1. С. 203-209.

171. Система безоплатної правової допомоги має бути найбільшим незалежним правозахисним інструментом в Україні. *Бюлетень Мін'юсту України*. 2019. № 9. С. 10-11.

172. Система безоплатної правової допомоги в Україні – одна з найбільш передових серед усіх 47 країн-членів Ради Європи. *Бюлетень Мін'юсту України*. 2020. № 4. С. 13-16.

173. Сірош Д.М. Фінансування витрат на безоплатну правову допомогу в судочинстві України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 2. С. 102–106.

174. Смит Р. Бесплатная юридическая помощь, администрация и адвокатура в Центральной и Восточной Европе: подходы к обеспечению качества. *Правовий простір: безоплатна допомога в Україні*. URL: pravo.legalspace.org/file.php?...Роджер%20Сміт.doc

175. Соціальна експертиза в Україні: методологія, методика, досвід впровадження / За ред. Ю.І. Саєнка. К.: Ін-т соціології НАНУ, 2000. 194 с.

176. Стандарты справедливого правосудия: международные и национальные практики / М.Р. Воскобитова, Г.В. Диков, С.А. Насонов и др.; под ред. Т.Г. Морщаковой. Москва: Мысль, 2012. 584 с.

177. Стаматіна М. В. Організація діяльності щодо реалізації права громадян на безоплатну правову допомогу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Харків, 2013. 21 с.

178. Стандарти якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у цивільному, адміністративному процесах та представництва у кримінальному процесі, затверджені рішенням Ради адвокатів України від 23 вересня 2017 року № 219. URL: http://zib.com.ua/files/2017-09-23-r-zne-219_unba.pdf

179. Стасюк О. Л. Роль громадських організацій у системі суб'єктів адміністративно-правового забезпечення реалізації правозахисної функції в Україні. *Правові новели*. 2018. № 5. С. 93-99.

180. Стеценко С. Г. Адміністративне право України: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2007. 624 с.

181. Стратегія системи надання безоплатної правової допомоги на 2021–2024 роки. URL: <https://www.legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2022/02/strategiya-bpd-2021-2024-zatverzhena.pdf>

182. Струкова К. Адміністративно-правове забезпечення системи безоплатної правової допомоги в Україні: автореф. дис. ... канд. юр. наук : спец. 12.00.07. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 20 с.

183. Струкова К. Особливості організації надання безоплатної правової допомоги недержавними суб'єктами. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Випуск 2 (10). С. 36-40.

184. Струкова К. О. Теоретичні аспекти організації взаємодії суб'єктів надання безоплатної правової допомоги з державними та недержавними інституціями. *Eurasian Academic Research Journal*. 2017. №12 (18). С. 153–159.

185. Теоретичні та практичні аспекти реформування інституту адвокатури: монографія/ С.В. Банах, Н.В. Береза, Н.С. Наулік, А.Б. Матвіяс, Р.П. Олійничук, Н.О. Чудик. За заг. ред. Н.З. Рогатинської. Тернопіль: Екон.думка ТНЕУ, 2019. 182 с.

186. Торрес М. Схеми безоплатної правової допомоги в країнах Європи. *Адвокат*. 1999. № 3. С. 54.

187. Тригуб І.І. Експертиза як складова професійної діяльності в галузі освіти: теоретичний аспект. *Освітологічний дискурс*. 2014. №1 (5). С. 218-226.

188. Удод М.В. Юридична клініка – незалежний провайдер в системі безоплатної правової допомоги. Забезпечення прав людини: національний та міжнародний виміри. Збірник матеріалів І-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Вінниця, 10 грудня 2021 року). Вінниця, 2022. С. 232-236.

189. Фіолевський Д. П. Адвокатура: підручник. Київ: Алерта, 2014. 624 с.

190. Хмелевська Н. В. Теоретичні й нормативно-прикладні основи забезпечення правової допомоги адвокатом в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.10. К., 2013. 19 с.

191. Четверть українців знають про можливість отримання БПД – дослідження. Міністерство юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/chvert-ukraintsiv-znayut-pro-mojlivist-otrimannya-bpd-doslidjennya>
192. Чехівський Я.О., Починок О.В. Адвокатська монополія в Україні через призму практики Європейського суду з прав людини, а також законодавства зарубіжних країн. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*: електронне наукове видання: збірник. 2020. № 6 (12). С. 116-124.
193. Чудик Н.О. Трансформація прав людини в умовах глобалізації суспільства. «Globalizacja droga ku przyszlosci» Redakcja: dr. Matgorzata Kotecka, ks.prof. Dr.hab. Jan Zimny. Stalowa Wola. 2017. P. 365–375.
194. Шаповал В.Д. Наукові джерела дослідження права громадян на правову допомогу в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2016. №3. С.113-116.
195. Шаталюк С. Д. Перспективи формування системи безоплатної правової допомоги для населення України. *Правові новели*, 2014. № 1. С. 4–6.
196. Шестерніна Н. П. Гарантії та стандарти якості надання безоплатної вторинної правової допомоги в Україні. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2019. № 1. С. 120-125.
197. Шкребець Є. Ф. Адвокатура України: адміністративно-правове забезпечення діяльності на сучасному етапі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2016. 20 с.
198. Шрамко Ю. Т. Конституційне право на правову допомогу в Україні: актуальні питання законодавчого регулювання : автореф. дис.. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2016. 18 с.
199. Экспертиза в современном мире: от знания к деятельности/ Под ред. Г. В. Иванченко, Д. А. Леонтьева. М.: Смысл, 2006. 452 с.

200. Ягунов Д. В. Практика Європейського суду з прав людини (питання кримінального судочинства) / Вступ. слово Н.І. Севастьянової; за ред. та зі вступ. словом Й.Л. Бронза. 2-ге вид., перероб. і доп. Одеса: Фенікс, 2015.

201. Яновська О. Г. Європейські стандарти надання безоплатної правової допомоги в кримінальному судочинстві: проблеми реалізації в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2013. № 6–1. Т. 2. С. 199–202.

202. Access to justice in Europe: an overview of challenges and opportunities. European Union Agency for Fundamental Rights, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2011. P.49.

203. Halai Andrii, Martynenko Oleh, Buschenko Arkadiy, Lutkovska Valeriya. Indicators of Human Rights Certification as Instrument of Public Examination of Human Rights Implementation by Local Authorities in Ukraine. *Open Science*. 2018. Volume 5, No. P. 100-110.

204. Kryzhanovskii A.F. Doctrine of legal order in Ukrainian and foreign jurisprudence: status and prospects of convergence legal order as an empirical state of legal life in society (or whatsoever). Theoretical and practical problems of the legal regulation of social relations : collective monograph / V.V. Abroskin, S.S. Andreichenko, V.V. Bondar, G.V. Chedotareva, etc. Lviv-Torun: Liha-Pres, 2019. P.173-189.

205. Karpachova N., Dobrianska O., Protsiuk I., Zhuravel Ya, Chudyk N., Korotun O. Impact of Direct Effect of Constitutional Norms and Practice of the European Union on the Efficiency of Human Rights' Realization and Protection. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, Vol. 24, Special Issue 1, 2021.

206. Legal Aid Act (257/2002; amendments up to 720/2011 included). URL: https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/2002/en20020257_20110720.pdf

207. Maharramli E. V. Legal framework for free legal aid in Ukraine. *Public Administration and Law Review (PALR)*. Tallinn, 2020. Issue 2. P. 52-62.

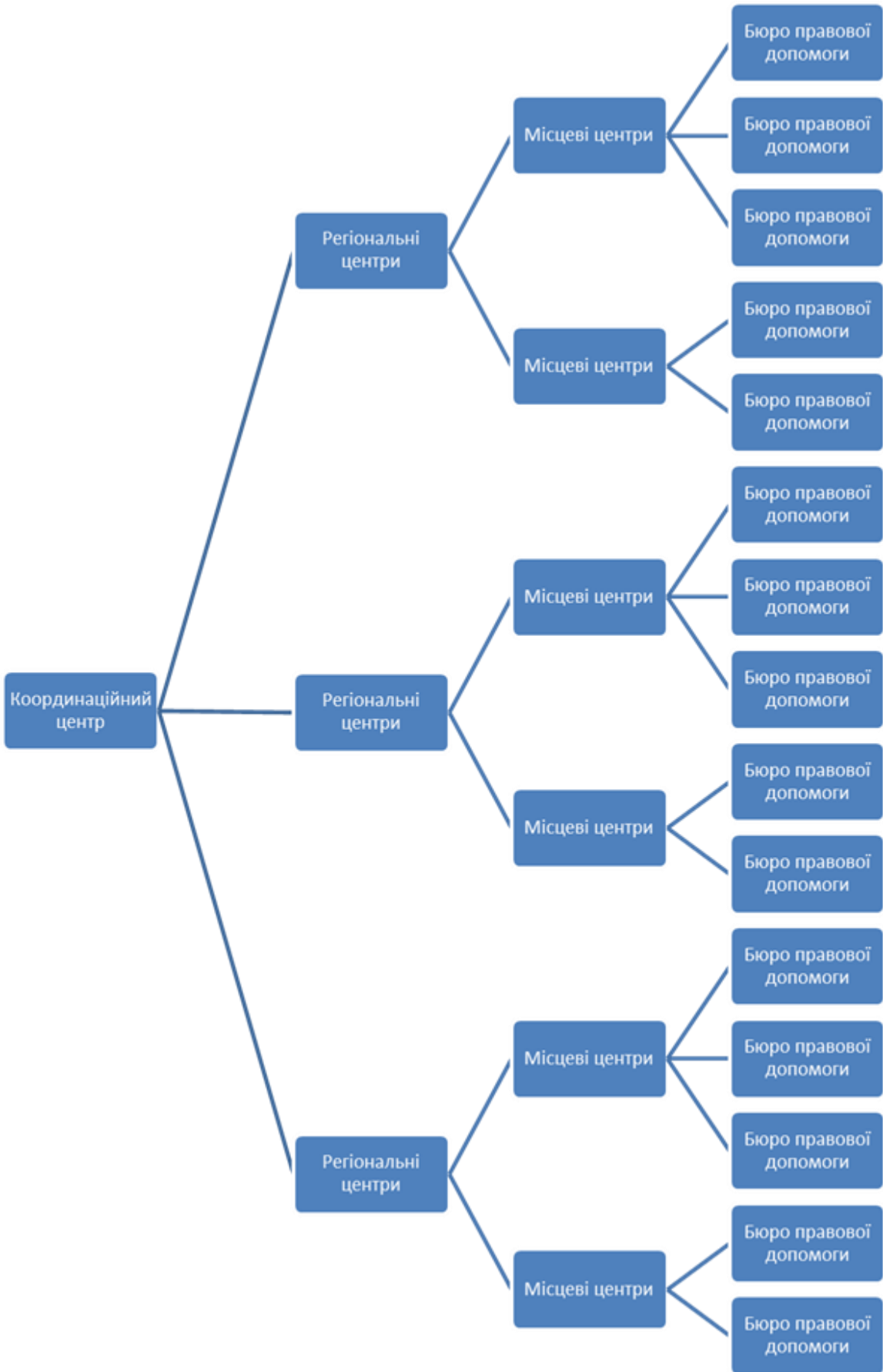
208. Report on costs of legal aid in other countries. URL. https://www.researchgate.net/publication/228591899_Report_on_costs_of_legal_aid_in_other_countries

209. The Rules of Conduct of Advocates 1992. URL: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/National_Regulations/DEON_National_CoC/EN_Netherlands_The_Rules_of_Conduct_of_Advocates.pdf

210. Vasiuk O., Gulac O., Shust V., Marchenko S., Halai A. & Halai V. (2020). Legal Grounds for Social Work Organization in Rural Communities of Ukraine. *European Journal of Sustainable Development*, 9 (3), P.503. <https://doi.org/10.14207/ejsd.2020.v9n3p503>

ДОДАТКИ

Додаток А

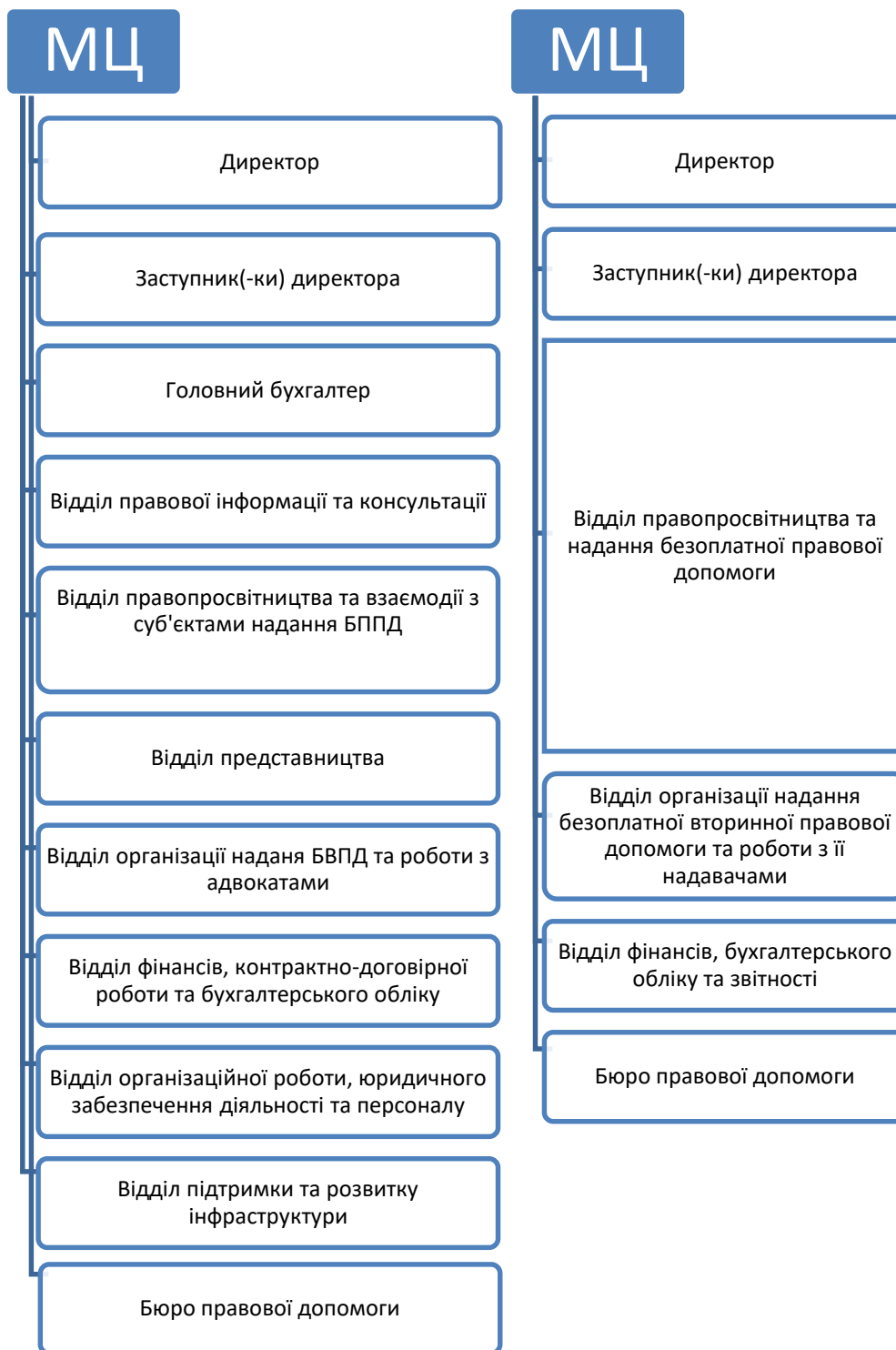

Додаток Б

Схема структурних підрозділів місцевого центру

До реорганізації

Після реорганізації 2019

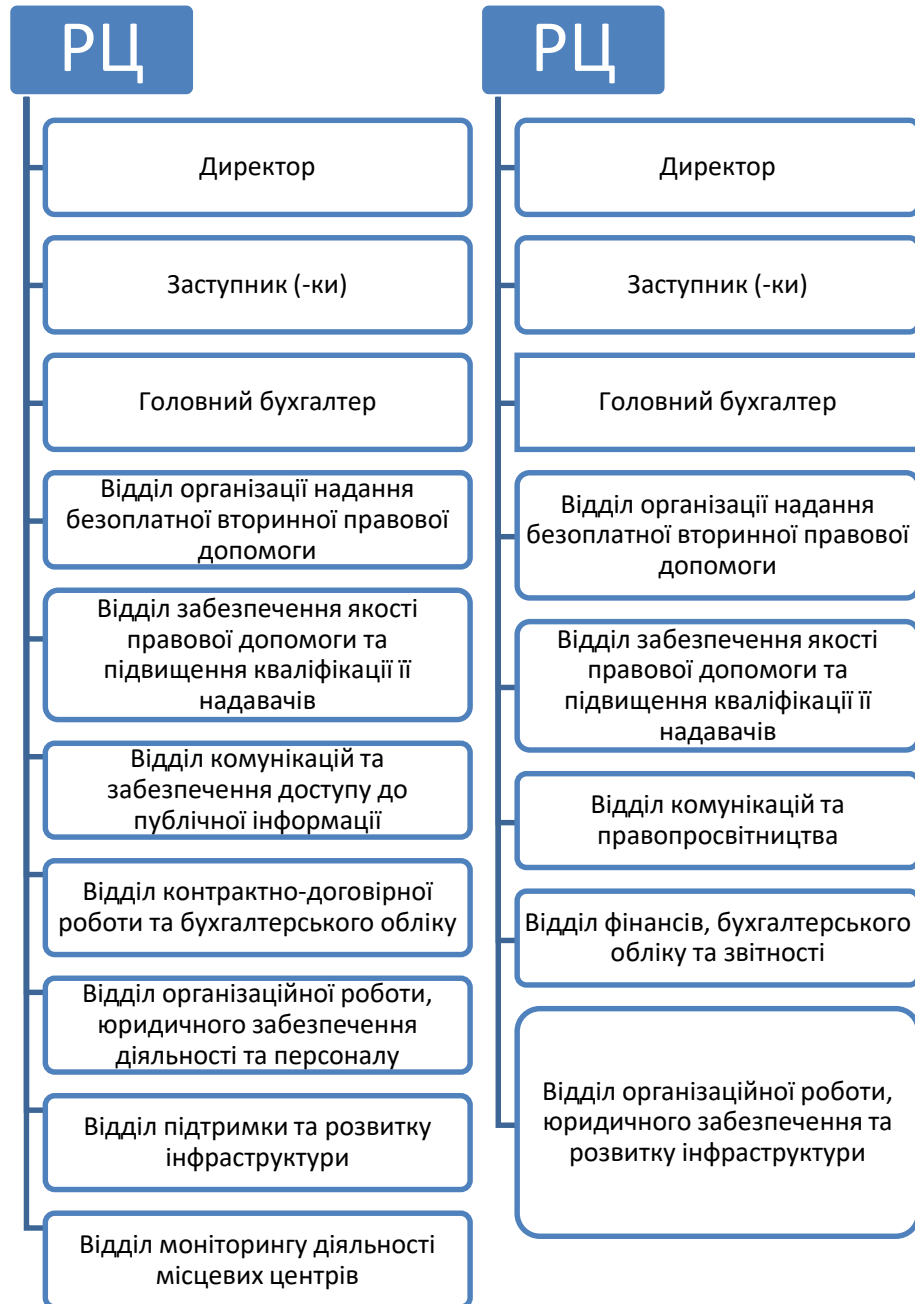

Додаток В

Схема структурних підрозділів Регіонального центру

До реорганізації

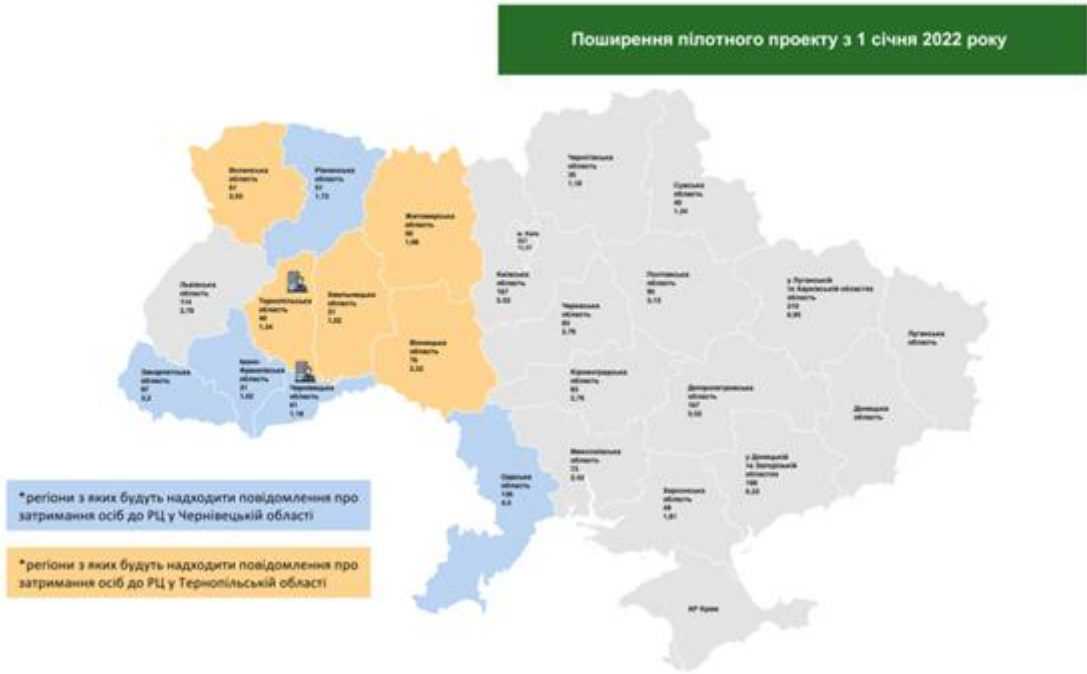
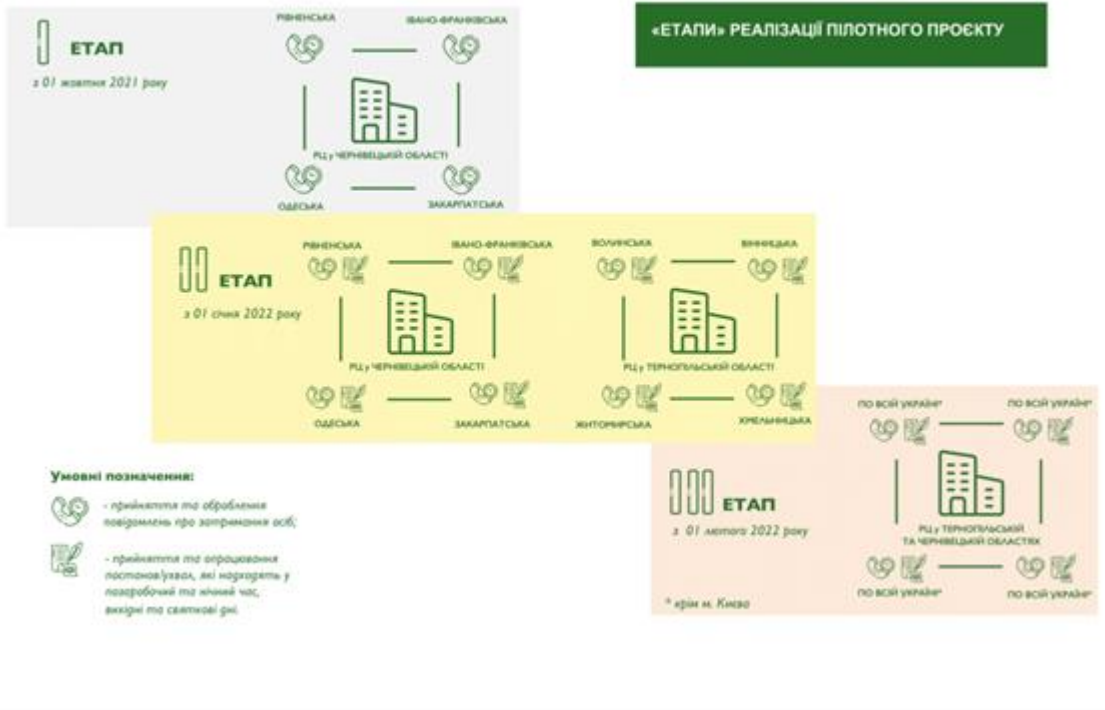
Після реорганізації 2019

**Алгоритм (послідовність) дій фахівця системи БПД при наданні
доступу до безоплатної вторинної правової допомоги**

Додаток Г

Інформація з сайту: https://www.legalaid.gov.ua/novyny/povidomlennya-pro-zatrymannya-pryjmatymutsya-tsentralizovano/?fbclid=IwAR1XO_gLINSYeYfGDFOAtYQ2zvIs7QRt3JJ-lxL7z3EY_MqWHGerjZosH9s

Додаток Д

**Примірна анкета опитування клієнтів місцевих центрів з надання
безоплатної вторинної правової допомоги**

Ми вдячні Вам за згоду та бажання відповісти на питання цієї анкети щодо діяльності місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги / бюро правової допомоги. Ця інформація дуже важлива і буде використана для поліпшення обслуговування клієнтів. Заповнення цієї анкети забере у Вас не більше 10 хвилин. Дякуємо за співпрацю!

Дата заповнення анкети: _____

1. Чи вперше Ви звертаєтесь до місцевого центру / бюро правової допомоги? (оберіть один варіант відповіді)

1. Так
2. Ні

З якого питання Ви звертаєтесь до місцевого центру / бюро правової допомоги, якщо попередня відповідь «Ні»?

1. Того ж самого
2. Іншого

2. З метою отримання якої саме правової послуги Ви звертаєтесь?

№ з/п	Назва послуги	Оберіть відповідь
1	Консультація (роз'яснення) з правових питань	☐
2	Складення заяв, скарг	☐
3	Здійснення представництва у судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами	☐
4	Складання позовної заяви до суду	☐
5	Доступ до електронних сервісів Мін'юсту	☐
6	Державна реєстрація громадського формування (зміни до статуту, реорганізація, ліквідація тощо)	☐
7	Інше	☐

Прокоментуйте, будь ласка, відповідь «Інше» _____

3. Оцініть, будь ласка, роботу місцевого центру / бюро правової допомоги за п'ятибальною шкалою, де 5 - дуже добре, 1 - дуже погано:

№ з/п	Показник роботи	5	4	3	2	1
1	Зрозумілість консультації, наданої працівником місцевого центру / бюро правової допомоги	☐	☐	☐	☐	☐
2	Наявність біля приміщення місцевого центру / бюро правової допомоги світлових вивісок, табличок тощо з інформацією про місце розташування бюро	☐	☐	☐	☐	☐
3	Зручність графіку роботи місцевого центру / бюро правової допомоги	☐	☐	☐	☐	☐
4	Зручність місця для очікування у приміщенні місцевого центру / бюро правової допомоги	☐	☐	☐	☐	☐
5	Ввічливість працівників місцевого центру / бюро правової допомоги	☐	☐	☐	☐	☐
6	Інші питання за необхідності	☐	☐	☐	☐	☐

Прокоментуйте, будь ласка, оцінки «3», «2», «1», якщо такі є у відповідях до цього питання _____

4. Чи порекомендували б Ви своїм родичам чи знайомим послуги місцевого центру / бюро правової допомоги?

1. Так
2. Ні

Прокоментуйте, будь ласка, відповідь «Ні» _____

5. Ваші пропозиції щодо удосконалення роботи місцевого центру / бюро правової допомоги

Щиро дякуємо за відповіді!

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

у вітчизняних фахових виданнях, зарубіжних періодичних наукових виданнях:

1. Карий В., Гречанюк С. Безоплатна правова допомога – від ідей до становлення адміністративно-правового інституту. *Актуальні проблеми правознавства*. № 4 (20). 2019. С. 86-90. DOI: 10.35774/app2019.04.086
2. Карий В. В. Правосвітництво як складова частина функціональних обов'язків фахівців системи безоплатної правової допомоги – практичні аспекти реалізації. *Krakowskie studia malopolskie*. № 4 (32). 2021. С. 41-53. DOI: 10.15804/ksm20210403
3. Карий В. В. Система надавачів первинної правової допомоги та центри правової допомоги як її основний провайдер. *Юридичний науковий електронний журнал*. 30 грудня 2021 року. № 11. 2021. С. 426-428. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/108>
4. Карий В. В. Робота системи безоплатної правової допомоги в умовах воєнного стану: особливості адміністрування системи, забезпечення доступу до правосуддя та відбору адвокатів. *Наше право*. №3. 2022. С.109-114. DOI: 10.32782/NP.2022.3.18

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Карий В. В. «Фронт» та «бек» офіси центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги як структурний елемент системи безоплатної правової допомоги. Збірник тез доповідей XVI Міжнародної науково практичної конференції молодих вчених «Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна візія та виклики глобалізації», м.Тернопіль, 9-10 квітня 2019 року. Тернопіль, 2019. С. 264-266.

6. Карий В. В. Управлінська структура вітчизняної системи безоплатної правової допомоги: взаємодія підпорядкування взаємодії і партнерства. Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції «Юриспруденція в сучасному інформаційному просторі», м. Київ, 1 березня 2019 року. Тези наукових доповідей. Київ, 2019. С. 181-183.

7. Карий В. В. Управлінська структура вітчизняної системи безоплатної правової допомоги: взаємодія підпорядкування і партнерства - від заснування до функціонування ефективної моделі. Матеріали ІІ Всеукраїнського правничого форуму «Права людини та публічне врядування», м. Чернівці, 15 травня 2019 року. Тези наукових доповідей. Чернівці, 2019. С. 107-111.

8. Карий В. В. Система надавачів безоплатної первинної правової допомоги в Україні – робота безпосередньо з клієнтом та дистанційно. Збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції «Стратегія розвитку держави в умовах новітніх викликів міжнародному порядку: політичний, правовий, економічний, гуманітарний, екологічний виміри», м. Тернопіль, 05 травня 2020 року. Тези наукових доповідей. Тернопіль, 2020. С. 50-54.

9. Карий В. В. Робота системи безоплатної правової допомоги у 2019 році: досягнення, виклики та перспективи розвитку. Збірник тез доповідей XVII Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації», м. Тернопіль, 14-15 травня 2020 року. Тези наукових доповідей. Тернопіль, 2020. С. 149-151.

10. Карий В. В. Моніторинг діяльності місцевих центрів як елемент управління людським ресурсом в системі БПД. Збірник тез доповідей V Всеукраїнської за міжнародною участю науково-практичної конференції «Адаптація правової системи України до права Європейського союзу: теоретичні та практичні аспекти», м. Полтава, 22 жовтня 2020 року. Тези наукових доповідей. Полтава, 2020. С. 191-193.

11. Карий В. В. Проект «Волонтер безоплатної правової допомоги» як інструмент реалізації правопросвітницької функції системи БПД. Збірник тез доповідей XVIII Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації», м. Тернопіль, 2021. С. 106-107.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Карого Володимира Вікторовича
на тему: «Теорія та практика функціонування системи безоплатної
правової допомоги: адміністративно-правові аспекти», поданого на
здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» у
діяльність Тернопільської районної ради

Довідка видана Карому Володимирі Вікторовичу, аспіранту кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Західноукраїнського національного університету, про те, що результати проведеного дисертаційного дослідження знайшли своє відображення під час здійснення діяльності Тернопільської районної ради.

Матеріали дисертаційного дослідження застосовано в частині здійснення організації надання первинної правової допомоги фахівцями представницьких органів місцевого самоврядування на території Тернопільського району, а також при реалізації правопросвітницьких функцій ОМС.

Матеріали дисертаційного дослідження відображають процедуру адміністрування діяльності надавачів первинної правової допомоги, до яких належать в тому числі органи місцевого самоврядування. Положення, запропоновані у вказаному дослідженні, знайшли своє застосування також при здійсненні взаємодії з іншими надавачами безоплатної первинної правової допомоги.

Довідка видана для представлення у спеціалізовану Вчену раду за місцем захисту дисертації.

Голова Тернопільської
районної ради

Віктор КОЗОРОГ

Тернопільський місцевий
центр з надання безоплатної
вторинної правової допомоги

вул. Шпитальна, 7,
м. Тернопіль, 46008, Україна
Тел.: (0352) 52-15-20
E-mail: ternopil1.ternopil@legalaid.te.ua
Website: www.legalaid.gov.ua
Код ЄДРПОУ 39773435

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Карого Володимира Вікторовича
на тему: «Теорія та практика функціонування системи безоплатної
правової допомоги: адміністративно-правові аспекти», поданого на
здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» у
діяльність Тернопільського місцевого центру з надання безоплатної
вторинної правової допомоги**

Довідка видана Карому Володимирі Вікторовичу, аспіранту кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Західноукраїнського національного університету, про те, що результати проведеного дисертаційного дослідження знайшли своє відображення під час здійснення діяльності Тернопільського місцевого центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Матеріали дисертаційного дослідження застосовано в частині організації надання первинної та вторинної правової допомоги, а також при реалізації правопросвітницьких та комунікаційних функцій системи БПД.

Довідка видана для представлення у спеціалізовану Вчену раду за місцем захисту дисертації.

**Директор Тернопільського
місцевого центру з надання
безоплатної вторинної
правової допомоги**

Юрій ГОРДЕЄВ

**Регіональний центр
з надання безоплатної
вторинної правової допомоги
у Тернопільській області**

вул. За Рудкою, 33, офіс 603,
м. Тернопіль, 46003, Україна
Т/Ф: (0352) 52-83-65
E-mail: office.ternopil@legalaid.te.ua
Website: www.legalaid.gov.ua
Код ЄДРПОУ 38357766

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Карого Володимира Вікторовича

на тему: «Теорія та практика функціонування системи безоплатної правової допомоги: адміністративно-правові аспекти», поданого на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» у діяльність Регіонального центру з надання БВПД у Тернопільській області

Довідка видана Карому Володимирі Вікторовичу, аспіранту кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Західноукраїнського національного університету, про те, що результати проведеного дисертаційного дослідження знайшли своє відображення під час здійснення діяльності Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Тернопільській області.

Матеріали дисертаційного дослідження застосовано в частині здійснення моніторингу діяльності підрозділів системи безоплатної правової допомоги на території Тернопільської області, організації надання первинної та вторинної правової допомоги, а також при реалізації правопросвітницьких функцій системи БПД.

Довідка видана для представлення у спеціалізовану Вчену раду за місцем захисту дисертації.

Директор

Ірина ХОНДОГІЙ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009; тел./факс +380 (352) 475051;
www.wunu.edu.ua; rektor@wunu.edu.ua; ідентифікаційний код за ЄДРПОУ 33680120

№ 126-29/1696

02 листопада 2022 рік

ЗАТВЕРДЖУЮ

**Перший проректор
Західноукраїнського національного
університету
к. ф.-м.н., доцент**

Микола ШИНКАРИК

“ ”

2022 р.

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Карого Володимира Вікторовича на тему: «Теорія та практика
функціонування системи безоплатної правової допомоги: адміністративно-
правові аспекти», поданого на здобуття ступеня доктора філософії за
спеціальністю 081 Право у навчальний процес юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету**

Комісія у складі:

Голови: Банаха Сергія Володимировича, декана юридичного факультету, доктора юридичних наук, доцента

Членів комісії: Кравчук Мар'яни Юріївни, в.о. завідувача кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права, доктора юридичних наук, доцента,

Ментух Наталії Фелікссівни, доцента кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права, кандидата юридичних наук, доцента,

склала даний акт про те, що результати дисертаційного дослідження Карого Володимира Вікторовича на тему: «Теорія та практика функціонування системи безоплатної правової допомоги: адміністративно-правові аспекти» використовуються у навчальному процесі для проведення занять з дисциплін “Адміністративне право”, “Адміністративне право та процес”, “Адміністративно-деліктне право”, “Актуальні питання адміністративного права та процесу”, які викладаються для студентів юридичного факультету.

Результати наукового дослідження знайшли своє відображення у навчально-методичних виданнях з вказаних дисциплін, опорних конспектах лекцій та інших навчальних матеріалах. Зокрема, в якості джерел для поглибленого вивчення окремих тем рекомендовано наступні публікації:

1. Карий В.В. «Фронт» та «бек» офіси центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги як структурний елемент системи безоплатної правової допомоги: Збірник тез доповідей XVI Міжнародної науково практичної конференції молодих вчених «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації» 9-10 квітня 2019 року, Тернопіль С. 264-266.

2. Карий В.В. Управлінська структура вітчизняної системи безоплатної правової допомоги: взаємодія підпорядкування взаємодії і партнерства: Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції «Юриспруденція в сучасному інформаційному просторі» 1 березня 2019 року, Київ. С.181-183.

3. Карий В.В. Управлінська структура вітчизняної системи безоплатної правової допомоги: взаємодія підпорядкування і партнерства - від заснування до функціонування ефективної моделі: Матеріали II Всеукраїнського правничого форуму «Права людини та публічне врядування» 15 травня 2019, Чернівці. С. 107-111.

4. Карий В.В., Гречанюк С.К. Безоплатна правова допомога – від ідей до становлення адміністративно-правового інституту. Збірник наукових праць юридичного факультету ТНЕУ «Актуальні проблеми правознавства». 2019. Випуск 4 (20). Тернопіль. С.89-91.

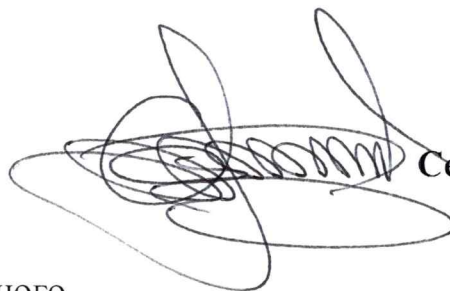
5. Карий В.В. Моніторинг діяльності місцевих центрів як елемент управління людським ресурсом в системі БПД: Збірник тез доповідей V Всеукраїнської за міжнародною участю науково-практичної конференції «Адаптація правової системи України до права Європейського союзу: теоретичні та практичні аспекти». 22 жовтня 2020 року, Полтава. С. 191-193.

6. Карий В.В. Система надавачів первинної правової допомоги та центри правової допомоги як її основний провайдер. Електронне наукове фахове видання «Юридичний науковий електронний журнал». 2021. № 11. Запоріжжя. С. 426-429.

7. Карий В.В. Правосвітництво як складова частина функціональних обов'язків фахівців системи безоплатної правової допомоги – практичні аспекти реалізації. *Krakowskie studia małopolskie*. 2021, nr 4 (32). Краків, Республіка Польща. С. 41-54.

Голова комісії:

декан юридичного факультету,
доктор юридичних наук, доцент

Сергій БАНАХ

Члени комісії:

в.о. завідувача кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права,
доктор юридичних наук, доцент

Мар'яна КРАВЧУК

доцент кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права,
кандидат юридичних наук, доцент

Наталія МЕНТУХ